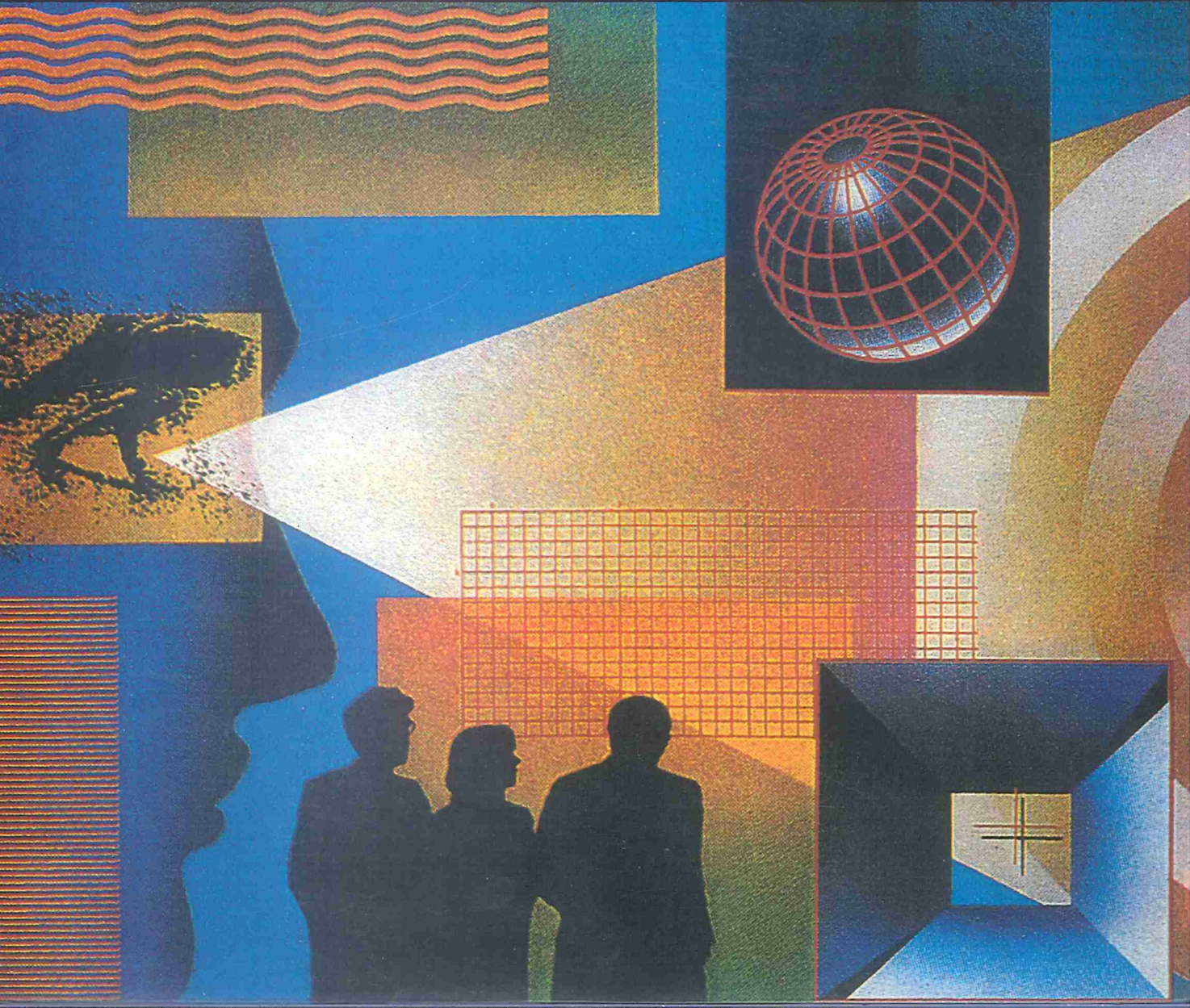

Türkiye İçin Çözumsuzlükten Çıkış Stratejisi:

Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı

EGİAD
EGE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ

TÜRKİYE İÇİN ÇÖZÜMSÜZLÜKTEN ÇIKIŞ STRATEJİSİ:

TOPLUMSAL SORUNLARA
ENTEĞRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI:
TOPSES

CILT : I
TEORİK ÇERÇEVE ve
EKONOMİK ALAN

Hazırlayanlar :
Hüsnü ERKAN
Sabri YETKİN

Mevlüt ÇETİNKAYA

Ismail MAZGIT

Yaşar UYSAL

İZMİR - 1996

SİYASİ BLOKLAR YIKILDI. EKONOMİK SINIRLAR KALKTI.
KÜRESELLEŞME VE GLOBAL-BLOKLARARASI REKABET HIZLA YAYILIYOR.
DÜNYA TİCARET HACMI TRİLYON DOLARI ÇOKTAN AŞTI.
WINDOWS 95 TÜM DÜNYAYA AYNI ANDA TANITILDI.
İNTERNETİ BİRÇOK KİŞİ KULLANMAYA BAŞLADI.
SES HIZINI AŞAN UÇAKLAR SERİ OLARAK ÜRETİLİYOR.
UZAY MEKİĞİ DÜNYANIN ETRAFINDA TURLARA BAŞLADI.
GATT'TA YENİ DÖNEM : ADAM SMITH'İN RÜYASI GERÇEKLEŞİYOR.
TÜM DÜNYADA NİHAYET DEMOKRASİ GALİP
MANDELA NOBEL BARIŞ ÖDÜLÜNÜ ALDI.
GENLER ÜZERİNDE TEDAVİYE BAŞLANDI.
BİLGİ AKIŞINDA IŞIK HIZINA ULAŞILIYOR. BİLGİ TOPLUMU SON
HIZLA GELİYOR.

BURASI DÜNYA

MİLLETVEKİLLERİ 6 AYDIR TEBRIKLERİ KABUL EDİYOR;
MECLİSE GELEMİYOR. TBMM İŞÇİ BULMA KURUMUNA DÖNDÜ.
PARLAMENTO SAYGINLIĞINI YITIRDI.

GÜNDE ORTALAMA 15 KİŞİ TRAFİK KAZASINDA ÖLÜYOR.

ANAYASA MAHKEMESİ YİNE İPTAL KARARI VERDİ.

TÜRKİYE'DE TL. KULLANILMIYOR.

BÜTÇE AÇIK VERDİ. ZAMLARIN ARDI ARKASI KESİLMİYOR.

EMEKLİLER YAŞAMLARININ GERİ KALAN BÖLÜMÜNÜ
KUYRUKLARDA GEÇİRİYOR.

İNDİRME VAADLERİ YAPILIRKEN,
ENFLASYON REKOR ÜSTÜNE REKOR KIRIYOR.

1950 VE 1995'DE BASILMIŞ KİTAPLAR TÜRKİYE'NİN
SORUNLARININ DEĞİŞMEDİĞİNİ ORTAYA KOYUYOR.

ÜNİVERSİTE SINAVINA 1.3 MİLYON KİŞİ BAŞVURDU.
ÖRGÜN ÖĞRETİMDE KAPASİTE 150 BİN.

YİNE ENKAZ DEVRALDIK EDEBİYATI.

İŞÇİ VE MEMUR ARASINDA UÇURUM OLUŞTU.
İŞÇİ MÜDÜRDEN ÇOK MAŞ ALIYOR.

DÖKÜLÜYORUZ.!

BÖ - LÜ - NÜ - YO - RUZ.!

KIRLENİYORUZ.!

İŞLER KÖTÜYE GİDİYOR, YİNE
DARBE SÖYLENTİSİ BAŞLADI.

YENİ YOLSUZLUK İDDİALARI ORTAYA ATILYOR.!
DEVLETİN KAYNAKLARI YAĞMALANIYOR.!
TEMİZ TOPLUM İSTEKLERİ BOŞLUKTA KALYOR.!

BURASI TÜRKİYE

?? NEDEN ??

NEDEN, her on yılda bir anayasa değişiyor?

Türkiye'de temiz toplum özlemleri bu kadar ön planda iken çözümsüzlük NEDEN?

NEDEN, Meclis'te yolsuzluklarla ilgili bir çok komisyon kurulmasına rağmen yolsuzlukların önüne geçilmiyor? Ve neden rüşvet iddiaları açıklanamıyor?

Bu kadar sorun varken, NEDEN, Van gölünde canavar arayan meclis komisyonu kuruluyor?

NEDEN sokaklarda öldürülen insanların katilleri bulunamıyor. Yargısız infaz söylentileri NEDEN, bu kadar çok?

DÜNYA 21. yüzyıla dev bilimsel yeniliklerle giderken NEDEN, bizim insanlarımız geçmişteki değerlere ve ideolojilere sarılıyor?

Eğitim politikaları NEDEN, bu kadar çok değişiyor?

1950'lilerde Kore bizden geride iken, NEDEN, bugün biz geride kaldık?

AB'nin kapısında, üstelik onur kırıcı bir şekilde NEDEN bekliyor, bekletiliyoruz?

Toplum; polisine, Meclis'ine NEDEN güvenmiyor?

NEDEN, bu kadar çifte standartlı insanlar yetişiyor?

NEDEN, Adalet sistemindeki tıkanıklıklar çözülüyor-

Yirmi yıldır enflasyon NEDEN, düşürülemiyor?

Milli maç galibiyetlerini NEDEN, öldürerek kutluyoruz?

NEDEN, bir kişinin öldürülmesi kitlesel çatışmalara dönüşebiliyor?

Defalarca depremden yıkılan yere NEDEN, tekrar kentler kuruluyor?

NEDEN, çözüm yerine çözümsüzlük ve slogan üretiliyor?

NEDEN, NEDENLER ORTAYA KONULMUYOR?

ÇÜNKÜ; SORUNLAR ÇOK BOYUTLU,

OYSA YAKLAŞIMLAR;
KISMI
YÜZEYSEL
VE GÜNLÜK!

O HALDE NASIL ÇÖZÜLECEK?

ÇOK BOYUTLU SORUNLAR,
ÇOK BOYUTLU,
SISTEMLİ VE BİLİM BAZLI
YAKLAŞIMLARLA;

TUTARLI,
YETERLİ
VE UZUN VADELİ STRATEJİLERLE,

TOPLUMUN;
EKONOMİK,
POLİTİK
SOSYAL
KÜLTÜREL

BOYUTLARINI BİRLİKTE ELE ALAN; **ENTEĞRE** BİR
YAKLAŞIMLA ÇÖZÜLEBİLİR.

ÇÜNKÜ; SORUNLAR HER ALANDA MEVCUT VE BİRBİRİNİ
BESLİYOR.

TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEĞRE SİSTEMLER
YAKLAŞIMI **(TOPSES)**, BUNUN İÇİN GELİŞTİRİLDİ.

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPLUMSAL SORUNLARA
ENTEĞRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI:
TOPSES
- TEORİK ÇERÇEVE -

	<u>SAYFA</u> <u>NO.</u>
GİRİŞ	1
1. TOPSES YAKLAŞIMI VE METODOLOJİSİ	2
2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ	4
2.1. SİSTEMİN BELİRLEYİCİLERİ	5
2.1.1. SİSTEMİN AMAÇLARI	5
2.1.2. SİSTEMİN UNSURLARI	5
2.1.3. SİSTEMİN İLİŞKİLERİ	6
2.1.4. SİSTEMİN DAVRANIŞSAL AÇIKLAMASI	6
2.2. SİSTEM HİYERARŞİSİ : ANALİZ DÜZEYLERİ	6
2.2.1. TOPLUMSAL DÜZEY	6
2.2.2. KURUMSAL DÜZEY	7
2.2.3. ÖRGÜTSEL DÜZEY	7
2.2.4. BİREYSEL DÜZEY	7
2.2.5. ANALİZ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM	7
3. TOPLUMSAL BÜTÜN	8
3.1. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARI	8
3.1.1. EKONOMİK ALAN	8
3.1.2. POLİTİK ALAN	9
3.1.3. SOSYAL ALAN	9
3.1.4. KÜLTÜREL ALAN	9
3.1.5. ALANLARIN BİRLİKTELİĞİ	10
3.2. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN BOYUTLARI	13
3.2.1. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SİSTEM BOYUTU	13
3.2.1.1. EKONOMİK SİSTEM	14
3.2.1.2. POLİTİK SİSTEM	16
3.2.1.3. SOSYAL SİSTEM	17
3.2.1.4. KÜLTÜREL SİSTEM	18
3.2.1.5. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SİSTEM BOYUTUNDA ETKİLEŞİM	18
3.2.2. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN YAPI BOYUTU	20
3.2.2.1. EKONOMİK YAPI	21
3.2.2.2. POLİTİK YAPI	23
3.2.2.3. SOSYAL YAPI	23
3.2.2.4. KÜLTÜREL YAPI	24
3.2.2.5. YAPILARARASI ETKİLEŞİM	24
3.2.3. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SÜRECİ BOYUTU	26
3.2.3.1. EKONOMİK SÜRECİ	27
3.2.3.2. POLİTİK SÜRECİ	28
3.2.3.3. SOSYAL SÜRECİ	28
3.2.3.4. KÜLTÜREL SÜRECİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İÇİN EKONOMİK ALANIN ANALİZİ

	SAYFA NO.
GİRİŞ	33
1. ANAHTLARIYLA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK TOPLUMLARINDA EKONOMİK ALAN	33
1.1. ESKİ TÜRKLERDE EKONOMİ	34
1.2. TÜRKLERİN ANADOLUYA GELİŞİ VE SELÇUKLU DÖNEMİNDE EKONOMİ	37
1.2.1. ANADOLUYA YÖNELİŞ VE YENİDEN YAPILANMA	37
1.2.2. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ	39
1.2.3. MÜLKİYET VE ÜRETİM DÜZENİ	41
1.2.4. ZANATKARLARIN ÖRGÜTLENMESİ : AHİLİK TEŞKİLATLARI	42
1.2.5. SELÇUKLU DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	43
1.3. OSMANLI DÖNEMİNDE EKONOMİK ALAN	44
1.3.1. KURULUŞ YILLARI	45
1.3.2. KLASİK DÖNEMDE - XVI. YÜZYILDA - OSMANLI EKONOMİSİ	48
1.3.3. KLASİK DÖNEMDE OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ VE EKONOMİSİ	49
1.3.4. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA EL SANATLARI VE LONCALAR	50
1.3.5. BATI AVRUPA'DAKİ GELİŞMELER VE OSMANLI DEVLETİ	52
1.3.6. AVRUPA'NIN İKTİSADİ GELİŞMESİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU	54
1.3.7. XIX. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİ	55
1.3.8. SON DÖNEM : İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE İKTİSAT POLİTİKALARI	58
1.3.9. OSMANLI DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	60
2. GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE EKONOMİK ALANIN ANALİZİ	64
2.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK SÜREC	65
2.1.1. İZLENEN EKONOMİ POLİTİKALARI YÖNÜNDEN CUMHURİYET SONRASI EKONOMİK SÜREC	65
2.1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK SÜRECİN İSTATİSTİK ANALİZİ	74
2.1.2.1. BÜYÜME	75
2.1.2.2. ENFLASYON	75
2.1.2.3. GELİR DAĞILIMI	76
2.1.2.4. DIŞ TİCARET DENGESİ	78
2.1.2.5. İŞSİZLİK	79
2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK YAPI	80
2.2.1. TEKNOLOJİ	81
2.2.2. ALTYAPI	86
2.2.2.1. DOĞAL ALTYAPI	86
2.2.2.2. MADDİ ALTYAPI	88
2.2.2.3. KURUMSAL ALTYAPI	91
2.2.2.4. PERSONEL ALTYAPI	92
2.2.3. ÜSTYAPI	94
2.2.3.1. MEKANSAL ÜSTYAPI	94
2.2.3.2. SEKTÖREL YAPI	96
2.2.3.3. PİYASA YAPILARI	100
2.2.3.4. ÖLÇEK VE ÖRGÜTSEL YAPI	101

	<u>SAYFA</u> <u>NO.</u>
2.3. EKONOMİK SİSTEM	102
2.3.1. KARAR VE KOORDİNASYON MEKANİZMASI	102
2.3.2. KONTROL MEKANİZMASI	108
2.3.3. İNFORMASYON MEKANİZMASI	110
2.3.4. MOTİVASYON SİSTEMİ	112
2.3.5. ÜLKEMİZDE PİYASA SİSTEMİNİN İŞLERLİĞİ	113
2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'Sİ EKONOMİK ALAN ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	117
3. GEÇMİŞTEN BUGÜNE EKONOMİK ALAN ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇ	120

ÖNSÖZ

Dünyada bilim ve teknoloji, geçmişinde görülmemiş düzeyde dev adımlarla sıçramalar yaşıyor. Dünya düzeni ve tüm toplumlar yeniden şekilleniyor. Dünyada herşey başdöndürücü hızla yeniden yapılıyor.

Türkiye ise; bir an önce bu hızlı gelişim ve değişimlere ayak uydurma sürecine girmek yerine; sonuçsuz bir biçimde, belli sorunların bataklığında bocalıyor. Türkiye'de giderek çözümsüzlük, sistemsizlik, keyfilik, çaresizlik ve yılgınlık egemen oluyor.

En basitinden son yapılan erken seçim kararı ve uygulaması bile akıl almaz ayak oyunları içinde gerçekleşirken; seçim sonrasında bir koalisyonun kurulması uzun süre mümkün olmuyor.

Biz toplum olarak çözüm değil; adeta çözümsüzlükler üretiyoruz. Şöyle bir anımsayalım, parti liderlerimiz, anlaşılmaz kavgalar içinde. Bir süre sonra bunları unuttuğumuz; ancak başka anlamsızlıklarla günleri harcamaya devam edeceğiz.

İşte bu tür sorunlarımızın çözümüne bilim bazlı bir açıklama ve çözüm önerisi geliştirebilmek amacıyla elimizdeki çalışmayı yapma girişiminde bulunduk. Ülkemizdeki sorunların ve çözümsüzlüğün kaynağı tek değil; bir çok sorun yumağını birlikte içeriyor.

Sorunlara bilim bazlı bir yaklaşım oluşturmak ve farklı orjinden gelen nedenleri yakalayabilmek için, "Toplumsal Sorunlara Entegre Sistem Yaklaşımı", kısaca "TOP-SES" dediğimiz bir teorik çerçeve içinde yaklaşmak istedik. Bu çerçevede, toplumsal bütünün temel alanları içindeki, ülkemize özgü durum ve yapılar belirlenerek; bunlardan kaynaklanan sorunlar ortaya çıkarılacaktır. Sorunların köken ve nedenleriyle birlikte açıklık kazanması, **çözümsüzlükten çıkış yolunu** bize gösterecektir.

Bu nedenle çalışma başlığı;

"Türkiye İçin Çözümsüzlükten Çıkış Stratejisi:

Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı:

TOPSES"

olarak belirlendi.

Elimizdeki çalışma bir bakıma henüz teorisi oluşmamış olan, "Genel Toplum Teorisi"ne bir ilk yaklaşım ve onun köşe taşlarının ortaya konulması ve bunun Türkiye'ye uyarlanmasıdır.

Bu nedenle çalışmanın gerek teorik çerçevesinin; gerekse Türkiye'ye ilişkin analizlerin "bir ilk yaklaşım" olduğunun bilinci içinde; belli yetersizlikler ve eksikliklerin olabileceğini ben şahsen şimdiden kabulleniyorum. Söz konusu bu "ilk yaklaşım" gerek teorik, gerekse Türkiye uygulaması açısından çok çeşitli boyutlarıyla yaygın bir araştırmaya aday konulardır. Genç bilimcilerimizi bu alanlarda çalışmaya davet etmek istiyorum.

Çalışmada teorik çerçeve dışında; toplumsal bütünün temel alanları olan, **ekonomik, politik, sosyal ve kültürel** alt sistemler ayrı ayrı ele alınıyor. Her bir alanın **sistem, yapı ve süreç** boyutları kendi içinde ayrı ayrı ortaya konulmaktadır. Ayrıca her bir alanın bir önce incelenen alan ve alanlarda karşılıklı ilişki ve etkileşimleri analiz konusu yapılıyor. Türkiye'ye ilişkin her bir alandan kaynaklanan kısmi saptamalar ve karşılıklı etkileşimden kaynaklanan bilgilerin, **sentezi ve genel bir stratejiye dönüşmesi** ancak çalışmanın tüm alanlarının tamamlanmasından sonra gerçekleşecektir.

Çalışmanın teorik çerçevesi ve ekonomik alan, ilk ciltte ortaya konulurken; politik, sosyal ve kültürel alanları ve bunların karşılıklı etkileşimlerinin analizi izleyen ciltlerde ortaya konulacaktır.

Çalışma ekibimdeki arkadaşları bu çalışma ile çok karmaşık ve zor bir Umman'ın içine attığımı farkındayım. Çalışmadaki birçok eksikliğin, böylesi bir çalışma için zaman yetersizliği yanında; uzmanlığımızı zorlayan alanlara doğru benim onları yönlendirmedeki yetersizliğimden kaynaklanmış olabileceğini kabullenmek isterim.

Yüzeysel, sığ ve sloganlar ötesinde, ancak çok sınırlı bilimsel bilginin üretildiği ülkemizin devasa sorunlarına; kalıcı, kapsamlı derinlemesine çözümler üretebilmek için; çok boyutlu, kapsamlı multi-disipliner bir yaklaşım gerekiyordu. TOPSES'le biz bunu bir ilk yaklaşım olarak getirmeye çalıştık.

Araştırma sürecinde büyük sıkıntılara soktuğum Araştırma ekibindeki arkadaşlarımdan fedakar çalışmaları olmasa, bu çalışma sonuçlanamazdı. Bu nedenle kendilerine teşekkür borçluyum.

Diğer yandan böylesi bir çalışmayı destekleyerek, ülke sorunlarına sahip çıkma bilinç ve sorumluluğunu en üst düzeyde yüklenmiş olan EGIAD'ın ve onların değerli yöneticileri Sn. Alpan Veryeri ve Cüneyt Karagülle'nin şahsında tüm yönetim kuruluna ve üyelerine teşekkür ederim.

Diğer yandan çalışma sürecinde bize destek hizmet veren EGIAD'ın değerli Genel Sekreteri Doç. Dr. Mustafa Tanyeri dostuma ve çalışma arkadaşları ile diğer aşamalarda emeği geçen herkese burada ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İZMİR
Şubat, 1996

PROF. DR. HÜSNÜ ERKAN

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEĞRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI:

TOPSES

- TEORİK ÇERÇEVE -

SUNUŞ

Barışa susamış olan Dünyamızın son on yıl içerisinde geçirdiği politik ve ekonomik değişim süreci yepyeni oluşumları gündeme getirmiştir. Bir dönemin simgesi olan "Demir Perde" ve Almanya'yı Doğu ve Batı olarak ikiye ayıran Berlin Duvarı yıkılmış, S.S.C.B. gibi Dünya'nın politik ve ekonomik kararlarında etkili rol oynayan bir süper güç dağılmıştır. Yeni Dünya düzeni içerisinde politik ilgi alanlarına bir dizi ülke katılmıştır.

Dünya rekabet haritası yeniden çizilmiş ve yeni sanayileşen ülkeler olgusu daha kapsamlı bir boyut kazanmıştır. Bütün bu gelişmeler olurken Türkiye, son on yılı genellikle kronikleşmiş sorunlarına çözüm aramakla geçirmiş ve sonuç alıcı adımlar atılamamıştır. Çünkü, bu sorunların iç ilişkileri, etkileşimleri, bir dengenin kurulurken diğer dengelerin bozulması ve sorunları çözmek için gerekli politik ve toplumsal uzlaşmaların sağlanamaması, ortak paydaların bulunması yerine uzlaşmazlık üzerine politikaların geliştirilmesi çok değerli yılları bu güzel ülkeye kaybettirmiştir.

Ege Genç İşadamları Derneği olarak çözümsüz olduğuna asla inanmadığımız ülke sorunlarının kökenindeki gerçekleri ortaya koymak, bütünsel bir yaklaşım ile bir sistem perspektifinde ekonomik, politik, sosyal ve kültürel boyutta analizler yapmak amacıyla "Toplumsal Sorunlara Sistem Yaklaşımı" konulu bu araştırma planlanmıştır. Genç İşadamları olarak yalnızca ekonomik sorunların çözümleri ile ilgilenmek yerine ülkemizi daha mutlu bir geleceğe ulaştıracak çok boyutlu bir tartışma başlatmayı amaçladık. Dört bölüm halinde yayınlanacak bu araştırma çalışması sonunda Türkiye'nin çözümsüz gibi görünen bazı sorunları için çıkış yolları önerilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmaların olabildiğince geniş ölçüde ve toplumun tüm kesimlerinde tartışılmasının arzu ediyoruz. Böylece, bir ortak anlayış oluşturabilirsek bize mutluluk verecektir.

Çalışmanın planlanması ve gerçekleştirilmesinde emeği geçen önceki dönem Başkanımız Sayın Alpan VERYERİ ve Yönetim Kurulu Üyelerimize, araştırmayı yürüten Dokuz Eylül Üniversitesi'nin değerli öğretim elemanları Prof. Dr. Hüsnü ERKAN, Dr. Sabri YETKİN, Mevlüt ÇETİNKAYA, İsmail MAZGİT ve Yaşar UYSAL'a hazırlık ve baskı aşamasındaki titiz çalışmaları ve katkılarından dolayı MAS Ambalaj A.Ş.'ne teşekkür ederiz.

Araştırmanın ülkemize fikir hayatına katkıda bulunması ve karar alma konumunda olan yöneticilere ışık tutması en büyük dileğimizdir.

Cüneyt KARAGÜLLE

EGİAD Yönetim Kurulu Başkanı

KÜÇÜK BEYİNLER KİŞİLERİ, ORTA BEYİNLER OLAYLARI, BÜYÜK BEYİNLER FİKİRLERİ VE SİSTEMLERİ TARTIŞIRLAR.

GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve politik sorunları günden güne artmaktadır. Ülkede var olan sorunlara çözüm üretilememekte, çözümsüzlük egemen olmaktadır. Bu çözümsüzlük ortamında bireyler ve kitleler pusulasız yön arayışına girmektedir. Bu ortamın yarattığı çaresizlik, insanları yılgınlığa düşürmektedir.

Türkiye'nin böylesi bir ortamda bulunmasına karşın dünya **yeni bir çağa; Bilgi Toplumu'na** doğru hızla yol almaktadır.

AB ile gümrük birliği sürecinin başarıyla tamamlanması ve dünya ekonomisindeki küreselleşme akımına uyum açısından da yeni yaklaşım ve çözüm arayışları çok daha zorunluluk arz etmektedir.

Diğer yandan ülkede yaşanan bazı kitlesel olaylar göstermektedir ki; ülkemizdeki dengeler çok kolay bozulabilmektedir. Toplumun önündeki tuzaklara düşmemesi için **toplum ve insan yapımızın** yakından tanınması ve bu tanılar üzerine yeni stratejilerin geliştirilmesi gereklidir.

Türkiye dünyadaki değişimlerin dışında ve gerisinde kalmamak için bir an önce, yaşadığı toplumsal sorunlara çözüm seçenekleri geliştirmek; bunları süratle uygulamaya koymak ve çaresizlik yerine, potansiyellerini kararlı biçimde belli amaçlara kanalize etmek zorundadır.

Böylesi bir amaca ulaşabilmek için Türk Toplumunu; çeşitli boyutları içinde, bilim bazlı incelemek; mevcut yapıya doğru tanı koymak ve **açıklamak zorunlu bir önkoşuldur.**

Sorunların çözümü; tutarlı bilimsel açıklamalara dayalı seçeneklerin geliştirilmesine bağlıdır. Ayrıca çözüm seçeneklerinin tek tek ve kısmi uygulamaları, sorunların çözümü için yeterli olmadığı gibi, bunların tutarlı bir bütünsellik içinde kavranmasını engellemektedir.

İşte bu olguların ışığında **çalışmanın amacı**; toplumsal bütünü **entegre sistemler** yaklaşımı içinde açıklayarak; Türkiye'deki toplumsal bütünün **kendine has özelliklerini belirtmek** ve bu sonuçlardan yola çıkarak **toplumsal sorunların çözümü için içerik açısından tutarlı ve yeterli stratejileri üretmektir**. Böylece, **Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler (TOPSES)** yaklaşımı adıyla yeni bir yaklaşım ortaya konulacaktır.

1. TOPSES YAKLAŞIMI VE METODOLOJISI

Kapsamlı sorunların çözümünde yararlanabileceğimiz bilimsel bir **"Genel Toplum Teorisi"** henüz geliştirilememiştir. Olgu ve yöntem olarak sistem teorisinin ekonomi alanında geliştirdiği yaklaşımların, ekonomi-sosyolojisinin kullandığı analiz düzeyleriyle sentezine giderek; toplumsal bütünün diğer alanları olan, sosyal, politik ve kültürel alanlara analojik uyarlanması mümkündür; Bu sayede, Genel Toplum Teorisinin ana unsurları ortaya konacaktır. Böylece, geliştirilen **entegre (=bütünleşik veya bütüncül)** sistemler yaklaşımı olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım; yeni bir analiz aracı olarak kullanılacaktır.

Bu yeni yaklaşımda, toplumsal sistem yatay ve fonksiyonel boyutta dört temel alt sisteme ayrılmaktadır.

- ekonomik alan,
- sosyal alan,
- politik alan,
- kültürel alan.

Bu alanlar bir yandan **kendi alt sistemleri** yönünde, diğer yandan **karşılıklı etkileşim boyutları** içinde ele alınacaktır. Toplumsal bütünü bu şekilde incelemeye ve açıklamaya yarayan yaklaşım, Türkiye'ye uyarlanarak toplumsal **sistem**; toplumsal **yapı** ve **işleyişin (sürecin)** açıklaması yapılacaktır.

Böylece toplumsal bütünün alt sistemlerinin her biri kendi içinde;

- sistem,
- yapı,
- süreç

boyutlarıyla ele alınacaktır.

Bu açıklamalarda toplumsal bütünün dikey boyuttaki analizleri;

- bireysel,
- örgütsel,
- kurumsal,
- toplumsal düzeylerde yapılacaktır.

ÇİZİM : 1

TOPSES YAKLAŞIMINA GÖRE TOPLUMSAL BÜTÜN

Zaman boyutunda toplumsal bütünün **tarihi evrim** süreci verilirken; mekan boyutundaki yapılanma da olabildiğince birlikte dikkate alınacaktır.

"Entegre Sistemler Yaklaşımı"nın temel analiz yöntemi, toplumsal bütündeki ilişkileri **karşılıklı, dönüşlü, kümülatif ve sinerjik** etkileşim olarak ele almaktadır. Bu analiz yönteminin temel özelliği, incelediği alanla ilgili olguların, tek yönlü nedensellik ilişkisiyle açıklanmanın yetersizliğini vurgulamasıdır.

Dolayısıyla çalışmamızda, toplumsal sorunların karmaşık yapısına nüfuz edebilmek için; toplumsal bütünü alt sistemlerine ayrılarak incelenmektedir. Bununla beraber alt sistemler, birbirinden kopuk ele alınmamakta; aksine bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimlere ve bu etkileşimlerin sonucu olarak sistem bütününe **kümülatif ve sinerjik davranışına** özel önem verilmektedir.

Bu yaklaşım sayesinde toplumsal bütünü çok yönlü ve çok boyutlu içeriği analize dahil edilmektedir. Buradaki analizler; geleneksel **mekanik-nedensellik** ilişkilere değil; **entegre sistemler** yaklaşımında ortaya çıkan toplumsal alt sistemlerin **kendi içinde ve karşılıklı etkileşimlerinde** ortaya çıkan **kümülatif ve sinerjik** etkileşim ilişkilerine dayanmaktadır.

Sadece nedensellik ilişkileri değil; **karşılıklı etkileşim; paralel davranış, karşıt ilişkiler ve kaotik etkileşimlerin** hepsi analizde birlikte dikkate alınmaktadır. Bir anlamda **kuantum mekaniğinin çok yönlü, değişken, belirsiz ve kaotik ilişki sistemi** dikkate alınmaktadır.

Alt sistemlerde ortaya çıkan değişim, dönüşüm, çelişki, çatışma ve zıtlıklar **entegre sistem yaklaşımı** içinde dikkate alınmaktadır. Oysa bunlar kısmi denge analizlerinde sistem dışına atılmaktadır.

Kısaca **TOPSES** olarak adlandırdığımız **Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı**, karmaşık toplumsal sorunların analizinde yeni bir yaklaşımın oluşturulmasına hizmet edeceği için bilimsel açıdan özgün bir araştırma olarak ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda sorunlardan ve çözümsüzlükten bunalan Türk Toplumunda sorunların **nedenlerine ve kaynaklarına** doğru **tanı** koyarak, **tedavi yöntemlerinin ve stratejilerinin** neler olabileceğini ortaya koyacaktır. Böylece hem bilimsel; hem de pratik açıdan yeni ve özgün bir yaklaşım geliştirilerek, **toplumsal sorun ve çözümsüzlüklerin** aşılmasına katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın kendi alanında ilk olması nedeniyle, hata ve eksikliklerinin olabileceğini şimdiden kabul ettiğimizi vurgulamak isteriz.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ

Yöntem olarak sistem analizi; birbiri ile bağlı unsurlardan (eleman veya parçalardan) oluşan bir bütünü sistem olarak ele alınır. Dolayısı ile sistem;

- **Sistem bütünü,**
- **Sistem unsurları (elemanları),**
- **Unsurlararası bağlantıları (ilişkileri)** içerir.

Örneğin; toplum bir sistem bütünü, **bireyler** sistem unsuru ve bireyler arası iliştişim; unsurlararası bağlantıyı vermektedir. Yine sayılar sistemi; unsurlar olarak rakamlardan ve rakamlararası bağlantılar olarak matematikteki mantıksal ilişkilerden oluşmaktadır.

Sistem analizinde sistem bütünü, tekrar **alt sistemlere** ayrılır. Böylece farklı **sistem düzeyleri** oluşur. Her sistem düzeyinde hangi unsurların alt sistem oluşturduğu; yani daha alttaki bir sistem düzeyi ve onun alt sistemleri belirlenir.

Yöntem olarak sistem yaklaşımı; yani **sistem analizi; bütüncül bir bakış açısına** sahiptir. İnceleme konusu olarak seçtiği olay veya olguları bir **bütün** olarak ele alır. Çünkü bütün tek tek unsurların (parçaların) toplamından farklıdır. Ancak bu sayede olay veya olguları daha gerçekçi biçimde açıklayabilmekteyiz.

Sistem analizinde; incelenecek genel sistem veya bütün, **sistem-alt sistem** ayrımı yanında bir de bundan ayrı olarak **kısmi-sistemler** şeklinde ele alınır. Alt sistemlerin belirlenmesinde sistem bütünü aynı düzeydeki parçalarına ayrılırken; kısmi sistemlerin belirlenmesinde sistemin bütünselliği korunarak, yalnızca belli bir yönü ele alınır. Örneğin; tedarik, üretim, pazarlama işletmenin alt sistemleriyken; işletme içi hiyerarşi, iletişim ve sosyal ilişkiler kısmi sistemler olarak ortaya çıkar. Sosyal ilişki, hiyerarşi ve iletişim unsurları hem tedarikte hem üretim hem de pazarlama sistemlerinde, yani sistem bütününde ortaya çıkan kısmi sistemlerdir.

Alt sistem-kısmi sistem ayrımı sayesinde, bunlar arasındaki ilişki ve özelliklerin birbirinden ayrılarak ele alınması ve açıklanması mümkün olur. Çok sayıda sistemlerin varlığı, bunların farklılığını belirleyen özelliklerin ortaya konulmasını gerektirir. Bu sayede sistemlerin sınıflandırılması yapılabilir.

2.1. SISTEMİN BELİRLEYİCİLERİ

İncelenecek sistemin niteliğinin ortaya konulmasında dikkate alınması gereken **sistem belirleyiciler;**

- sistemin amaçları,
- sistemin elemanları,
- sistemin ilişkileri,
- sistemin davranışı olarak sıralanabilir.

2.1.1. SISTEMİN AMAÇLARI

Sistemlerin amaçları bir anlamda sistemlerin varoluş gerekçeleridir. Bu nedenle sistem analizinde ilk olarak ortaya konulması gereken konu, sistemin hangi amaçları benimsediğidir. Ancak bu yapıldıktan sonra sistemin yeterliliği veya yetersizliği değerlendirilebilir. Zira sistemin amaçları arasında yer almayan bir olgu hakkında bu sistemin sorgulanması iç tutarlılık açısından sorun yaratacaktır. Sistemin yeterliliği **amaçların** gerçekleşme derecesiyle ölçülür.

2.1.2. SISTEMİN UNSURLARI

Sistem analizlerinin ele alması gereken bir diğer konu, sistemin unsurlarının belirlenmesidir. **Sistem unsurları**, sistemi oluşturan temel yapı taşlarıdır. Sistem unsurları çeşit, sayı ve işlev açısından ele alınır. Her sistem, içerdiği unsurların kendi arasındaki uyumluluğu (=içsel tutarlık) ölçüsünde amaçlarını gerçekleştirme şansına sahiptir. Bir anlamda içsel tutarlılık sistemin başarısında önkoşul niteliğindedir.

Farklı hiyerarşik düzeydeki sistemlerin elemanları bir diğerinden farklılık gösterir. Zaten bu nedenle, farklı sistem düzeyleri gündeme gelmektedir. Bununla birlikte farklı sistem düzeyleri (=alt sistemler) içinde de sistem bütünü açısından içsel tutarlılığın sağlanması gerekmektedir. Çünkü konunun başarılı biçimde açıklanabilmesi bu bağlantıların sağlanmasıyla mümkündür.

2.1.3. SİSTEMİN İLİŞKİLERİ

Sistem ilişkileri, **içsel** ve **dışsal** ilişkiler yönüyle inceleme konusu yapılır. Sistemin içsel ilişkilerinin düzeyi sistemin **işlerliği** açısından; sistemin dışsal ilişkilerinin varlığı ve ya yokluğu **açık ve kapalı sistem** olması açısından önem taşımaktadır.

Sistemin içsel ilişkileri, sistemi oluşturan alt sistemler arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Söz konusu alt sistemlerle ilgili ilişkilerin bir boyutu **alt sistemlerin kendi içindeki ilişkiler** iken; diğer boyutu **alt sistemler arasındaki ilişkilerdir**. Bir başka ifadeyle sistem analizinde sistemin ilişkilerini ele alırken hem **yatay**; hem de **dikey ilişkilerin** dikkate alınması gerekir.

2.1.4. SİSTEMİN DAVRANIŞSAL AÇIKLAMASI

Sistemin davranışı, sistemin içerdiği unsurlar ile bunların özellikleri ve sistemdeki ilişkiler tarafından birlikte belirlenir. Sistem unsurlarının sayı, boyut, işlev açısından çeşitlenmesi sistemdeki unsurlararası ilişkilerin düzeyi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan sistemdeki ilişkileri belirleyen bir başka boyut, sistemin organizasyon yapısıdır. Dolayısıyla sistemin davranışsal açıklamasında bireysel ve örgütsel düzeyde analizlerin yapılması gerekmektedir.

2.2. SİSTEM HİYERARŞİSİ : ANALİZ DÜZEYLERİ

Sistem analizlerinde incelenen sistemin ele alınış şekli, farklı analiz düzeylerini vermektedir. Sosyal bilimler alanındaki bir sistem analizinde, sistem bütünü alt sistemlere ayrılarak ele alınırken konu, **toplumsal** etkileşimden **bireysel** etkileşime kadar inen farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Bizim çalışmamızda da **toplumsal bütün**;

1. Toplumsal düzeyde,
2. Kurumsal düzeyde,
3. Örgütsel düzeyde ve
4. Bireysel düzeyde analiz edilmiştir.

2.2.1. TOPLUMSAL DÜZEY

Ele alınan sistemin toplumsal düzeyde analizi, toplum bütününe ilişkin ilişkilerle bunların değişimini konu almaktadır. Sistem bütününe farklı düzeylerde analizinde en fazla dikkate alınan, toplumsal düzeydeki analizdir. Öte yandan toplumsal düzeydeki analizlerde, diğer analiz düzeylerinde elde edilen bilgilerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada analiz düzeylerinin yapılaş sırası, bir ölçüde analiz ve sentez yöntemlerinden hangisinin kullanıldığına bağlıdır.

2.2.2. KURUMSAL DÜZEY

Kurumsal düzeydeki analizlerde, sistem bütünü ve alt sistemler açısından, sistemi oluşturan **kurumlar** konu alınmaktadır. Kurumsal düzeydeki alt sistemler; toplumsal düzeydeki alt sistemlerinin içeriklerini belirlemede oldukça önemli unsurlardır. Kurumsal düzey, birbirinden bağımsız çok sayıda karar birimlerini gündeme getirir. Bununla birlikte söz konusu **kurumlar** birbirleriyle sürekli bir etkileşim içindedir. Dolayısıyla çok sayıdaki bu kurumlar arasındaki ilişkiler, sistemin işleyişini belirlemektedir. Bunlar arasında **eşgüdüm** ve **uyum** sorunu kurumsal düzeyde önemli konulardan birisidir.

2.2.3. ÖRGÜTSEL DÜZEY

Toplumda ortak davranışların **örgütlü biçimi** bu düzeydeki sistemleri oluştururlar. Örgütün üyeleri, iç sorunları, çevre ile ilişkileri ve amaçları bu düzeydeki sistem analizlerinin konusudur. Örgütler çevreleri ile sürekli iletişim içinde olmaları nedeniyle açık sistemler oluştururlar. Örgütün etkin olabilmesi, örgütün içsel ve dışsal talepleri arasında sürekli bir uyumun sağlanmasına bağlıdır. Örgütler kuruluş aşamasında belli kişi ve grupların kararlarına dayalı olarak hayata geçerler. Ancak, zaman içinde bundan bağımsızlaşır ve üçüncü birimlerle karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde işleyişleri belirlenir. Örgütlerin, örgütü oluşturan kişi ve gruplardan ayrı bir hukuk ve kişiliği oluşur.

2.2.4. BIREYSEL DÜZEY

Burada toplumu oluşturan insanlar tek tek ele alınarak, bunların davranışları ve davranış biçimleri analiz konusu yapılmaktadır. Bireysel davranışlar, belli sosyal durumların yarattığı **uyarı ve dürtülere** bağlı olarak ortaya çıkan davranışlardır. Bunlar belli bir **öğrenme süreci** içinde kazanılırlar. Bu öğrenme sürecinde toplumsal düzeydeki **norm ve değer yargılarının** da etkinliği söz konusudur.

Sistem bütünü açısından yapılan analizlerde, sistemde yer alan **bireylerin tutum ve davranışları**, en az kurumsal ve organizasyonel boyutta ortaya çıkan etkileşim kadar önemlidir. Zira sistemi işleten, sistem içinde yer alan bireylerdir. Her ne kadar bireylerden bağımsız örgüt kimlikleri önem taşısa da, gerek yasal-kurumsal düzenlemelerin gerekse örgütsel davranışların ortaya çıkmasında doğrudan birey rol almaktadır.

2.2.5. ANALİZ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Toplumsal bütün ve toplumsal alt sistemlerden bireysel düzeye kadar inen hiyerarşi içinde yer alan tüm sistem düzeyleri birbirleri ile etkileşim ilişkisi içindedir. Her alt sistem düzeyi, bir üst sistem düzeyinin açıklanmasını da sağlar. Örneğin; kurumsal düzeyde, toplumsal düzeyi oluşturan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik sistemlerin

açıklamaları, toplumsal düzeyin oluşumunu sağlayan temel girdilerdir. Kurumsal düzeydeki sistemin özellikleri, toplumsal düzeydeki sistemlerin özelliklerinin ortaya konulmasında temel girdilerdir. Ancak, kurumsal düzeydeki bir elemanı açıklarken de diğer toplumsal düzeylerin tüm unsurları, açıklanan elemanın çevresel unsurları olarak dikkate alınmak durumundadır.

Böylece, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya yönelik bir karşılıklı etkileşim ilişkisi, karşılıklı-dönüştürücü-kümülatif ve sinerjik olarak birbirlerini sürekli etkiler ve besler.

Aynı karşılıklı etkileşim, kurumsal düzeyle örgütsel düzey arasında söz konusudur. Örgütlü, organize ve sistematize yapı ve kurallar, kurumlaşmaları sağlarken; mevcut kurumsal yapılar içinde örgütlerin oluştuğunu ve özelliklerinin belirlendiğini görürüz.

Benzer ilişkiler, bireysel düzeyin unsurları ile örgütsel düzey arasındaki etkileşimi belirlerler. Örneğin; kişilerin davranış özellikleri örgütlere yansır. Ancak, örgüt yapıları kişilerden belli davranışlar bekler ve onların davranışlarının şekillenmesinde etkili olur. Kişiler sahip oldukları motifler (güdüler) ile belli davranışlar sergilerken, örgütlerde kendi bünyesindeki tüm çalışanların belli motivasyonlara yönelmesinde belirleyici olurlar.

Bir yandan sistemi oluşturan elemanların bireysel özellikleri; diğer yandan çevresini oluşturduğu unsurların özellikleri karşı karşıya gelerek, karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde sistem elemanlarının nitelik ve özelliklerini şekillendirir.

3. TOPLUMSAL BÜTÜN

Çalışmamızın bu kısmında yukarıda açıklanan sistem analizi yaklaşımının uygulanacağı toplumsal bütün tanıtılmaktadır. Toplumsal bütün ele alınan temel sistemi oluşturduğuna göre bu sistemin alt sistemlerinin ve toplumsal bütünün boyutlarının bilinmesi gerekmektedir.

3.1. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARI

Yukarıda belirtildiği gibi, her sistem, kendi içinde alt sistemlerden oluşmaktadır. Sistem analizinde sistem bütünü değerlendirilirken bu alt sistemlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda inceleme konusu yaptığımız toplumsal bütünün alt sistemlere ayrılarak incelenmesi bir zorunluluktur. Toplumsal bütün kendi içinde dört temel alt sisteme ayrılmaktadır. Bunlar;

- Ekonomik alan,
- Politik alan,
- Sosyal alan,
- Kültürel alan olarak belirlenmektedir.

Bu alt sistemler, kavram karışıklığına yol açmaması için "alan" olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, çalışmamızda kullanılan "alan" kavramının toplumsal bütünü alt sistemlerini ifade ettiğinin dikkate alınması gerekmektedir. Söz konusu tercih, pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Bu alanların (=alt sistemlerin) her biri kendi içinde farklı amaçlar, unsurlar, ilişkiler ve davranışlar göstermekle birlikte, alt sistemler arasındaki etkileşim ve birliktelik toplumsal bütünü oluşturmaktadır.

3.1.1. EKONOMİK ALAN

Ekonomik faaliyetlerin ve bu faaliyetlerle ilgili düzenlemelerin gerçekleştirdiği **ekonomik alan**, **toplumsal yaşamın maddi ve teknolojik temelini oluşturur**. Bu alanın temel amacı, toplumsal ve bireysel yaşamın devamlılığını sağlayan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır hale getirilmesi için kıt kaynakları kullanarak bireysel ve toplumsal refahın artırılmasıdır. Bir başka ifadeyle ekonomik alanın amacı, maddi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Ekonomik alanın işleyişinde uyulan temel yöntem **rasyonelliktir**. Ekonomik alanın karar birimleri ise, firma, hanehalkı ve devletten oluşmaktadır. Bunlar, ekonomik karar ve davranışlarında rasyonelliği temel ilke ve yöntem olarak kullanır.

3.1.2. POLİTİK ALAN

Politik alan, **yasal gücün kullanımı ve yaptırımıyla toplum düzenine ilişkin ihtiyaçların karşılanması** güvence altına almaya yöneliktir. Bu alandaki faaliyetler, toplumsal yaşamın **yönetim ve yönlendirilmesidir**. Burada temel amaç, toplum tarafından belirlenen amaçların gerçekleştirilmesidir. **Demokrasi ve otokrasi**, bu alandaki iki temel **iktidar (güç) kullanım yöntemidir**. Demokratik yöntemin kullanılması durumunda politik alanın unsurları, temelde seçen ve seçilenler olarak gruplandırabileceğimiz kişi ve kurumlarla bunların faaliyetlerini düzenleyen kurallar bütünüdür.

3.1.3. SOSYAL ALAN

Sosyal alan, **toplumu oluşturan birey ve toplumsal grupların diğer birey, toplumsal grup ve toplumla karşılıklı ilişkilerini içerir**. Burada amaç **bireyin topluma entegrasyonunun sağlanmasıdır**. Davranış yöntemi olarak uzlaşma ve çalışma iki temel yöntem olarak gündeme gelir. Unsurlar ise kişi, aile, grup ve sınıflar olmaktadır. Bu birimlerin birbirleriyle ilişkilerinde **uzlaşma veya çatışmacı yöntemlerden** biri kullanılmaktadır.

3.1.4. KÜLTÜREL ALAN

Kültürel alan; **insanların psikolojik ve ruhsal yeteneklerinin kullanılması yoluyla**

için geçerli olan, **geçmişten miras kalan** ve **öğrenilebilir** olan **norm** ve **davranış kalıplarından** oluşur. Toplumun temel değer yargılarının bireylere kazandırılması yoluyla **toplumsal normlarda istikrar** yanında, **toplumsal davranışlarda belli kalıpların** oluşması; yani **uyum** sağlanır. Manevi ve ruhsal ihtiyaçların karşılanması bu alanda gerçekleşmektedir. Kültürel alanın unsurları ise **değerler, normlar, davranışlar** ve **dünya görüşleri** olarak karşımıza çıkar. Bu farklı değer ve normların birlikte varlığını sağlamanın temel yöntemi "**hoşgörü**"nün geçerliliğidir. Değer ve normlarda **bağnazlık** ise, **çatışmayı getirir**.

3.1.5. ALANLARIN BİRLİKTELİĞİ

Toplumsal bütünün alt sistemleri niteliğinde olan ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanın herbiri kendi iç yapılarının işleyişi yanında, bir ölçüde bundan bağımsız olan bir varlığa sahiptir. Yukarıdaki açıklamalarımızda toplumsal sistemin, sistemi oluşturan alt sistemler toplamından farklı bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştı. Burada da aynı noktayı bir kez daha hatırlatmakta yarar bulunmaktadır. Hiçbir zaman toplumsal bütün ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olayların yanyana gelmesi anlamında bir bütün değildir.

Toplumsal bütün bu alanlardan oluşmakla birlikte, alanlararası etkileşim nedeniyle zaman içinde birbiriyle uyumlaşıp paralel bir gelişme gösterirler. Ancak genelde gözlenen bu paralellik yanında, karmaşık içeriğin kısmi alanlarında çelişkilerin olması da kaçınılmazdır. Bu durum, genel **uyum** yanında, kısmi **kaotik** durumların birlikliğine yol açar.

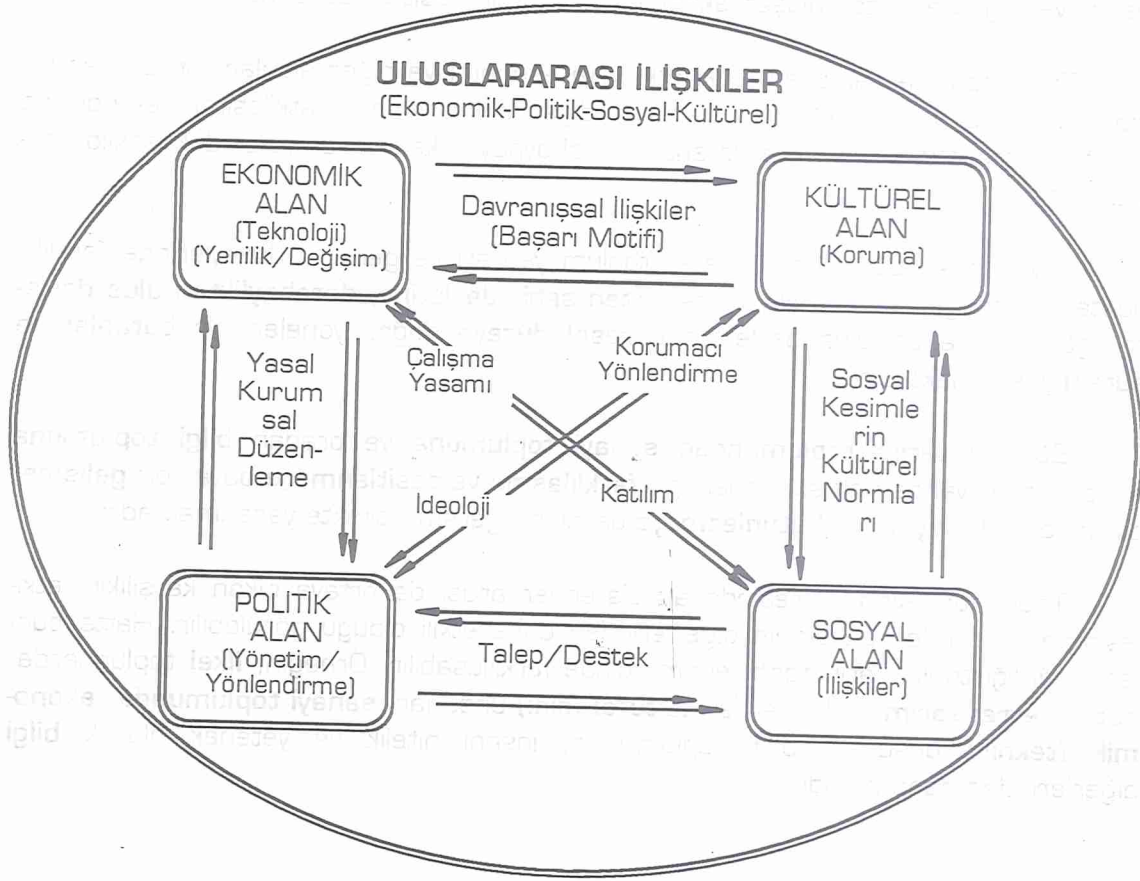
Toplumsal bütün, kendisini oluşturan alt sistemlerle birlikte bir **uluslararası ilişkiler ağı** içinde yer almaktadır. Hiç kuşkusuz, bu ilişkiler ekonomik boyutunda özellikle mal ve üretim faktörlerinin dolaşımı önemli bir pay almakla birlikte etkileşim düzeyi açısından teknolojik gelişmelerin ülkeye aktarılması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin yarattığı rekabet ortamı çok daha önemlidir. Söz konusu rekabet ortamı, yalnızca dış ticarete yönelik işletmeler açısından değil, hiç dış ticaret boyutu olmayan işletmelerin bile bunun yarattığı dinamizmden etkilenmesi nedeniyle önem taşımaktadır.

Toplumsal bütünü etkileyen uluslararası ilişkilerin; ideolojik etkileme, tüketim kalıplarının ve yaşam tarzının aktarılması, değer ve normların etkilenmesi, sosyal ilişkilerin farklılaşması gibi boyutları bulunmaktadır. Bunlar da uluslararası ilişkilerin politik, sosyal ve kültürel boyutunu yansıtmaktadır. Ayrıca ekonomik boyutta başlayan uluslararası ilişkilerin diğer alanlara kayması sonucunda, söz konusu etkileşim daha köklü olmaktadır.

Toplumsal alanlar arasındaki etkileşimin de toplumsal bütününün içeriğinin belirlenmesi açısından öncelikli önemi vardır. Bu önem nedeniyledir ki, söz konusu etkileşim dikkate alınmadan yapılan analiz ve değerlendirmeler eksik kalmakta; sorunlar karşısında geliştirilen çözüm önerileri geçici olmakta ve ancak kısmi iyileşmeler sağlanabilmektedir.

Dolayısıyla TOPSES yaklaşımının önemli hedeflerinden birisi, toplumsal alanlararası etkileşimin ortaya konulmasıdır. Modern toplumlar açısından alanlararası ilişkilerin neleri kapsadığı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

ÇIZIM : 2 TOPLUMSAL BÜTÜNDE ALANLARIN BİRLİKTELİĞİ

Bu çizimde özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, söz konusu etkileşimlerin tek taraflı ve tek boyutlu olmayıp, aksine karşılıklı ve dönüşlü etkileşimin geçerli olduğunun dikkate alınmasıdır. Ayrıca tarihsel süreç içinde söz konusu etkileşim birikimli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle toplumsal alanlar arasındaki etkileşimde "kümülatif nedensellik ilişkileri" geçerlidir.

Toplumsal alanlar arasındaki ilişkilerde en yoğun etkileşim esneklikleri daha yüksek olan ekonomik alan ile politik alan arasında ortaya çıkar. Politik alan doğrudan ekonomik alandaki faaliyetlerin **yasal-kurumsal çerçevesinin** düzenlenmesinde etkilidir.

Ekonomik alanla sosyal alan arasındaki etkileşimde bir yandan, ekonomik alandaki üretim faaliyetlerine sosyal grupların **katılımı** gündeme gelirken, diğer yandan ekonomik alanda üretilen zenginliklerin sosyal gruplar arasında **paylaşımı** ön plana çıkar.

Ekonomik alanla kültürel alan arasında etkileşimde de bireysel ve örgütsel düzeylerde oluşan değer ve normların önemli etkinliği vardır. Bu etkileşim bir anlamda kişisel ve örgütsel bazda oluşan ekonomi kültürünün çeşit ve düzeyine bağlıdır.

Toplumsal alanlar arasındaki etkileşim ekonomi ve diğer alanlar için açıklandığı gibi, politik, sosyal ve kültürel alanların diğer alanlarla olan etkileşimi şeklinde de açıklanabilmektedir. Bu ilişkilerde anahtar rol oynayan kavramlar yukarıdaki şekilde belirtilmiştir.

Söz konusu bütünleşme, farklı toplum yapıları ve gelişme düzeylerinde farklılık gösterir. Örneğin; **büyük aile** ve **aşiretten şehir devletine, derebeylikten ulus devlet**, günümüzde de ulus devletten **küresel düzeye** doğru yönelen bir **bütünleşme süreci** yaşanmaktadır.

Böylece **tarım toplumundan sanayi toplumuna** ve oradan **bilgi toplumuna** geçerken bir yandan alt sistemler için **farklılaşma** ve **çeşitlenmeye** dayalı bir **gelişme**, bir yandan da, **uyum** ve **bütünleşmeye** dayalı bir gelişme birlikte yaşanmaktadır.

Toplumun evrim sürecinde alt sistemler arasında ortaya çıkan karşılıklı etkileşimde, sistemlerden birinin diğerlerinden daha etkili olduğu görülebilir. Hatta bunların ağırlığı toplumların tarihi evrimi içinde farklılaşabilir. Örneğin; **ilkel** toplumlarda, **doğal çevre**; **tarım** toplumlarda, **kültürel (dini)** unsurlar, **sanayi toplumunda**, **ekonomik (teknik)** unsurlar, bilgi toplumunda, insani nitelik ve yetenek olarak **bilgi** diğerlerinden daha etkilidir.

3.2. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN BOYUTLARI

Toplumsal bütünün analizinde alt sistemler ve farklı sistem düzeyleri yanında bir de **kısmi sistemler** oluşmaktadır. Toplumsal bütünü kapsayan bu kısmi sistemler, toplumsal bütünün alt sistemlerinde içerilen başkaca boyutlarını kavrarlar. Bu nedenle çalışmamızda söz konusu kısmi sistemler toplumsal bütünün boyutları olarak ele alınmıştır. Toplumsal bütünün analizinde, üç **ayrı boyut (=kısmi sistem)** birbirinden ayrılabilir. Çünkü toplumsal bütünde ve her bir alanda (=alt sistemde), olgu olarak bir **sistemleşme**, bir **yapılanma** ve bunlar içinde toplumsal **sürecin akışını yani süreç** vardır. Bu nedenle, toplumsal bütünün analizinde,

- sistem boyutu
- yapı boyutu ve
- süreç boyutu.

olmak üzere üç kısmi sistemi bir birinden ayırmamız gerekir.

Toplumsal bütünün oluşumunda belirleyici olan **yasalar, kurallar ve kurumlar ağı sistem boyutunu** oluşturur.

Yapı boyutu ise; toplumsal bütünü oluşturan unsurların **nispi payları** ve bunlarda zaman içinde ortaya çıkan **değişim ve kaynakları** kapsar.

Toplumsal sistem ve yapının oluşturduğu ortam içinde ise toplumsal bütünün ilişkilerin akışı yaşanır. Toplumsal bütünün zaman içindeki bu akışı, **toplumsal süreci** verir.

Sistem ve **yapı** daha **uzun dönemli** unsurları içerirken, **süreç** bunların oluşturduğu ortam içindeki **güncel ve kısa dönemli akışı** kapsar.

Toplumsal bütünün boyutları olarak adlandırdığımız **kısmi sistemler**, toplumsal bütünün tüm alt sistemlerinde karşımıza çıkar. Bu nedenle, "**sistem**", "**yapı**" ve "**süreç**" kavramlarının ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanların her biri için ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Aşağıda toplumsal bütünün sistem, yapı ve süreç boyutları tanıtılırken, bunların her biri toplumsal alanlar için ayrıca ele alınmıştır.

3.2.1. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SİSTEM BOYUTU

Toplumu oluşturan çok sayıda insan arasında sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yönleriyle **sayısız ilişkiler ağı** ortaya çıkmaktadır. İnsanlar arasındaki bu ilişki ağının çok yönlü ve farklı etkileşim, ilişki ve zıtlıklar içermesine karşın, sistem bütünün genel **bir kaosa (kargaşaya) dönüşmeden işlediğini** görmekteyiz. Dolayısıyla **toplum bütününde** bir düzen ve sistem söz konusudur.

İşte toplumsal bütünün tüm içsel çelişkilere karşın bir sistem ve düzen sağlayan bütündeki ilişkiler ağını "**Toplumsal Bütünün Sistem Boyutu**" kapsamında ele alıyoruz. Toplumsal bütünün sistem boyutunu belirleyen unsurları olarak **karar, koordinasyon, informasyon, motivasyon ve kontrolü** sayabiliriz. Buradaki açıklamalarda Neuberger ve Duffy (1976)'nin **ekonomik sistemin davranışsal açıklamasında** ön plana çıkardığı sistem unsurlarından yola çıkılmakta ve Almanya'da uzun bir süreç içinde geliştirilen **Ekonomik Düzen Teorisinin** analizlerinden yararlanarak **yeni bir sentez** içinde burada sunulmaktadır.

Toplumsal bütünün **sistem boyutu**, toplumsal alanların her birinde geçerli olan farklı düzeylerdeki sistem unsurlarının biraraya gelmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla her bir toplumsal alan (=altsistem) için söz konusu şekli unsurların sorgulanması gerekmektedir. Aşağıda söz konusu alanların her birinin sistem boyutu ve onu oluşturan unsurlar ayrı ayrı ele alınmıştır.

TABLO : 1
TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARINDA SİSTEM UNURLARI

UNSURLAR	EKONOMİK ALAN	POLİTİK ALAN	SOSYAL ALAN	KÜLTÜREL ALAN
KARAR	Mülkiyet	İktidar/Yasama (Meşruiyet)	Sosyal Konum	Normlar
KOORDINASYON	Piyasa	Bürokrasi	Sosyal İlişkiler/Bağlar	İnançlar/Değerler
İNFORMASYON	Fiyat	Seçim	Sosyal İletişim	Semboller
KONTROL	Rekabet	Muhalefet/Yargı/Seçim	Sosyal Baskı	Gelenekler
MOTİVASYON	Kâr/Başarı	İdeoloji/Güç	Aidiyet Duygusu	Manevi Tatmin

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi , her bir alan için karar, koordinasyon, informasyon, kontrol ve motivasyon unsurlardan söz edilebilmektedir. Bu unsurlar söz konusu alanların sistem boyutunu belirtmektedir. Örneğin, ekonomik alanda karar yetkisi mülkiyete bağlı iken politik alanda kararı belirleyen iktidar ve iktidarın meşruiyeti olmakta; sosyal alanda, sosyal konum (=statü); kültürel alanda, normlar kararı belirlemektedir.

3.2.1.1. EKONOMİK SİSTEM

Daha önce belirtildiği gibi ekonomik alan, toplumsal yaşamın maddi ve teknolojik temelini oluşturur. Başka bir deyimle toplumsal ve bireysel yaşamın devamlılığını sağlayan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır duruma getirilmesi faaliyetleri ekonomik alanın kapsamına girer. İşte bu faaliyetlerin genel çerçevesini belirleyen **kurallar ve kurumlar bütünü ekonomik sistemi** oluşturur. Bu kurallar ve kurumların nasıl belirlendiği ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkililiği sistemin unsurlarının bileşimine göre

Ekonomik birimlerin davranış ve faaliyet alanlarını belirleyen hukuk, norm ve kurallar bütünü **ekonomik anayasayı** oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin çerçevesini düzenleyen **ekonomik anayasa**, esas olarak **kamunun** hazırlamış olduğu kurallar bütünüdür. Bu düzenlemeler arasında **rekabet hukuku, ticaret hukuku, bankacılık hukuku** gibi yasal düzenlemeler yanında **Merkez Bankası, Sermaye Piyasası Kurulu** gibi kurumların oluşturduğu yönetmelik, tüzük vb. düzenlemelerde ekonomik anayasa içinde yer almaktadır.

Ekonomik sistemdeki şekli unsurlar; **kararı belirleyen mülkiyet; koordinasyonu belirleyen piyasa ve planlar; bilgiyi belirleyen fiyat ve piyasa bilgileri; kontrolü belirleyen başarı rekabeti ve motivasyonu belirleyen kar/başarı ilkesidir.**

Ekonomik sistemin temel unsurlarının başında gelen mülkiyet, özellikle üretim malları üzerindeki mülkiyettir. Mülkiyet, onun sahiplerine **karar, kullanım, tasarruf ve yararlanma** yetkisi bahşeder.

Bir toplumda **özel mülkiyet** söz konusu olduğunda ekonomik sistem **ademi merkezîyetçi** bir işleyişe sahip olacaktır. Toplum ve toplum adına devlet mülkiyetinin bulunması durumunda merkezi ekonomik sistem geçerli olacaktır. Ancak burada belirtilmesi gereken bir nokta da, modern ekonomilerde giderek yaygınlaşan profesyonel yöneticilik olgusudur. Profesyonel yöneticilik yaygınlaştıkça, karar sürecinde mülkiyetin rolünün azaldığı görülmektedir. Karar yetkisi **mülk** sahibinden **yöneticiye** kaymaktadır. Doğaldır ki, yönetici, sahipler adına nihai karar yetkisini kullanmaktadır ve onlara karşı sorumludur.

Koordinasyonun sağlanış biçimi, ekonomik sistemin bir başka unsurunu oluşturur. Merkezi ekonomilerde koordinasyon emredici merkezi planlar tarafından gerçekleştirilirken, Ademi merkezîyetçi ekonomilerde koordinasyon, ekonomik birimlerin piyasalardaki davranışları tarafından sağlanmaktadır. Bu, olay büyük ölçüde elde edilen bilgiyle ilgilidir. Eğer bilgi, yani bilgi akışı yeterli ise ekonomik sistemin koordinasyonu piyasa güçleri tarafından rahatlıkla sağlanabilecektir. Burada en fazla önem taşıyan piyasa bilgisi fiyatlardır. Fiyatlar kişi veya firma bazında planların hazırlanmasında veri olarak alınırken, söz konusu özel planların uygulanması yani, piyasa yansıtılmasıyla planlar fiyatları etkilemektedir.

Ekonomik sistemdeki davranışlar, kıt kaynakların üretimle artırılması ve çeşitli seçeneklerin kullanılması yolu ile bireysel ve toplumsal refahın artırılmasına yöneliktir. Kıt kaynakların rasyonel kullanımı ekonomik sistem ve davranışların özünü oluşturur. Ancak, insan davranışları her zaman rasyonel değildir.

Sosyo-kültürel **gelenekler, alışkanlıklar ve duygular, rasyonel olmayan** seçenekleri gündeme getirir. Bununla birlikte, gelişimini teknolojik yeniliğe dayalı olarak gerçekleştiren ekonomik sistem, sürekli olarak artan ölçüde rasyonelleşmektedir. Örneğin, endüstrileşme süreci bir bakıma rasyonelleşme sürecidir.

Ekonomik sistemin rasyonelliği, önemli ölçüde onun **organizasyon yapısı** ile de yakından ilgilidir. Ekonomik karar, plan ve davranışların koordinasyonu, bilgi akışı ve kontrolü sistem oluşturan unsurların alacağı biçime göre farklı sistem tiplerini gündeme getirmektedir. Farklı düzenlenmiş sistemlerin etkinliği de farklı olmaktadır.

Ekonomik kararların, planların, koordinasyon, bilgi ve kontrolün **merkezi olmayan biçimde organize** edilmesi **piyasa ekonomilerini** vermektedir. Aksine bunların bir merkezden yönlendirilip koordine edildiği sistemler, **merkezi yönetimli ekonomik sistemlerini** verir.

Modern toplumda maddi kaynak ve bununla sağlanan refahın olabildiğince herkese yaygınlaşabilmesi, ancak mülkiyet ve karar yetkisini herkese yaygınlaştırabilen bir sistemle, yani **piyasa** sistemiyle sağlanabilmektedir. Mülkiyet ve karar yetkisinin yaygınlığı, ekonomik refah ve katılımın da yaygınlaştırılabilmesinin ön koşulu olmaktadır.

3.2.1.2. POLİTİK SİSTEM

Toplumsal yaşamın yönetim ve yönlendirilmesi **politikanın** konusudur. İnsanların bir arada yaşayabileceği bir ortamın yaratılmasına ilişkin kuralların oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi politik sistemin ilgi alanıdır. Daha açık bir deyimle, toplumsal yaşamı **yönetme** ve **yönlendirme** görevi, **hukuk kurallarına bağlı** olarak oluşturulup, **işleyişi** devlete bırakılmaktadır. Böylece **devlet**, toplumda **yasal güç ve iktidarı**, toplum adına kullanma yetkisine sahip olan bir kurumdur. Devlete tanınan güç kullanma yetkisi, belli **yasal kurallara bağlanarak meşruiyet** kazanmaktadır. Böylece toplum, **egemenlik yetkisini yasal kurallar içinde** davranarak meşruluğunu koruyan **devlete** bırakmaktadır.

Devlet, bu işlevleri yerine getirirken **devlet anayasası** olarak bilinen **politik anayasadan** yetki almaktadır. **Politik anayasa**, kişilerin temel hak ve özgürlükleri de dahil olmak üzere **devlet ile toplum ilişkisine** yönelik düzenlemeleri ve **devletin yapısını** içermektedir.

Politik alanın işleyişi, bürokrasi tarafından koordine edilmektedir. Politikada kontrol; muhalefet tarafından yerine getirilmekte; seçim temel bilgi kaynağı olduğu gibi; politik yönelimleri ideolojiler belirlemektedir. Bu unsurlar birlikte politik sistemi belirler.

Egemenlik ve iktidarın kullanımı, getirilen kurallarla oluşturulan politik sistemin tipine göre farklı biçimlerde oluşturulabilmektedir. Güç ve iktidarın kullanımı geçmişte, onu çeşitli yollardan ele geçiren bir kişiye olmuşken; günümüz hukuk devletinde, toplumun katılımını sağlayan, hukuku kurallarına bağlı olarak işleyen demokrasi ile gerçekleştirilmektedir. Politik alana yaygın katılımın sağlanabilmesi için, politik gücün tek merkezde yoğunlaşması (diktatörlükler) yerine, yaygınlaşmasını sağlayacak ve organizasyon ve kurumlaşma gerekli olmaktadır. Bu durum; kuwetler ayrılığını, yasama, yürütme ve yargı olarak getiren **Parleментар demokrasilerle** sağlanabilmektedir.

3.2.1.3. SOSYAL SİSTEM

Sosyal sistem, toplumu oluşturan birey ve toplumsal grupların diğer bireyler, toplumsal gruplar ve toplum bütünüyle karşılıklı ilişkilerini içermektedir. Söz konusu karşılıklı ilişkiler, ya **toplumsal bütünleşmeyi ve kaynaşmayı** sağlayacak biçimde, ya da tam karşıtı durum olarak **çatışmacı ve zıtlaşmacı** bir ilişki biçiminde gündeme gelebilir. Doğal olarak birinin ve diğerinin yer yer ağırlıkta olduğu durumlarla karşılaşılabilir.

Toplumsal bütünler ve kesimler arasındaki ilişkiler belirli bir düzende işlemektedir. Bu düzen, sosyal normlarla oluşmaktadır. Söz konusu normlar, kurallar ve kurumlar bütünü **sosyal anayasa** olarak tanımlanabilir.

Toplumda **farklı** çıkar, inanç, ideoloji, tutum ve davranışların varlığı, sosyal yaşamda **zıtlaşma ve çelişkileri** kaçınılmaz kılmaktadır. Bu kaçınılmazlık durumu aynı şiddet derecesinde **uzlaşmayı** zorunluluk ve **kaçınılmazlık** olarak gündeme getirmektedir. Böylece modern toplumda, **toplumsal bütünleşmeyi** sağlama aracı **sosyal uzlaşma** olmaktadır.

Sosyal çatışmalar, ekonomik çıkarlar, politik ideolojiler, farklı inançlar ve farklı sosyal gruplar içinde yer almaktan kaynaklanır. Bu nedenle, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlardaki organizasyon biçimleri ve kurumlaşma; **sosyal çatışmaların uzlaşma ile çözüldüğü** ya da tam aksi yönde bir ortam oluşturabilir. Bu nedenle modern toplum bilinçli olarak, **çatışmacı** değil **uzlaşmacı** bir sosyal sistemin, ekonomik, politik ve kültürel temellerini yaratmaya yönelik uygulamaları ve kurumlaşmaları teşvik etmektedir. Ekonomik ve politik alanda **çoğulculuk** ve **katılım** sosyal uzlaşma için uygun bir ortam yaratmaktadır.

Sosyal alanda kişilerin karar sürecine katılımı **sosyal konumu** tarafından belirlenir. İnsanlararası **sosyal ilişkiler ve bağımlılık ilişkileri** insanlararası **sosyal koordinasyonu** sağlar. Sosyal ilişkilerde kontrol mekanizması olarak sosyal baskı ön plana çıkar. Kişileri belli bir sosyal ilişki içine iten motivasyon ise **sosyal aidiyet** duygusudur. Çünkü insanoğlu, toplumda tek başına değil diğer insanlarla birlikte bulunur.

Sosyal yapının fonksiyonel boyutunda, aile, işçi, işveren, sosyal tabaka ve sınıflar yer alırken, mekansal boyutunda, kentleşmenin yarattığı farklılaşma, örneğin gecekondulaşma ve kent içinde farklı sosyal kesimlerin yoğunlaştığı kentin deseni ve dokusu oluşmaktadır. Bu durum, sosyal bütünleşme veya sosyal zıtlaşmanın varlığını belirleyecek sosyal yapı ve sistemi gündeme getirmektedir. Bu nedenle, modern toplumda sosyal uzlaşmanın sağlanması, sloganlarda değil, daha sağlıklı bir sosyal yapı, sosyal doku ve sosyal sistemin oluşturulması ile mümkün olmaktadır.

3.2.1.4. KÜLTÜREL SİSTEM

Kültürel sistem, toplumun bütünü için geçerli olan, geçmişten miras kalan ve öğrenilebilir olan değer norm ve davranış kalıpları toplamından oluşur. İnsanların manevi ve ruhsal ihtiyaçları; çerçevesini **kültürel anayasanın** oluşturduğu, kültürel sistemde karşılanır. Toplumda genel kabul gören kültürel değer, norm ve davranışlar bütünü, **kültürel anayasa** olarak tanımlanabilir.

Toplumun ortak değer, norm ve davranış kalıpları, toplumda oluşan **dünya görüşü, dinsel, inanç, ahlak, milli duygular, tarih bilinci ve gelenekler** şeklinde kurumlaşırlar. Bunlar topluca, insanların ve toplumun ortak ideal ve amaçlarının belirlenmesinde etkili olurlar. Toplumda genel geçerliliğe sahip değer, norm ve davranışlar ile bunlarla şekillenen dünya görüşü, din, ahlak, gelenek ve milli duyguların, toplumun alt kesimlerine ve bireylere yansımada farklılıklar oluşur. Ayrıca bir ülke kültürü, sürekli olarak diğer kültürlerle karşılıklı etkileşim içinde onlardan etkilenir. Bu nedenle toplumda var olan değer, norm ve davranış sistemlerinde oldukça önemli farklılaşmalar oluşur. Bu farklılaşmalar ve farklı kültürleri **hoşgörü** ile karşılamak ya da mutlakçı bir tutum ile dışlamak yine kültürel sistemin bir parçasıdır.

Kültürel alandaki normlar sistemi, kişilerde motif oluşumunu, dünya görüşünün oluşumunu ve bu nedenle **kültürel davranışları**; yani **karar mekanizmasını** belirler. Bu davranışların koordinasyon; yani eşgüdümü genel kabul görmüş **inanç ve değerler** sistemine yönlendirilir. İnanç ve değerlere ilişkin semboller, kültürel iletişim ve informasyonu sağlar. Örneğin bayrak veya milli giysiler vb. Kültürel alanda kontrol fonksiyonunu "gelenekler" tarafından belirlenir. Kişileri kültürel değerlere ve normlara yönlendiren temel unsur psikolojik; yani manevi tatmindir.

Ekonomi ve politikada **çoğulculuk** ve **katılımcılık** ile **sosyal ilişkilerde uzlaşmacı** yaklaşımının kültürel alana yansımaları **hoşgörüyü** gündeme getirir. Aksine **mutlakçı diktatörlük**, merkezden yönetimi ve merkezi yönetimin tek ve mutlak ideolojisine **itaat** gerektirir. Ayrıca mutlakçılık; kendi dışındaki değer ve ideolojileri dışlayan **çatışmacı** bir tutumu da beraberinde getirir. **Çatışmacı tutum** ise, **mutlakçı** ve **dışlayıcı değer** ve **kültürel temeline** sahiptir. Bu nedenle hoşgörüyü dayalı çoğulcu kültür, ancak demokratik ve katılımcı sosyo-ekonomik ortamlarda gerçekleşebilir. Bu yolla birey ve toplumun gelişme şansı ve gelişme dinamiği yüksek olabilmektedir.

3.2.1.5. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SİSTEM BOYUTUNDA ETKİLEŞİM

Toplumsal bütünü oluşturan **ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlar karşılıklı etkileşim ilişkisi** içinde **birlikte evrimleşip gelişirler**. Bu alanları oluşturan alt öğeler ve bunların kurumlaşması, **farklı değişim ve evrimleşme esnekliğine** sahiptir. Bu nedenle gelişme düzeyleri belli bir anda birbirinden **sapmalar** gösterirse de uzun dönemde **birbirleriyle benzeşme ve doku uyumu** artmaktadır. Aynı paralellik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sistemler arasında gündeme gelmektedir. Her alanda

ortaya çıkan sistem unsurları, birlikte ve birbiriyle bütünleşerek ve birbirlerini tamamlayarak sistem boyutlarının kurumlaşmasını sağlarlar.

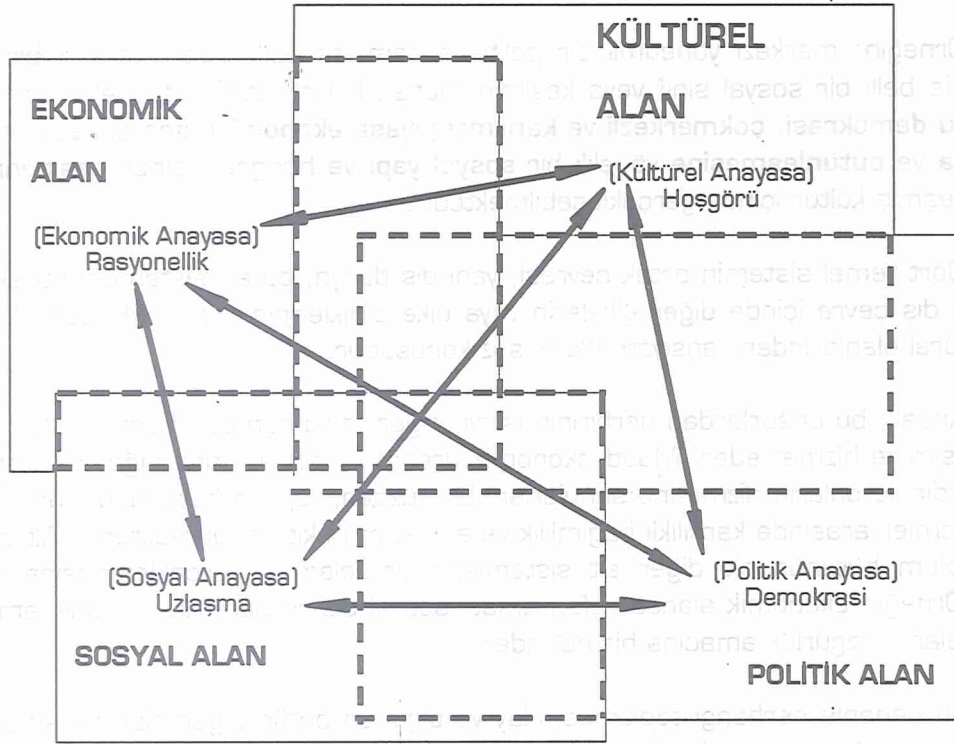
Örneğin; merkezi yönetimli bir politik sistem, tek düze ve mutlakçı bir kültür yapısı ile belli bir sosyal sınıf veya kesimin mutlak hakimiyetini getirmektedir. Aksine **çoğulcu demokrasi, çokmerkezli ve katılımcı piyasa ekonomisi, sosyal kesimlerin kaynaşma ve bütünleşmesine yönelik bir sosyal yapı ve hoşgörü** içinde çeşitlenmiş ve zenginleşmiş kültür içinde gerçekleşebilmektedir.

Dört temel sistemin ortak çevresi, yani dış dünya, bu alt sistemleri sürekli etkiler. Bu dış çevre içinde diğer ülkelerin veya ülke birliklerinin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarından yansıyan etkiler söz konusudur.

Ancak, bu unsurlardan herbirinin işlevi, diğer toplumun bütününü oluşturan toplum kesimine hizmet eder. Maddi-ekonomik üretim ve bilgi üretimi diğer alt sistemler için vardır ve onların hizmetine sunulurlar. Bu yüzden, toplum bütününü oluşturan bu alt sistemler arasında karşılıklı bağımlılık ve etkileşim ilişkisi bulunmaktadır. Alt sistemleri toplum bütünündeki diğer alt sistemlerin amaçlarının gerçekleşmesine hizmet eder. Örneğin ekonomik alanda refah amacı sosyal alanın barış ve güvenlik amacı ile politik alanın özgürlük amacına hizmet eder.

Bu nedenle herhangi toplumsal olay ve olgunun bütün diğer alan ve alt sistemlerle ilgi ve bağıntıları vardır. Ayrıca dört temel alanda geçerli temel yöntem ve ilke de sürekli olarak birbirleriyle karşılıklı etkileşim ilişkisindedir. Alt alanların sistemleşmesi ve işleyişinde bu ilke ve yöntemler, diğerleriyle karşılıklı etkileşim içinde belirleyici özelliğe sahiptir. **Ekonomik sistem rasyonelleşmeyi, politik sistem demokratikleşmeyi, kültürel sistem hoşgörü ve sosyal sistem uzlaşmayı** sağlayacak biçimde düzenlenmek durumundadır. Bu düzenlenişi sağlayacak unsurlar ilgili alanların **anayasal normlarıdır**. Yani, ekonomik anayasa, politik anayasa, kültürel anayasa ve sosyal anayasa. Ayrıca her alandaki sistem oluşumunu sağlayan anayasal düzenlemenin yoğun olarak diğer alanların sistemlerine yansımaları söz konusudur. Aşağıdaki çizimde bu karşılıklı ilişkiler gösterilmiştir.

CIZIM 3 : TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARINDA SISTEMLER ARASI İLİŞKİLER

3.2.2. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN YAPI BOYUTU

Toplumsal bütünün ve alt sistemlerinin; kurumlaşarak ve örgütlenerek ve belli davranış kalıplarının oluşumuyla sistemleşmesine paralel belli bir **yapılanması** da söz konusudur. Toplumsal bütün ve alt sistemlerin içeriğini belirleyen unsurların zaman içinde ulaştıkları **düzye, ağırlık ve görelî paylar** belli yapıları oluşturur. Bu yapılar zaman içinde değişerek; toplumsal bütün ve alt sistemlerin **yapılanması** gündeme gelir. Böylece toplumsal bütün ve alt sistemler de **yapısal değişim süreci** devreye girer. Bu yapılanma sürecinde, sistem oluşturan unsurların niteliklerinde ortaya çıkan değişimler nedeniyle, **sistemin evrimleşmesiyle birlikte yeni yapılanmalar** gündeme gelir. Başka bir deyimle **sistem ve yapının** karşılıklı etkileşimi, birbirinin değişim süreçlerini etkilerler.

Toplumsal bütünü oluşturan alanlar kendi işlevleri açısından yapısal farklılaşma gösterirler. Buna bağlı olarak her bir alt alanda çeşitli boyutlarda yapılanma gerçekleşir. Yapılanmayı belirleyen unsurlar;

- Fonksiyonel unsurlar,
- Kurumsal unsurlar,
- Örgütsel unsurlar,
- Mekansal unsurlar ve
- Sektörel/kesimler unsurlar

olmak üzere beşli bir ayırım içinde ele alabiliriz. Bu yapılanmalar aşağıdaki tabloda birlikte gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi toplumsal bütünün temel alanlarında **fonksiyonel, kurumsal, örgütsel, mekansal ve sektörel (kesimler) yapılanma** söz konusudur. Örneğin ekonomik alanda fonksiyonel yapılanmayı üretim, tüketim ve bölüşümün toplum içindeki görece payları verirken; politik alanda fonksiyonel yapılanma yasama, yürütme ve yargı tarafından belirlenir.

TABLO 2 :
TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARINDA YAPISAL UNSURLAR

UNSURLAR	EKONOMİK ALAN	POLİTİK ALAN	SOSYAL ALAN	KÜLTÜREL ALAN
FONKSİYONEL	Üretim, tüketim ve bölüşümün toplum içindeki görece payı	Yasama, yürütme ve yargının ağırlığı	Etkileşim-ilişkiler	Etkileşim yönlendirme
KURUMSAL	Piyasa yapıları	Partiler ve politik birliklerin yapısı	Aile ve sosyal grupların yapısı	Cemaatler
ÖRGÜTSEL	İşletme büyüklüğü (küçük-orta-büyük) İşletme şekli (şahıs veya sermaye şirketi) piyasa payları	Devlet yapısı (üniter-federal)	Sivil toplum örgütlerinin yapısı sendikalar	Kültürel birliklerin yapısı
MEKANSAL	Ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılma-yoğunlaşma düzeyi	Merkezi ve yerel yönetimlerin payı	Yerleşim kademeleşmesi	Kültürel faaliyetlerin bölgesel yığılma yoğunlaşma düzeyi
SEKTÖREL - KESİMSEL	Faaliyet alanı (tarım-sanayi-hizmetler) Girişimci tipi (Kamu-Özel)	Destek alınan gruplar-sektörler	Sınıfsal yapı	Sınıfsal kültür ilişkileri

Benzer şekilde herbir alanda **örgütler** açısından da belli bir yapılanma söz konusudur. Örneğin; işletme tipi, işletme büyüklüğü ve piyasa payları örgütsel yapıyı belirlerken partiler ve politik birlikler politik alanda örgütsel yapıyı; aile ve sosyal gruplar sosyal alanda örgütsel yapıyı; kültürel birlikler de kültürel alanda örgütsel yapıyı belirlemektedir.

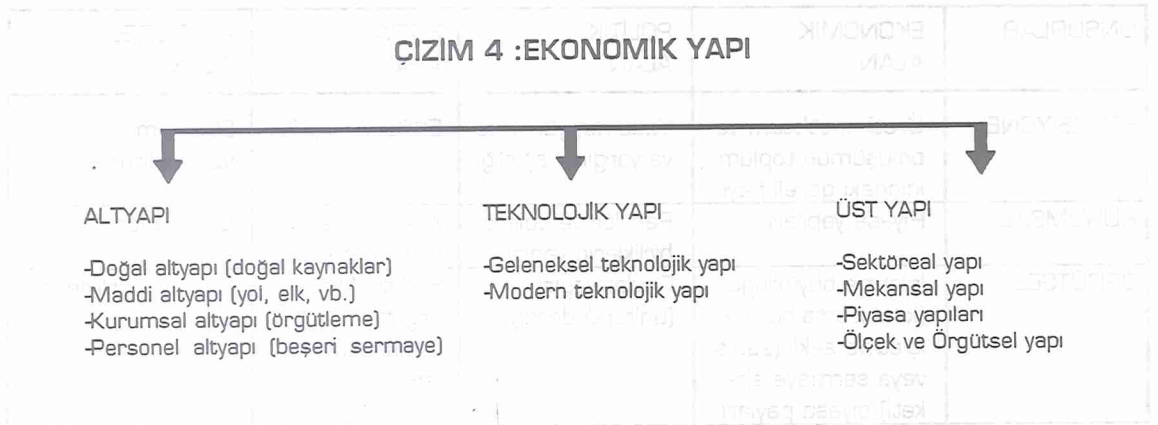
Aşağıda toplumsal bütünü oluşturan alt alanlarda ortaya çıkan yapısal unsurlar ayrı ayrı ele alınmaktadır.

3.2.2.1. EKONOMİK YAPI

Yukarıda belirtildiği gibi yapılanmayı belirleyen unsurlar fonksiyonel, kurumsal, örgütsel, mekansal ve sektörel ayrımlarla ele alınabilir. Bu ayırımda ekonomik alanın

fonksiyonel yapısını, üretim, tüketim ve bölüşüm; kurumsal yapısını, piyasa yapıları; örgütsel yapısını, işletme büyüklüğü, işletme tipi, firmaların piyasa payları gibi unsurlar, mekansal yapısını, ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılma/yoğunlaşma düzeyleri; sektörel/kesimsel yapısını, ekonomik faaliyetlerin alanları (tarım-sanayi-hizmetler), girişimci tipi (kamu-özel) ayrımları belirlemektedir.

Ayrıca ekonomik yapıyı oluşturan unsurlar, ekonomik faaliyetleri etkileme biçimini dikkate alınarak, altyapı, teknolojik yapı ve üstyapı şeklinde gruplandırılabilir. Aşağıdaki açıklamalarda bu ikinci yaklaşım kullanılarak ekonomik yapıyı oluşturan unsurlar şematize edilmiştir.

Altyapıyı oluşturan unsurları doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı olarak ayrı ayrı ele alabiliriz. Maddi, kurumsal ve personel altyapı üretilmiş altyapı unsurları iken doğal altyapı üretilmemiş altyapıyı vermektedir. Bununla birlikte tarihsel süreç içinde ortaya çıkan doğal altyapının geliştirilmesi ve kullanım düzeyinin artırılması üretilmiş altyapıyı gerektirmektedir. Yalnız doğal altyapı için değil, bütün altyapı unsurları için benzer durum geçerlidir. Bir başka ifadeyle dört altyapı çeşidi birbiriyle etkileşim içinde bulunmakta ve bir yönde ortaya çıkan eksiklik diğer altyapı unsurlarının kullanım şeklini veya düzeyini etkilemektedir.

Ülkenin sahip olduğu teknolojik yapılanma, ekonomik faaliyetlerin düzeyi ve yoğunluğu üzerinde belirleyici olmaktadır. Ülkede teknoloji üretiminin olmaması veya sınırlı olması durumlarında genellikle geleneksel teknolojilerle üretim yapılacaktır. Böyle bir ekonomik yapı içinde modern teknolojilerin kullanılabilmesi ancak teknoloji ithalatı yoluyla mümkündür.

Ancak bu durumda da ülkenin dış piyasalarda rekabet olanakları sınırlı olmaktadır. Zira teknolojisini kendi üretin bir ülke ile bu teknolojiyi ithalat yoluyla bünyesine uyarlayan bir ülkeyi karşılaştırdığımızda, birinci ülke her zaman bir adım önde olacaktır. Dolayısıyla ekonomik yapının önemli bir unsuru da **teknolojik** yapı olmaktadır.

Ekonomik yapılanmanın önemli bir halkası da üstyapıdır. Üstyapı daha çok ekonomik faaliyetlerin bireylerin doğrudan sağladıkları kar ve fayda unsurlarına yönelik uğraşlardan oluşmaktadır. Üretim, tüketim gibi ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği piyasaların yapısı ve nihayet piyasalarda faaliyette bulunan işletmelerin ölçekleri ve örgütsel yapısı, üstyapı kavramı içinde değerlendirilmektedir. **Sektörel yapı** tarım-sanayi-hizmetler ayrımı yanında bu sektörlerin kendi içindeki ayrımını da kapsamaktadır. **Mekansal yapı** ekonomik faaliyetlerin belli bölgelerdeki yığılma sonucu ortaya çıkan dışsallıklarla ilgilidir. **Piyasa yapıları** denildiğinde de aynı piyasada yer alan işletme sayısı ve bunların piyasa paylarına bağlı olarak ortaya çıkan rekabet düzeyi konu alınmaktadır. İşletmelerin örgütsel yapılanması; girişimcilik tipi açısından kamu-özel ayrımını; işletme büyüklüğü açısından büyük-orta-küçük ayrımını; işletme tipi açısından şahıs-sermaye şirketi ayrımını içermektedir.

3.2.2.2. POLİTİK YAPI

Politik alanın fonksiyonel yapısı yasama, yürütme ve yargının ağırlığına göre belirlenmektedir. Bu ağırlık politik yapının demokratik veya otokratik olması açısından önem taşımaktadır. Kurumsal yapı, partiler ve politik birliklerin yapısına göre oluşmaktadır. Örgütsel yapı ise, politik örgütlerin demokratik veya otokratik yöntemlerden hangisine uygun olarak yapılandıkları yanında devlet yapısının üniter veya federatif olmasıyla ilgilidir. Politik karar alma sürecinde merkezi veya yerel yönetimlerin etkinliği de politik alanın mekansal yapısı açısından önem taşımaktadır. Politik alanın kesimsel yapısını oluşturan unsur da, politik mekanizmada etkili olan sınıf veya grupların dağılımı ve etkililiğidir.

Politik yapılanmanın bir başka boyutu belli ideolojik fikirleri temsil eden partilerin aldığı oyların kümelenmesidir. Örneğin bir ülkede, sağ ve sol oyların oransal dağılımı politik yapılanmayı verir. Ayrıca demokratik sistem için parti sayısı ve oyların bu partilere oransal dağılımı yine politik yapılanmayı yansıtan bir durumdur.

3.2.2.3. SOSYAL YAPI

Nüfusun çeşitli boyutlarıyla gösterdiği **oransal dağılım** sosyal yapılanma olarak kendini gösterir. Örneğin, kadın-erkek; genç-yaşlı nüfus; kır-kent nüfusu; yerleşik nüfus göçer nüfus ayrımları sosyal yapılanmayı belirlemektedir. Ayrıca örgütlenme yapısı açısından büyük aile küçük aile ayrımı yanında sivil toplum örgütlerinin yapısı önem taşımaktadır.

Sanayi toplum yapısında bağımsız çalışan-bağımlı çalışan ile işçi-işveren ayrımı ve bunların oransal payları yine sosyal yapının unsurlarıdır. Buna bağlı olarak oluşan sendikalar ve meslek örgütleri, sosyal yapıda faaliyet gösteren örgütlerdendir. Sosyal alanın mekansal yapısında önem taşıyan unsur ve yerleşim yerlerinin kâdemeleşmesi ve buna bağlı olarak oluşan kır-kent ayrımıdır.

3.2.2.4. KÜLTÜREL YAPI

Kültürel yapılanmadan söz ettiğimizde toplumu oluşturan farklı **kültürel değerlerin çeşitlenme derecesi** ve farklı kültür değerlerinin toplumda gördüğü kabul oranları gündeme gelmektedir. Toplumda farklı değerlere bağlı olarak ortaya çıkan **farklı davranış kalıplarının** ülke içindeki **farklı şekillenışı** yine kültürel yapılanmayı verir.

Kültürel yapılanmalar, farklı din, dil ve etnik grupların kendilerine özgü farklı kültür değerlerinin oluşmasından kaynaklanır. Bunların toplumdaki oransal payları da kültürel yapılanmayı yansıtır.

Ayrıca, kültürel normları oluşturan örgüt ve kurumların, kısacası **kültürel birliklerin**, dağılım ve oransal payları da kültürel yapılanmanın belirleyici unsurları olarak ön plana çıkarlar.

3.2.5. YAPILARARASI ETKİLEŞİM

Belli bir toplumun belli bir tarih kesitinde ortaya çıkan ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sistemleşmesi ve yapılanması belli bir toplum yapısını ortaya koyar. Bu toplum yapısı, alt sistem ve yapıların değişim sürecine ve bunların karşılıklı etkileşimine bağlı olarak evrimleşir. Bu evrim süreci, bir **farklılaşma ve yeniden yapılanma sürecidir**.

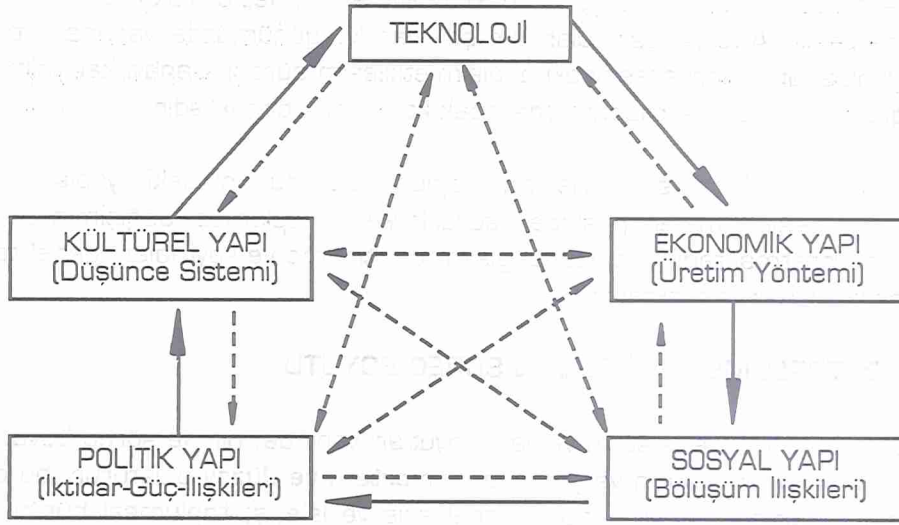
Örneğin; **ilkel toplum, göçebe toplum, tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu** bu evrimleşme sürecinde ortaya çıkan tarihsel açıdan gelişme düzeylerinin yapılanmasıdır. Bu zamansal yapılanmada en belirleyici unsur, ekonomik alanın temelinde yatan **teknolojidir**.

Teknolojideki makro sıçrama veya **paradigma değişimlerine** bağlı olarak toplumun zaman sürecindeki yapılanması gündeme gelmektedir.

Ancak, zaman içindeki teknolojik yenilemeye dayalı bu yapılanmada tekdüze değil teknolojide de **çeşitlenmiş bir yapılanma** vardır. Örneğin, geleneksel teknoloji ve yapılarla yeni teknoloji ve yapılar aynı toplum yapısı içinde birlikte varolmaktadır.

Toplumsal bütünün bir diğer boyutunu oluşturan yapısal boyut ve bunu oluşturan ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılar arasındaki etkileşimde teknolojik yapının belirleyiciliği söz konusudur. Ancak teknolojik yapı ile birlikte diğer yapılar da etkilidir. Örneğin sosyal yapının unsurları olan, dönemin sürükleyici sosyal kesimleri, söz gelimi burjuvazi ve sanayi işçisinin sanayi toplumundaki belirleyicilikleri önem kazanmaktadır. Aşağıdaki çizimde bu etkileşim gösterilmiştir.

ÇİZİM 5 : YAPILAR ARASI ETKİLEŞİM

Yukarıdaki çizimden görüldüğü gibi, toplumsal bütünün alanları arasındaki etkileşimde teknoloji önemli bir rol üstlenmektedir. Teknoloji kaynaklı etkileşim, öncelikle ekonomik yapıda hissedilmekte ve son olarak kültürel yapıya yansımaktadır. Bu etkileşimde kültürel alanda ortaya çıkan düşünce sisteminin değişimi yeni teknolojilerin üretilmesine olanak sağlamaktadır. Etkileşimin en son olarak kültürel yapıya yansımaları, bir **kültür gecikmesine** neden olmaktadır. Söz konusu gelişme toplumsal alanların uyum esnekliklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Teknolojik yapıda ortaya çıkan bir gelişme, ekonomik yapıyı etkilemektedir. Bu etkileşim yeni üretim tekniklerinin ortaya çıkmasını sağlar. Teknolojide ortaya çıkan değişim/gelişimin boyutlarına bağlı olarak, ekonomik yapıda ortaya çıkan değişim de farklı düzeylerde olabilmektedir.

Örneğin 18. yüzyılda buhar makinesinin bulunmasıyla başlayan teknolojik yenilenme süreci, ekonomideki üretim ilişkilerini kökten değiştirmiş ve sanayi kapitalizminin oluşumuna giden süreci başlatmıştır. Teknolojik gelişmenin yaygınlaşması ölçüsünde sanayi işçisi ve burjuvazi sınıfları belirginleşmiştir. Böylece ekonomik yapıda ortaya çıkan üretim yöntemi değişikliği, sosyal yapıda da değişime yol açmış ve yeni bir sınıflı toplum yapısı ortaya çıkarmıştır. Oluşan bu sanayi kapitalizmine özgü sınıfsal yapı, giderek politik yapıda dönüşüme yol açmış ve sınıfsal temelli olan siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Politik yapıdaki bu gelişme, doğal olarak iktidar-güç ilişkilerinde de değişimi getirmiştir. Son olarak kültürel yapıya yansıyan bu gelişme, bu sınıfsal yapıya uygun düşünce sistemlerini ve dünya görüşlerini gündeme getirmiştir.

Sanayi kapitalizminin doğuşunda ortaya çıkan bu yansımalar, günümüzde de bilgi teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecini başlatmış ve buna uygun olarak sosyal, politik ve kültürel yapıya yansımalar gündeme gelmiştir.

Doğaldır ki, bu dönüşüm/etkileşim sürecinin başlangıç dönemlerinin yaşanıyor olması sosyal, politik ve kültürel yapılardaki yansımaların net olarak ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Ancak kesin olan bir şey var ki, günümüzde yaşanan, toplumsal alanların yapısal unsurları arasındaki değişim-etkileşim süreci, sanayi kapitalizminin ortaya çıktığı dönemlerde karşılaştırılamayacak kadar hızlı olmaktadır.

Yapısal unsurlararası etkileşim, toplum bütünü içindeki yapısal değişim, farklılaşma ve çeşitlenmeleri peşinden sürüklerken; toplumsal değişimin temelini ve dinamiklerini yaratmaktadır. Yapısal değişim, çeşitlenme ve kaymalar, genel toplumsal yapılanmanın araçları olmaktadır.

3.2.3. TOPLUMSAL BÜTÜNÜN SÜREÇ BOYUTU

Toplumsal bütünde, sistem ve yapı boyutları yanında, bir de süreç boyutu vardır. Bir toplumda var olan sistem ve yapı, belli bir **ortam ve düzey** oluşturur, bu ortam ve düzey içindeki zaman boyutu içinde güncel akış ve işleyiş; toplumsal bütünün **süreç boyutunu** oluşturur.

Toplumsal bütünün her alt alanında kendine özgü bir süreç söz konusudur.

- Ekonomik süreç,
- Politik süreç,
- Sosyal süreç ve
- Kültürel süreç.

Bu süreçlerin her biri analiz edilirken, sürecin farklı boyutları ortaya konabilir. Her bir süreç kendi içinde fonksiyonel açıdan alt süreçlere ayrılabilir. Örneğin ekonomik süreç; üretim, tüketim ve piyasa süreçlerine ayrılmaktadır.

Ayrıca analiz düzeyleri açısından da bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde karşılaşılan süreç ayrımları yapılabilir. Örneğin ekonomik süreçte tüketim süreci bireysel düzeyde; üretim süreci örgütsel düzeyde; rekabet ve piyasa süreci kurumsal düzeyde inceleme konusu yapılabilirler.

Ayrıca süreç analizlerinde süreçlerin akış ve işleyiş açısından **istikrar, değişim ve gelişimi** incelenebildiği gibi sonuçları açısından **etkinliği** de analiz konusu yapılabilmektedir. Aşağıdaki tabloda toplumsal alanlara ilişkin süreç boyutunun temel unsurları topluca gösterilmiştir.

TABLO 3 : TOPLUMSAL BÜTÜNÜN TEMEL ALANLARINDA SÜREÇ UNSURLARI

UNSURLAR	EKONOMİK ALAN	POLİTİK ALAN	SOSYAL ALAN	KÜLTÜREL ALAN
KATILIM Bireysel Düzey	-Tüketici/üretici davranışı	-Secmen/politikacı davranışı -Yönetici,yönetilen davranışı	-Bireysel insan davranışları	-Kişisel dünya görüşü
Örgütsel Düzey	İşletme	Hükümet/Parti/ Bürokrasi/Baskı Grubu	-Aile/Dernek, okul, -İşyeri ilişkileri, -Meslek ilişkileri.	-Kurum kültürü
Kurumsal Düzey	Piyasa-rekabet kurumlar	Politik ideolojiyle yandaşların politik kararlara katılımı	-Sosyal iletişim aracı olarak dil	-Toplumsal değerler ve davranış kalıpları
ETKİLEŞİM	Arz-talep/ Çalışma ilişkileri	-Seçme-seçilme -Yasal hakların kullanımı	Sosyal ilişki ve karşılıklı etkileşim	Ortak değerlerin tatmini ve aktarımı
YÖNLENDİRME	Fiyat/Gelir	Oy	Sosyal yaşam kuralları	Bireysel-toplumsal denetim
ÇIKTILARIN PAYLAŞIMI	Gelir Dağılımı	Güç Dağılımı	Uzlaşma-çatışma sempati yakınlık	Benimseme-dışlama
ETKİNLİK	Verimlilik	Özgürlük	Dayanışma/Uyum	Dışa açık-esnek dünya görüşü

3.2.3.1. EKONOMİK SÜRECİ

Ekonomik süreç malların üretim, tüketim ve dağılımıyla ilgili olduğu için; bu alan da **fonksiyonel açıdan**,

- üretim süreci,
- tüketim süreci
- piyasa süreci,
- bölüşüm süreci birbirinden ayrılabilir.

Ayrıca ekonomik sürecin **fonksiyonel işleyişini**;

- bireysel düzeyde (üretim ve tüketim)
- örgütsel düzeyde (üretim)
- kurumsal ve toplumsal düzeyde (rekabet ve piyasa süreci) olarak inceleyebiliriz. Ekonomik sürecin **zaman içindeki akışı** ön plana çıkarıldığında

- ekonomik istikrar,
- ekonomik değişim ve gelişim (büyüme ve kalkınma)
- ekonomik katılım (gelir dağılımı ve istihdam) süreçleri ayrımı yapılabilir.

Dikkatimizi **ekonomik sürecin sonuçlarına** yönelttiğimizde sürecin etkinliği olarak ekonomik faaliyetlerin;

- verimlilik ve karlılığı,
- fayda sağlama düzeyi ele alınabilir.

3.2.3.2. POLİTİK SÜREÇ

Politik süreç, iktidar kullanımıyla ilgilidir. Politik sistem ve yapıya bağlı olarak politikanın zaman içindeki güncel akışı ortaya çıkar.

Politik sürecin fonksiyonel analizinde			
<ul style="list-style-type: none">• yasama süreci• yürütme süreci ve• yargı süreci oluşmaktadır. Politik süreç;			
<ul style="list-style-type: none">• Bireysel düzeyde özgürlüklerin kullanımını, seçmen-politikacı ilişkisi. oy kullanımı.• Örgütsel düzeyde partilere, hükümete, bürokrasiye, baskı gruplarına ve bunların kararlarına katılım.• Kurumsal düzeyde devletin politika uygulamalarına (ekonomi politikası, eğitim politikası gibi) politik yakınlığa göre politika oluşturma sürecine katılım gerçekleşir. Seçen-seçilen, yöneten-yönetilen ilişkileri politik sürecin etkileşim ilişkilerini oluşturur. Politik sürecin işleyişinde;			
<ul style="list-style-type: none">• politik istikrar,• politik değişim ve gelişim• politik katılım (oy vermek, seçmek-seçilmek) süreçleri kendini gösterir.			

Politik sürecin **sonuçları** ise **politik yönlendirmenin etkinliği** olarak

- özgürlüklerin ve demokratik hakların yaygın kullanılması,
- yönlendirmenin etkinliği (kamusal hizmet ve politikaların etkinliği)
- sağlanan oy düzeyi ile iktidarın belirlenmesi gündeme gelmektedir.

3.2.3.3. SOSYAL SÜREÇ

Sosyal süreç **insan ilişkilerinin işleyişi ve akışını** kapsamaktadır.

Sosyal süreç fonksiyonel açıdan;

- aile ilişkileri,
- komşuluk ilişkileri,
- cemaat ilişkileri,
- sosyal grup ve tabakaların ilişkileri şeklinde oluşmaktadır.

Insan ilişkilerinin bireysel düzeyde alacağı biçim sosyal kişilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal alanın **bireysel** düzeyinde, bireysel insan davranışları, sosyal süreci oluştururlar.

Örgütsel düzeydeki sosyal ilişkiler, iş ve çalışma hayatının getirdiği **meslek ilişkileri** ve meslek rolleri şeklinde gerçekleşmektedir.

Kurumsal düzeydeki sosyal süreçte "**dil**" yoluyla sağlanan sosyal iletişim, sosyal sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Sosyal süreçte **sosyal ilişkilerin istikrar kazanması** ise, **sosyal rollerin özümsemesi** ve yerine getirilmesi süreci şeklinde işlemektedir.

Toplumda insanların **sosyal rollerini yerine getirmesi, insan ilişkilerinde istikrarı sağlayan** unsur olmaktadır.

Sosyal rollerin zaman içinde **değişim ve farklılaşma** süreci **rol ve statü değişimi** olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal katılım ise, **sosyal dayanışma** ve sempati veya negatif katılım olarak çatışmacı ve antipati biçiminde gerçekleşmektedir.

Sosyal sürecin etkinliği ise; **sosyal bütünleşme** ve **sosyal çözülme** olarak kendini gösterir.

3.2.3.4. KÜLTÜREL SÜREÇ

Kültürel süreçte insanların sahip olduğu değer, norm ve motiflerin insan davranışlarını yönlendirmesi biçiminde işlemektedir. Kültürel sürecin fonksiyonel analizinde

- sanat,
- bilim,
- dini

boyutlardan kaynaklanan norm ve motiflerin yol açtığı **değerlendirme, yorum, açıklama** ve davranışlar yer alır.

- Bireysel düzeyde kişinin dünya görüşü,
- Örgütsel düzeyde kurumun kültürü,
- Kurumsal düzeyde kurumlaşmanın belinlediği davranış kalıpları ve algılama süreçleri

kültürel sürecin akışını belirler. Kültürel **istikrar**, dini, ahlaki, sanatsal, bilimsel değer ve motiflerin korunmasıyla sağlanır.

Kültürel sürecin zaman içinde akışında

- değerlerin
- motiflerin
- davranışların
- dünya görüşünün değişim ve farklılaşması kültürel değişim olarak ortaya çıkar.

Kültürel sürecin **sonucu; değer, motif, inanç ve dünya görüşünün paylaşılması** veya **dışlanması biçiminde gerçekleşir.**

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İÇİN EKONOMİK ALANIN ANALİZİ

GİRİŞ

Genel olarak Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı (TOPSES) adını verdiğimiz yaklaşımın ve sistem teorisinin tanıtıldığı birinci bölümde, bu çalışmanın temel inceleme konusu olan toplumsal bütün'ün dört alt sisteme ayrıldığından söz etmiş ve bunları;

- Ekonomik alan,
- Politik alan,
- Sosyal alan ve
- Kültürel alan

olarak adlandırdığımızı açıklamıştık. Bu bölümde Türkiye için ekonomik alanın analizi yapılacaktır. Bu analiz sırasında ekonomik alanın sistem, süreç ve yapı boyutlarını ayrı ayrı ele alacak ve bireysel, örgütsel, kurumsal düzeylerde analiz edeceğiz. Buradaki amacımız, Türkiye'deki toplumsal sorunların ekonomik alanla ilgili boyutlarına ışık tutmak ve "entegre sistemler" yaklaşımıyla çözüm önerilerini ortaya koymaktır.

Günümüzü anlayabilmek için geçmişten gelen özelliklerin dikkate alınması kaçınılmazdır. Bu nedenle çalışmalarımızın bu bölümünde, ekonomik alanın bugüne yönelik analizleri daha sağlıklı yapabilmek amacıyla, ana hatlarıyla tarihsel gelişime değinilmiştir. Daha sonra günümüz Türk toplum sisteminin ekonomik alanı analiz edilmiştir.

1. ANA HATLARIYLA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK TOPLUMLARINDA EKONOMİK ALAN

Daha önce de vurgulandığı gibi çalışma; ülkemiz sorunlarına çözüm ararken, sorunların bazı kaynaklarının geçmişten bugüne uzanan unsurlarda bulunabileceği ve bu nedenle geçmişin; önemli değişkenlere dayalı olarak analiz edilmesiyle sorunlara daha gerçekçi çözümler bulunabileceği tezine dayanmaktadır. Bu çerçevede ülkemiz ekonomik sorunlarına çözüm ararken eski Türk'lerden bugüne ekonomik yapının gelişimi ve temel dönüşüm noktalarının kısaca vurgulanmasında yarar bulunmaktadır. Ancak, burada şunu hemen ilave etmeliyiz ki, tarihte yer alan Türk toplumlarının ekonomik yapısını, bugünkü dönemi analiz ederken kullandığımız

tüm kriterlere göre ele almak mümkün olmamaktadır. Bir başka ifadeyle sözkonusu dönemlerin ekonomik analizleri; ekonomik sistem, yapı ve süreç boyutlarının ayrıntılarıyla değil; o günkü temel hatlarıyla ele alınmaktadır. Zira, bugün gelinen noktada ekonomik yapı, sistem ve sürecin içeriği, niteliği ve etkileşim dinamikleri çok farklıdır. Bu nedenle geçmiş dönemleri genel hatları ve temel karakteristikleriyle analiz etmek çalışmamızın amacı açısından yeterli olacaktır.

1.1. ESKİ TÜRKLER'DE EKONOMİ

Eski Türkler'de bozkır yaşantısının getirdiği, göçebelige dayalı bir ekonomik yaşam egemendir. Bu yaşam biçiminin kültürü, yazılı belgelere önem verilmesini önlemiştir. Yerleşik bir yaşantı olmadığı için, yazılı kültür yerine **sözlü kültür** önem kazanmıştır. Nesilden nesile aktarılan destanlar, bu sözlü kültürün örnekleridir.

Yazılı kültürün olmayışı nedeniyle "proto" Türkler'in yaşamlarına ilişkin bilgilerin büyük bölümü, Türkler'le ilişkileri olmuş komşu topluluklarca verilmiştir. Bu ilişkilerin sürekli ya da yeterli olmadığı bölgeler ve dönemlerle ilgili bilgilerde büyük boşluklar bulunmaktadır.

Genel bilgilere göre, Orta Asya'nın doğusunda Türkler tarafından üç devlet kurulmuştur. Hunlar, Göktürkler (Köktürkler) ve Uygurlar. Bu devletler, birbirine benzer kurumsal ve yapısal özellikler göstermektedir. Dolayısıyla bu üç devlet için genel bir değerlendirme yapılarak Bozkır imparatorluklarındaki toplumsal yapının ana unsurları belirlenebilir.

Bozkır topluluklarında, yaşanan coğrafik koşulların yerleşik tarıma uygun olmaması sonucunda baskın üretim şekli hayvancılık olmuştur. Yaşanılan coğrafyada, bu hayvanların beslenebilmesi için gerekli bitki örtüsünün hızla tükenmesi, hayvancılığın farklı topraklarda sürdürülmesini gerektirmiştir. Bu durumda da eski Türkler yeni toprakların peşinde koşmuşlar, yani "**göçebe**" bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Sonuçta, bozkır yaşantısında **göçebe hayvancılık** yaşamı egemen olmuştur.

Göçebe hayvancılık yaygın üretim faaliyeti olduğundan, bu faaliyetin gerektirdiği bir sosyal örgütlenme yapısı oluşmuştur. Bu örgütlenme yapısının bazı temel unsurları aşağıdaki çizimde gösterilmiştir.

ÇİZİM 6 : ESKİ TÜRKLERDE ÖRGÜTLENME YAPISI

Yukarıdaki tablodan izlenebileceği gibi eski Türkler'de en alt örgütlenme şekli olarak aile (soy, uruğ) yer almaktadır. Aile, temel olarak bir **ekonomi ve sosyal** örgütlenmedir. Genellikle ailenin en yaşlısı aile reisi olmakta ve ailenin sorumluluğunu üstlenmektedir. Bununla birlikte burada esas olan, aile için **en yararlı** bireyin reisi olmasıdır.

Hayvancılığın çok sayıda işgücüne ihtiyaç göstermesi yanında sürekli yer değiştirme zorunluluğu, esnek bir toplum yapısını gerektirmiştir. Bu duruma uygun toplumsal birlik, **"boy"**dur. Bir kaç ailenin biraraya gelmesinden oluşan "boy"larda, kalabalık ve **küçük aile** tipi birlikte var olmuştur. Aile reislerinden oluşan bir kurul; "boy"un yönetimini üstlenmektedir. Bu kurulda yer alan büyük ailelerden birinin reisi, **"bey"** sıfatıyla "boy"un yönetiminden birinci derece sorumludur. "Bey"lerin seçiminde **kahramanlık, yararlılık** gibi özellikler önem taşımaktaydı. Bu özelliklere sahip olanın "bey" seçilmesi, bir anlamda **esitler arasında** birincinin seçildiği bir rekabet ortamını doğurmuştur. "Aile"de olduğu gibi "boy"larda da "ekonomik ve sosyal birlik" yani "ekonomik ve sosyal örgütlenme biçimi" olma niteliği önem taşımaktadır.

"Boy"ların bir araya gelmesinden oluşan **"budun"lar, "han"** tarafından yönetilmekle birlikte, "bey"lerden oluşan bir kurul, "han"a, bir tür danışmanlık yapmaktadır. "Bey"lerin seçiminde kahramanlık, yararlılık gibi unsurların etkili olmasına karşılık, "han"ın seçiminde daha çok **kan bağı** etkili olmaktadır.

"Budun"lar şeklinde örgütlenmenin temel nedeni, güvenlik ve yeni toprakların fetihidir. Bu nedenle "budun"lar, bir anlamda **siyasi örgütlenme** niteliği taşımaktadır.

"Budun"ların biraraya gelmesiyle oluşan **imparatorluklar (iller), "kağan"** tarafından yönetilmekteydi. "Kağan"ın geldiği boy ve geliş biçimi daha alt düzeydeki birimlere oranla çok daha kurumlaşmış ve kesin kurallara bağlanmıştır. Burada **kan bağı** ve **kutsallık** önem taşımaktadır. İmparatorluklar da "budun"lar gibi **siyasi birlik** yani siyasi örgütlenme olarak ortaya çıkmaktadır.

Ne var ki, kalabalık insan topluluklarından oluşması, imparatorluklarda yönetim ve kontrolü güçleştirmektedir. Bu nedenle "bey"ler arasındaki kavgaların yansıması olarak siyasi birliktelikler sürekli olmamakta ve "bey"ler arasında sürekli yeni ittifaklar kurulmaktadır. Bu durumda imparatorlukların da sürekliliği sağlanamamaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, "budun"lar ve "il"ler (imparatorluklar) daha çok **siyasi örgütlenme** niteliğini taşımaktadır. Ancak bu siyasi örgütlenmenin, günümüzdeki anlayışa uygun olarak ve günümüzdeki biçimiyle "devlet" olarak tanımlanması söz konusu değildir. Zira, günümüzdeki devlet örgütlenmesinin en önemli unsurlarından olan **vergi**, sözü edilen ve örgütlenmelerde önemli bir gelir kaynağı değildir. "Budun" ve "il"lerin yönetimini üstlenen "han" ve "kağan"lar, oldukça büyük hayvan sürülerine sahip zengin ailelerden gelmektedir. Bu liderlere siyasi nedenle **kutsal** kişiler olarak bakılması, zenginlik ve gücün bir diğer kaynağıdır.

Siyasi örgütlenmelerin gelir kaynağı olarak, vergilerden çok **ganimet** önem taşımaktadır. Yeni toprakların fethedilmesinde, hayvanlarını besleyecek "yeni toprakların bulunması" amacı kadar, **ganimet elde edilmesi amacı** da temel **motivasyon** olarak önem kazanmıştır. Ganimetin paylaşılmasında da, öncelik "kağan" ve "han"larda olurken, ganimete ulaşabilen herkes payını almaktadır.

"Aile → Boy → Budun → İmparatorluk" düzeylerinde gerçekleşen örgütlenmeler **hiyerarşik** bir içeriğe sahiptir. Ancak "budun" ve "il" düzeyine gelinirken söz konusu olan aşamalar, temelinde, kahramanlık ve yararlılık gibi unsurların da bulunduğu bir çeşit **askeri demokrasinin** de geçerli olduğunu göstermektedir.

"Boy" düzeyinde yürütülen ekonomik faaliyetleri değerlendirdiğimizde, üretim biçimi ve mülkiyet anlayışı hakkında bazı bilgiler edinmekteyiz. Daha önce de belirtildiği gibi temel üretim faaliyetleri hayvancılıktır. Dolayısıyla hayvansal ürünlerin üretimi de önemli bir ekonomik faaliyet alanıdır. Bununla birlikte, ev ekonomisi şeklinde örgütlenmiş el sanatları da mevcuttur. Hayvanlarıyla birlikte farklı topraklara göç edilmesi zorunluluğunun ortaya çıkışı, doğal bitki örtüsünden yararlanma amacından kaynaklanmaktaydı. Belli bir bölgede var olan bitki örtüsü hayvanların beslenmesi açısından yetersiz hale geldiğinde, yeterli bitki örtüsüne sahip olan başka topraklar aranmıştır. Bu arayış, eski Türklerde, "doğayı değiştirme ve doğaya egemen olma", yani teknoloji üretme değil, **doğadan yararlanma** düşüncesinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle doğanın verdiği **nimet ve fırsatları** değerlendirme hep ön planda olmuştur.

Bir toprağın, işgali yabancı topluluklara karşı bunların korunması ve yeni topraklara göç olayı, dayanışma/işbirliği gerektiriyordu. Ayrıca, bozkırda toprağın geniş, fakat verimsiz olması, sık sık otlak değiştirilmesine neden oluyordu. Geçici yer değiştirmeleri ve toprakla ilgili işbirliği gereği nedeniyle, toprak (yurt), **ortak mülkiyete** konu olmuştur. Doğa, kişilerin değil tanrının malı olurken, herkesin kullanımına açıktır. Toprağın sahibi tanrı adına; bey, han veya kaandır. Kullanım biçimini ve kurallarını da o belirler.

Buna karşılık hayvan ve diğer servet unsurlarında durum farklıdır. Zira hayvan sürülerinin çoğalmasında kişisel beceri ve uğraşın önemli bir payı vardır. Kişilerin titiz çalışmaması ve önlem almamasından dolayı hayvanların hastalanması veya çalınması gibi olaylarda bütün kabilenin zarar görmesi yerine, yalnızca hayvanına sahip çıkmayanların zarar görmesi söz konusudur. Bu nedenle topraktaki ortak mülkiyete karşılık, hayvanlarda ve diğer servet unsurlarında **özel mülkiyet** esası geçerli olmuştur.

Eski Türkler'le ilgili açıklamalarımızın ışığında temel karakteristikler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Temel ekonomik faaliyet : **hayvancılık,**
- Egemen yaşam biçimi : **göçebelik,**
- Temel ekonomik birlik : **boy**
- Temel siyasi birlik : **budun,**
- Mülkiyet biçimi : **toprakta ortak mülkiyet,**
- **hayvanlar ve diğer servet unsurlarında özel mülkiyet,**
- Yönetim ve seçilme şekli : **askeri demokrasi,**
- Temel motivasyon : **varlığını sürdürme ; güvenlik; ganimet,**
- Dünya görüşü : **doğaya pasif uyum ve doğadan yararlanma düşüncesi**

Bütün bunların ışığında eski Türkler'in **göçebe bozkır yaşantısı, kişi egemenliğinin** ön plana çıktığı, **dayanışmacı bir toplum** yapısıdır.

1.2. TÜRKLER'İN ANADOLU'YA GELİŞİ VE SELÇUKLU DÖNEMİNDE EKONOMİ

Uzun yıllar göçebe olarak yaşayan ve sürekli savaşlar yapan Türkler Anadolu'ya girdikten sonra, buradaki yerleşik kültürle tanışmışlar ve **göçebe ile yerleşik yaşamı** entegre etmişlerdir. Osmanlı devleti döneminde de süren Anadolu'nun Türkleşmesi, sadece etnik, linguistik ve dini değişme eksenlerini değil, aynı zamanda iki farklı kültür arasındaki çatışmanın tarihini de içermektedir. Bu iki farklı kültürden biri **yerleşik tarım toplumlarının,** diğeri **göçebe otlatıcı toplulukların** kültürüdür.

Türklerin M.Ö. 1000 dolaylarından M.S. 1000 dolaylarına kadarki tarihi, Orta Asya kabile toplumundaki başlangıçlarından tarım toplumuna doğru, doğudan batıya bir dizi mekan değişikliğini ortaya koymaktadır.

Bu mekan değişikliğinin getirdiği yeni yapılanmalar içinde Anadolu'ya yönelişin özel bir önemi vardır. Bu yönelişin ekonomik alanda ortaya çıkardığı değişimler aşağıda ele alınmıştır.

1.2.1. ANADOLUYA YÖNELİŞ VE YENİDEN YAPILANMA

Orta Asya'nın göçebe Türkler'i, bozkır yaşantısının gerekliliğinden ötürü, doğanın nimetlerinden yararlandığı gibi, kendine lazım olanı almak için diğer topluluklara karşı sürekli olarak baskınlar düzenleyip, "ganimet" ekonomisiyle var olmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde Çin, çok büyük bir "Imperium" olması yanında, bir uygarlık kalesi olarak Orta Asya'nın hemen doğusunda yer alan zengin bir hedefti. Türkler bu zengin hedefi yağmalamak için Doğu'ya yöneliyorlardı. Ancak Çin toprakları işgal edilse bile, göçebe kültürüne sahip olan Türkler, bu topraklardaki **yerleşik kültüre** egemen olamıyorlardı. Bu durumda söz konusu topraklarda kalınamıyor ya asimile olunuyor ya da bir süre sonra geri dönülüyordu. Sonuç olarak Çin'in uygarlık duvarına çarpıp geri dönen Türkler "Batı"ya yönelmek zorunda kalıyorlardı.

Batıya yönelim düzenli bir akım olmaktan çok, yüzyıllar süren ve farklı bölgelere doğru gelişen bir yönelimdir. Bazı Türk boyları Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya yönelirken, bazı Türk boyları da, İran üzerinden Anadolu'ya yönelmiştir. Doğal olarak çalışmamız açısından Anadolu'ya yönelim önem taşımaktadır.

Türkler gelmeden önce Anadolu'da, yerleşik tarımla uğraşan köy yaşamı yanında, çok sonraki Osmanlı dönemiyle bile kıyaslanamayacak ölçüde zengin ve örgütlü sayılabilecek bir kent yaşamı da görülmekteydi. Böylesi bir yapıdaki Anadolu, XI. yüzyıldan başlayan ve birkaç yüzyıl süren Türkmen akınlarına maruz kaldı. 1071'de Bizans ordusunun Malazgirt yenilgisinden sonra Anadolu'da Türk-Müslüman devletlerin kurulmasına yol açan yeni ve karmaşık bir dönem başlamıştır.

Oğuzlar, batıya doğru göçlerini sürdürürken, M.S. VIII. yüzyıldan itibaren Batı Türkistan'da tarımsal yaşama, dolayısıyla yerleşik hayata geçerlerken, yeni geldikleri bu bölgede İslamiyetle tanışarak kabule başladılar. Toprağa giderek daha fazla sahiplenilen soylular ve tüccarlar, komşu İslam devletinin hakim sınıflarının ideolojisi olan sünniligi benimsediler. Sir-i Derya Oğuzlarında, boylar şeklindeki teşkilatlanma, X. yüzyıl başlarında artık, kanbağını değil aynı beye tabi olan toplulukları ifade ediyordu. Toplumda, yerleşik kültürle birlikte sosyal tabakalaşma olmuştu. Oğuz ileri gelenleri, kalabalık bir özel "maiyet"e sahip olmaya başladılar. Ayrıca bunların etrafında yavaş yavaş sünni-ulema grubu toplandı. Bu yapılanma, göçebelikle yerleşikliğin kaynaşmasıyla birlikte, yeni bir politik yapılanmayı gündeme getirdi. Ayrıca toplum içinde yeni sosyal grupların oluşmaya başladığı görüldü.

Oluşumlar bu şekilde devam ederken, sürüleri mülk edinen göçerler gibi, Sir-i Derya Oğuzlarında toprakta hala ortak mülkiyet vardı. Ancak göçebe soylularının yükselmesine bağlı olarak, kabilenin tamamının otlaklar üzerindeki eski ortak tasarruf hakkı, fiiliyatta, beylerin toprak üzerindeki hakimiyetine dönüşmüştü. "Yurt"lar; han'lar veya yabgu'lar tarafından boy veya soy'ların başındaki **beylere** veriliyor; kullanım biçimleri beylerin denetiminde oluyor, sonunda servet onların elinde birikiyordu.

Göçerler ve yayılmacılar, yerleşik toplumları boyunduruk altına aldıklarında toprakları görünüşte bütün istilacı kavmin mülkiyetine geçirirler, bu "üstün haklar" fatihlerin yabgu'sunun, kral veya sultanın şahsında merkezileşir. Sonra bu kral/sultan, sözkonusu "üstün haklar"ı başında bulunduğu ve tahtını borçlu olduğu askeri aristokrasinin diğer mensuplarına belli yöreleri yönetirken kendilerini ve silahlı maiyetlerini beslemeleri için sadakatları karşılığında dağıtırdı.

Oğuzlar'dan merkezi yönetimin gücü, yayılmacı kavmin bütününden meydana gelen bir askeri güce dayanıyordu. Ancak toprak ve yerleşik düzene dayalı devletin güçlenebilmesi için, aşiret örgütlenmesinin ve askeri demokrasinin dağıtılması, buna karşın gitgide daha büyük merkezi bürokrasi ve orduların idamesi gerekiyordu. Bunun için toprak hakimiyetinin derinleştirilmesi ve toprak gelirlerinin, fetihle elde edilen yerlerdeki eski malik olan ikta sahiplerinden, fatihlerin beyler zümresine çevrilmesi gereki

yordu. Bunun için Türkmen aşiret beylerine, ikta dağıtılmaya başlandı. İktalarına, aşiretleriyle birlikte yerleşen ve irsi reislik konumunu terketmeyen beylerin, sultan ile ilişkileri çok gevşekti. Onlar kendilerini neredeyse sultan ile eşit görüyor, aşiretlerin gücünü elde tutmaktan vazgeçmiyorlardı. Büyük iktalar, bir bakıma, bağımsız küçük beylikler gibiydi.

Buna karşılık merkezi yönetimi güçlendirmek ve saltanatın dağılması riskini azaltmak için sultanlar, kendilerine bağlı güçlü **hassa ordusu** beslemeye başladılar. Böylece, Türkmen beylerinin etkinlikleri kontrol altına alınıyor ve beylerin büyük iktidar üzerindeki egemenliklerini kırmak için; ikta **dağıtma** ve geri alma hakkı; yani **karar yetkisi** sultanın **tekeline** alınıyordu. Ne varki, İran'da örgütlenmiş olan Büyük Selçuklu Devleti merkezkaç eğilimleri frenleyememiş ve böylesi oluşumlar bir çok bağımsız devletin oluşumuna yol açmıştır (Örneğin Anadolu Selçukluları).

Büyük Selçuklular, Doğu'dan gelen göçebe Türk akınlarını durdurma konusunda başarılı olamayınca, gelen kitleleri batıya yani Anadolu'ya yönlendirmişlerdir.

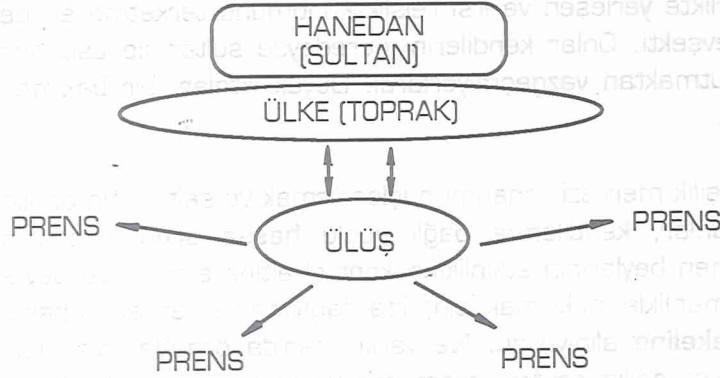
1.2.2. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ

Anadolu Selçuklu Devleti, Türkmen aşiretlerinin büyük topraklar fethetmesiyle kuruldu. Anadolu Selçuklu beyleri, kendilerine yardımcı olacak bir çok unsuru da beraberinde getirdi. Bunlar "askeri şefler'in yoldaşları, yani Türk ve İranlı "gaziler" ve devlet yöneticileri, kolonizatör "dervişler, tüccarlar ve zanaatkarlar"dı. Bunlara müslümanlığı kabul eden bir kısım yerli asiler de katıldı. Bu suretle, Selçuklular'da yönetici kesimin iki kolu oluştu. Savaşçı gaziler ve beyler, ikta usulüyle taşra soylularının; buna karşılık sarayda görevli kullar da saray soylularının öncülerini meydana getirdiler.

Bu yapılanmaya dayalı yerleşme süreci başladı ve devletin ilk ve en önemli unsuru olan belli bir "toprağa sahip olma" ögesi, **toprak meydana** çıkmış oldu. Bu amaçla Selçuklu Beyleri, bir kısım aşiretleri bölerek toprağa yerleştirdiler; yerleştiremediklerini de Bizans sınırına "uç"lara gönderdiler. Ne var ki, göçebe türkmenlerinin yayılmasının yüzyıllarca sürmesi, Selçuklu Devletinin merkezileşme eğilimlerini devamlı olarak sarsan bazen de ortadan kaldıran bir olgu oldu. Burada kan bağına dayanan boy ve aşiret ilişkilerinin ve bunların içerdiği askeri demokrasi kalıntılarının toprak esasına dayanan devlet ilişkileriyle çelişkiye girdiğini ve direndiğini görüyoruz. Selçuklu Sultanlarını en çok uğraştıran konu bunlar arasındaki sürtüşme olmuştur. Sonuçta Selçuklu "merkezi iktidar"ının toplumsal dayanaklarını iki soylu kesim olan "**saray (merkez seçkinleri) ve taşra soyluları**" oluşturdu.

Anadolu Selçuklu Devletinde ülke ve toprakların yönetimi aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi, Topraklar; sultan ailesinin prenslerine dağıtılmaktaydı. Buna ülüş sistemi deniyordu.

ÇIZIM 7 : SELÇUKLULARDA ÜLÜŞ SİSTEMİ

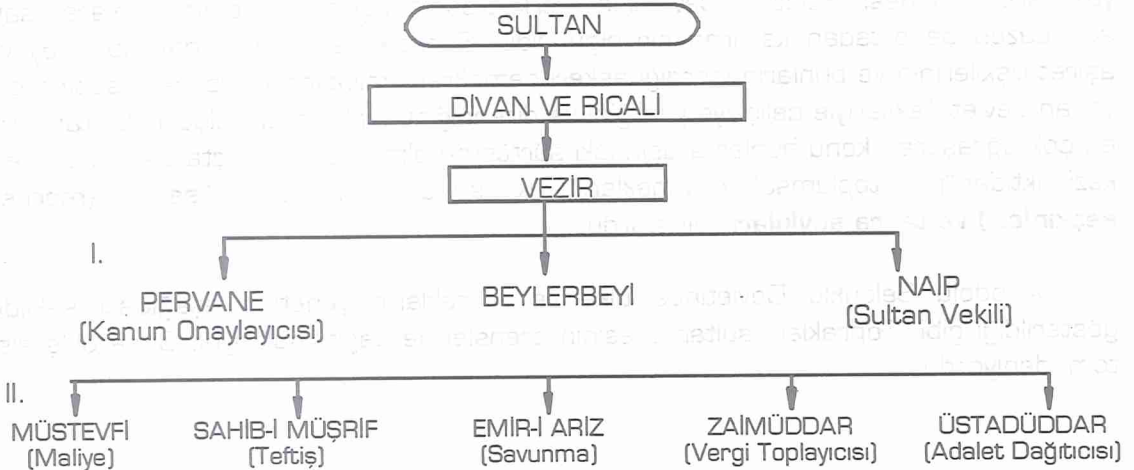

Selçuklularda ülke, hanedanın ortak malıydı. Ülke toprakları "ülüş" adıyla prenslerin arasında paylaştırılmıştı. Bu anlayış, prensler ve sultan arasındaki görüş ayrılıklarında merkezi idareyi zayıflatmakta, küçük huzursuzluklardan ötürü üst yönetim sarsılmakta ve sultanlık kolayca parçalanabilmekteydi. Nitekim 1240'da Babailer isyanı, ardından da 1243 Köseadağ Savaşı ile devletin yapısı çok kolay çözülebilmmişti. Anadolu'da Sultanlığın çözülüp Beylikler döneminin başlaması bunun en önemli göstergelerindendir.

Toprak yönetimi yanında ülke yönetim sistemini de aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür.

Sultanlar kan bağı yoluyla belirlenmekte ve sultanın ölümünden sonra genellikle büyük oğul, bazen de vasiyetle belirlenen diğer oğul başa geçmektedir. Divan ve Ricalî, Selçuklu rejiminde bütün fiil kuvvet ve nüfuzu elinde tutan birkaç kişiden oluşan bir kuruldur. Bu heyette vezir ve buna bağlı olan Pervane, Beylerbeyi ve Naip bulunmaktaydı. Bunların yanında Sahib-i Müşrif (teftiş), Müstevfi (maliye), Emir-i Ariz (savunma) Zaimüddar (vergi) ve Üstadüddar (adaletçi) de divan ricalinde yer alan unsurlardı.

ÇIZIM 8 : SELÇUKLULARDA YÖNETİM SİSTEMİ

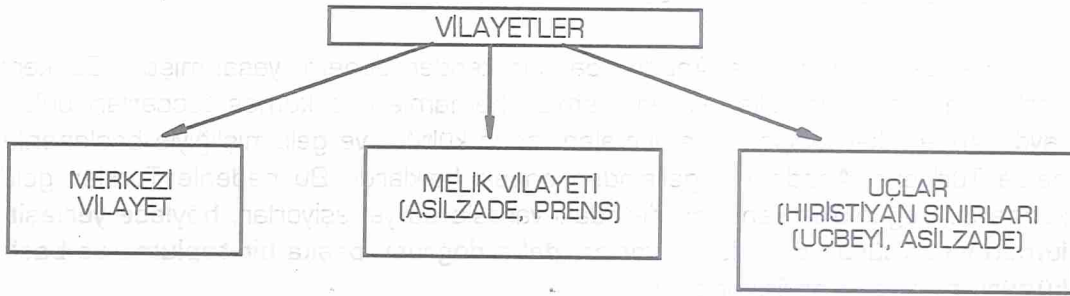

Divan ricaline maaş olarak ülke dahilinde "ikta" veriliyordu. Bununla beraber bunlar muazzam servetlerini daha çok ticaret ve kervansaraylar yaptırıp, kiraya vererek elde ediyorlardı.

Melikler (valiler) vilayetlerin yönetiminden sorumlu olan Şehzadeler ve soylu Türk aileleri (azilzade)dir.

Vilayetler, kendi arasında üç gruba ayrılmaktaydı.

ÇİZİM 9 : SELÇUKLULARDA VILAYETLER

Türkler'in toprağa bağlı devlet olmaya geçişleri, Çin sınırlarında başlayıp Batıya yönelen yer değiştirmelerinin İran ve Anadolu duraklarında, yerleşik ön asya uygarlıklarının fethedilmesiyle süreci içinde gerçekleştirildi. Burada fethedilen uygarlıklar, feodal karakterdeydiler ve bunlar Mısır ve Mezopotamya'daki Bizans mirası ile etkileşim içinde şekillenmiş bulunan İslami bir Arap-İran feodalizmi idiler. Bu yöreleri bir kaç ayrı dalga halinde gelip ele geçiren Oğuzlar ise, aristokratik gelenekleri, yabgulukları, hakimiyet-teba ilişkileri, ikta usulüyle kaynaşmaya yatkın "yurt" dağıtım yöntemleri, "artık ürüne" el koyma biçimleri bakımından, İslam-Arap sistemiyle yeni bir sentez oluşturuyordu.

Anadolu kapısındaki Türkler'in örgütlenmesi bu şekildeydi. Ne var ki, İran'da örgütlenmeye başlayan Büyük Selçuklu devleti, merkezkaç eğilimleri frenleyememiş, değiniler biçimdeki örgütlenme yapısı içinde bir çok bağımsız devletin doğuşuna yol açmıştı. İran Selçukluları, doğudan gelen göçebe akınlarını durdurma konusunda başarılı olamayınca, gelen göçerler batıya yani Anadolu'ya yönlendirilmiş ve Küçük Asya ele geçirilmiştir. Anadolu'ya gelen göçer Türkmenlerin geldikleri yöre bir anlamda gevşek bir yönetime sahip olmasından dolayı; Bizans aristokrasisi, Bizans devletiyle birlikte batıya çekildiğinden, eski maliklerinin boşalttığı geniş toprakların, "miri mülkiyet"e geçirilmesi kolay oldu.

1.2.3. MÜLKİYET VE ÜRETİM DÜZENİ

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce; XI. yüzyılda bu topraklarda 8 milyon dolayında insanın yaşadığı sanılmaktadır. Anadolu nüfusunun büyük bir çoğunluğu yerleşik

tarımla uğraşan köylülerden oluşmakta ve hatta çok sonraki Osmanlı dönemiyle bile kıyaslanamayacak ölçüde bir hayli zengin ve örgütlü sayılabilecek bir kent yaşamı görülmektedir. Böylesi oluşumları bünyesinde barındıran Anadolu XI. yüzyılda başlayan ve bir kaç yüz yıl süren Türkmen göçlerine maruz kaldı.

Anadolu'da yerleşik **tarıma dayanan üretim biçimi** ile Anadolu'ya gelen **göçebelilikte dayanan üretim biçimi** arasında, önemli etkileşimler oldu. Anadolu'ya göçebe yaşantısıyla gelen Türkler geldikleri yeni topraklarda, yerleşik ve tarım kültürünü benimsemiş bir toplulukla karşı karşıya geldiler. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Türklerin yerleşik hayata, kent yaşamına geçtikleri görülmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemi ve bu döneme ilişkin faaliyetleri ortaya koyabilecek kaynaklar yeterince bulunmamaktadır.

Selçuklu döneminde Anadolu'da, bir kentler dönemi yaşanmıştır. Bu kentlerin herbirinin resmi bir valisi, kadısı, camisi, hamamları ve kumaş tüccarları bulunmaktaydı. Ancak, kent yaşamında yer alan, onun kültürü ve gelişmişliğiyle beslenenler genelde Türklerin Anadolu'ya gelişinden önceki halklardı. Bu nedenle Türkler geldikleri kentlerde çoğunlukla kentlerin dışındaki varoşlarda yerleşiyorlar, **böylece yerleşik toplumun ve kültürün dışında kalıyorlar; daha doğrusu başka bir toplumu ve başka bir kültürü meydana getiriyorlardı.**

Anadolu Selçuklu kentinin başında vali bulunurken, valilerin emirlerindeki garnizon da kentlerde bulunuyordu. Bunun yanında kadılar ve bu kadıların denetimi altında olup, ticaretin düzenleniş biçimiyle ilgilenen Muhtesip de kentte görev yapardı. Muhtesip önemli görevleri bulunan bir kişi olup, kamu ahlakı, gayri müslimlerin denetimi, öncelikle de ticaretin gelişmesiyle ilgilenirdi.

Türkler'in hayvancılığa ve göçebeliliğe düşkün olmaları ve bunun yarattığı sosyal geleneklerden kurtulamayışları, kent merkezlerinde Türk-Müslüman nüfusun çok yavaş artması sonucunu doğurmuştur. Nitekim XIII. yüzyılın sonlarında bile Konya, Kayseri, Sivas gibi önemli merkezlerde hıristiyan halk oldukça kalabalıktı. Buna karşılık Türkmenlerin köye yerleşerek, hayvancılıktan yerleşik tarım hayatına geçişe daha büyük uyum gösterdikleri ve çiftçilikte hıristiyanların yerini daha kolay tuttuklarını görmekteyiz.

Ancak, bu dönemde önemli bir nokta, bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan ekonomik canlılık ve doğu ile batı arasında gelişen kervan ticareti nedeniyle, geçmişe göre önem kazanan şehirlerde nüfus artışını sağlayanların Türkler olmasıydı.

Şehirlerin hıristiyan halkı üretime ve şehir içi ticarete yönelirken, **Türkler daha çok emlak sahibi olmaya önem veriyorlardı.** Şehir ve kâsabaların etrafındaki kıymetli bağ ve bahçelerin çoğu Türklerin elinde bulunuyordu.

Şehirlerarası ve ülkelerarası ticaretin denetiminde daha çok Türk üst düzey yöneticiler ve hanedana mensup kişiler rol oynuyordu.

XIII. yüzyıl Anadolusunun sosyal yapısındaki şekillenmeyi yaratan kuvvet, doğrudan doğruya siyasi kuvvet ve kurumlar olup, servetin bu oluşumlardaki etkisi fazla değildi. Ayrıca, fertlerin refah ve zenginlik dereceleri de, siyasal kurumlarda elde ettikleri konumlarına bağlıydı. Nitekim, emir aileleri hem siyasal, hem de ekonomik güçleri yönünden başta gelmekteydiler. İkinci sosyal kademeyi tutanlar "ayan" denilen ileri gelenlerle, yönetim nezdinde halkı temsil eden "iğdiş"¹lerdi. Ayrıca büyük hanlardaki odalarında oturarak, toptan ticareti idare eden tacirler, ikinci sınıfa dahil oluyorlardı. Şehrin üretici zümresini oluşturan "zanaatkarlar üçüncü gurupta yer almaktaydı. Müderris, derviş gibi ilim erbabı ile zanaatkarların dükkanlarında çalışan işçilerin (iyan) hangi kategoride yer aldıkları pek bilinmemektedir. Mesleklere göre mevcut kademelendirmenin gözden geçirilmesi, şehir topluluğunun özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.4. ZANAATKARLARIN ÖRGÜTLENMESİ : AHILIK TEŞKİLATLARI

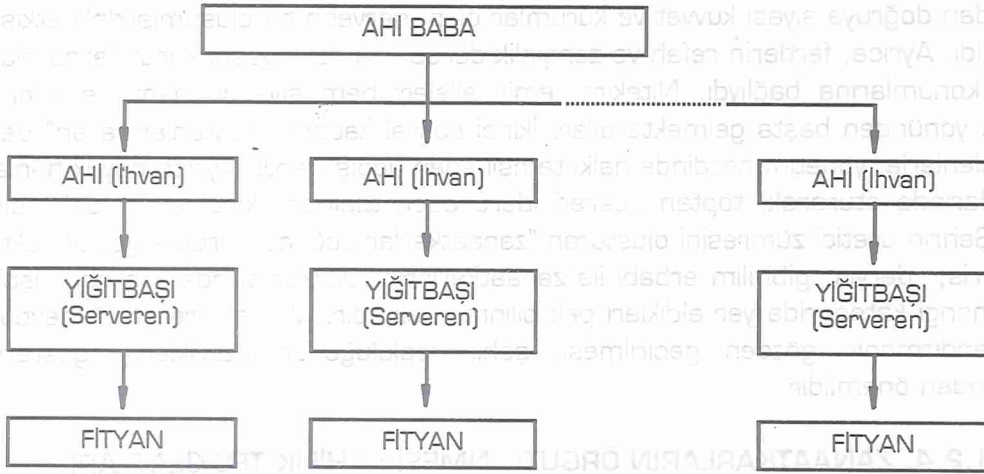
Ortaçağ şehirlerinde hemen bütün iş yaşamı; işlenen eşyanın cinsine göre sıkı kurallara bağlı bir takım "Lonca-korporasyon"lara ayrılmıştı. Selçuklular döneminde, Anadolu'da da benzer bir örgütlenme vardı. Dönemi için bir çeşit tekkeler olarak nitelendirebileceğimiz bu kurumlar, her zanaat dalında çalışan insanları birer "pir" in manevi-dini kutsallığına inandırarak, onları bu zanaatın tarikatı içinde sadık ve mesleğin bütün kurallarına candan bağlı müritleri haline getiriyordu. Böylece, daha çok üretici konumunda olan zanaat kolları, örneğin kuyumcular, fırıncılar, ayakkabıcılar, kasaplar, dokumacılar, dericiler ve diğerleri hep birer esnaf locasına (ya da tarikatına) sahiptiler. Her esnaf örgütü, kendi işini tamamen tekelinde tutuyordu. Yani, örgüte dahil olan dükkan veya atelye adedi derneğin dışında değişmediği gibi, bu dükkanları her birinde bulunan bir üstad da iki olamazdı. Bu durumda, kaç dükkan ya da atölye varsa o kadar üstad vardı. Diğer bütün çalışanlar, işçi (fityan) durumundaydı.

Bu korporasyonların yönetim biçimine baktığımızda, en dürüst ve hürmete değer olan, her halde yaşça da ileri bulunan bir üstad örgütün reisi olup, kendisine "Ahi" denildiğini görmekteyiz. Zanaatkarlar üzerindeki etkinliği açısından tam bir tarikat şeyhine benzeyen esnaf reisinden başka, örgüt mensupları arasındaki inzibati sağlayan ve kendini tek bir güç halinde tutmak için, esnaf şeyhinin bir çeşit subaşı olarak, "fityan"a kumanda eden bir "yiğitbaşı" yahut "serveren" adında bir ikinci reis vardı. Şüphesiz her şehirdeki bütün zanaatkarların insanları aynı tarz örgütlenmeye sahiptiler. Bir şehirde ne kadar zanaat kolu varsa, sayıları da o kadar olan ahilerden birisi diğerlerine reis olup, kendisine "Ahi Baba" deniliyordu.

Türkler'in yanında serbest cemaatler halinde yaşayan Hıristiyan ahali arasındaki zanaatkarlar da bu korporasyonun içinde, tüm kurallara bağlı olarak çalışıyorlardı. Ancak Sünni Müslüman olan "ahi tekkelerine" üye olmalarına din ayrılığı engel olduğundan, ahi ve fityan arasında hıristiyanlar yer alamamışlardır.

¹ Mahalle başısı, temsilci ve İslamiyeti kabul etmiş yerli halka verilen isim.

CİZİM 10 : SELÇUKLULARDA AHILIK DÜZENİ

Ortaçağ Anadolu'sunda şehir ekonomisi ve zanaatkarların böylesine örgütlenmesindeki amaç **devletin üretici üzerindeki kontrolünü mutlaklaştırmaktı**. Bu loncalar devletin (Bizans'ta olduğu gibi) zabitasının (Muhtesip) teftişi ve yönlendirmesi altında kalmışlar ve devletin siyasal, ekonomik ve mali denetimi karşısında hemen hemen hiç özerklik kazanamamışlardır.

Şehir yaşantısı ve buna bağlı olarak ekonomik yapısı böylesine örgütlenen Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyıl içinde siyasal ve toplumsal açıdan büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Nitekim bu yüzyılın ortalarına doğru ilk önce yönetimden hoşnutsuzluk duyan Türkmen kitleler Babai isyanını (1241) gerçekleştirerek, devletin merkezi yapısını iyice sarstılar. Bu isyanın ardından yaşanan Köseadağ Savaşı (1243) sonrası Anadolu coğrafyasında yönetsel çokluklar ortaya çıktı. Anadolu Selçuklularının çöküşü sırasında, Anadolu'da bir düzineden çok beylik vardı ve Osmanlı beyliği bunlardan birisiydi.

1.2.5. SELÇUKLU DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Kısaca özetlemek gerekirse, çeşitli nedenlerle Batıya yönelen ve bu dönemde Bizans'ın güçsüzlüğünden yararlanarak Anadolu'ya giren, göçebe-otlatıcılıkla yaşamını devam ettiren Türkler, bu noktadan itibaren yerleşik kültürle tanışmış ve buna uyum sağlamaya çalışmışlardır. Ancak geçmişten gelen göçebelik ve hayvancılıkla uğraşma çabalarından vazgeçmemişlerdir. Bu nedenle köyde yerleşim geleneksel yapıya daha uygun olmuştur. Hatta bir kentler devleti olan Selçuklu Devletinde, bu faaliyetlerini devam ettirebilmek amacıyla şehirlerin kenar mahallelerinde yerleşmişlerdir. Üretim daha çok küçük üreticiliğe dayalıydı. Ancak, zanaatlarda önemli gelişmeler sağlanmıştı. Bu nedenle Anadolu Selçuklu Devleti'nde gıda ürünleri üretimi daha çok kapalı aile ekonomisi içindeöztüketime yönelik olarak yapılırken, deri işleme, giyim, ayakkabıcılık, sarraflık ve nalbantlık gibi faaliyetlerin örgütlü bir biçimde yapıldığını görmekteyiz. Bu durum Anadolu Selçuklu Devletinde küçük üreticiliğin yaygın olduğunu ortaya koyarken,

zamanla büyük topraklara sahip olan Meliklerin artık ürünü, özellikle önemli ticaret yolları üzerinde kurdukları kervansaraylarda pazarladıkları görülmektedir. Benzer üretim yapısının bugün Anadolu'nun bir çok küçük yerleşim biriminde hala sürdürüldüğü görülmektedir.

Sonuç olarak bu dönemde;

- Köylerde öztüketime yönelik kapalı aile ekonomisi, kentlerde örgütlü, küçük zanaatlar hakimdir. Bunun yanında büyük toprak sahipleri kervanlar için, yani piyasaya yönelik üretim yapmaktadırlar.

- Yerleşik tarımsal kültür ürünleri ve hayvancılık birlikte yapılmıştır.

- Temel üretim aracı olarak toprak mülkiyetinde, daha sonraları Osmanlı Devletinde Timar Sistemine dönüşen ve Bizans'ta pronai olarak bilinen sistem ikta adı altında uygulanmıştır.

- Özellikle ahilik teşkilatlarında üretim ve üretim ilişkileri sıkı kontrole ve bazı standartlara tabiydi. Ahilik teşkilatında yükselmek ve kurumun kurallarına bağlılıkla mümkün olduğundan "**müritler**" ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla **yükselmek "bağımlı kişilik"** gerektirmekteydi.

- Yerleşik kültür ve göçebe kültür arasında sürekli bir çatışma yaşanmıştır.

1.3. OSMANLI DÖNEMİNDE EKONOMİK ALAN

Osmanlı dönemi, bir toplumun beyliklerden imparatorluğa, imparatorluktan yarı sömürge oluşa ve yıkılışa kadar uzanan gelişimini içeren tarihsel bir süreçtir. Böylesine uzun bir tarihsel süreçte ekonomik faaliyetlerin hacmi ve amaçları önemli ölçüde değişmiştir. Ayrıca, göçebelikten yerleşik kültüre, beylikten imparatorluğa geçişle beraber ekonomik alanda sistem yapısal değişim gibi konular gündeme gelmeye başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı dönemine ilişkin değerlendirmelerimizi, Osmanlı dönemini çeşitli dilimlere ayırarak yapmak durumundayız. Osmanlı döneminin iktisadi tarihinde sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için konuyu dört ana bölümde inceleyebiliriz.

- 1) Osmanlı beyliğinin kuruluşundan, XV. yüzyılın son çeyreğine (1475) kadar süren ilk dönemin temel özelliği; toplumsal kuruluş içindeki iki örgütlenme biçiminin egemenlik mücadelesidir. Bu mücadele, yerel soyluların temsil ettiği **beylik-bağlı beylikler** ile **devşirme devlet memurlarının** temsil ettiği **merkezi yönetim** arasındaki mücadeledir. Söz konusu mücadele arasındaki dengeler, II. Mehmet (Fatih)'in (1451-1481 saltanatı) izlediği politiklardan, aldığı önlemlerden sonra, hem devlet yönetimi, hem de ekonomi düzeyinde "**merkeziyetçiler**"in lehine dönmeye başladı.

- II) XV. yüzyılın son çeyreğinden XVI. yüzyılın sonlarına kadar geçen ve pek çok tarihçinin "klasik dönem" adını verdiği bu yüzyıl, toprakta var olan devlet mülkiyetinde olduğu kadar kentlerin, loncaların, ticaretin daha yoğun biçimde devlet denetimine dayanan ve merkezi yönetim ile ekonominin doruğa ulaştığı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik yapısına egemen olan merkezilik, tüm unsurları ve kendini yeniden üretme biçimleriyle en açık ve berrak olarak bu dönemde görülmekle birlikte, kendinden sonraki dönemleri de etkilemiştir.
- III) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumsal yapısı enflasyon, dış ticaret sorunları, savaş teknolojisindeki değişiklikler gibi bir dizi sorunların etkisi altında kaldı. Bu gelişmeler, toplumsal yapının iç çelişkilerini harekete geçirerek, merkezi devletin, yönetim ve üretim tarzlarının zayıflamasına yol açtı. İşte bu nedenlerle, XVI. yüzyılın sonlarından, XIX. yüzyılın başlarına kadar süren dönemde, merkezi devletin toplumsal yapı üzerindeki denetimi oldukça sınırlı kaldı. Ancak taşradaki yerel güçler, egemenliği ellerine geçirerek, merkeziden daha farklı bir üretim tarzı kuramadılar.
- IV) Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüzyıllık süredeki temel süreç, merkezîyetçiliğin (en azından bürokratik açıdan), her şeye rağmen egemenliğini sürdürdüğü ve buna rağmen dünya kapitalizmine açıldığı ve gittikçe yarı sömürgeleşme sürecine girdiği bir dönemdir. İmparatorlukta, kapitalizmin giderek artan ağırlığı; imparatorlukta, merkezi üretim ve v. ergilendirme tarzına ait yapıların silinip yok olması sonucunu getirememiş, tersine bu yapılar uzun bir süre kapitalizmle birlikte yaşayabilmişlerdir. Kapitalizmin varolan yapılarla ilişkileri ise yeni çelişkiler ve çıkar birlikleri yaratmış, ekonomi, devlet, hukuk ve ideoloji alanlarında pekçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

1.3.1. KURULUŞ YILLARI

Bu dönemdeki ekonomik alanın analiz edilebilmesinde öncelikle, Osmanlı Devleti'nin kuruluş unsurlarını dikkate almak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve hızla gelişmesinin temelinde üç ana etken vardır.

- a) XI. yüzyılın sonlarından itibaren Orta Asya'dan çıkarak İran yoluyla Anadoluya ulaşan göç eden Türkmenlerin toplumsal yapısı;
- b) Anadolu Selçuklu Devleti'nin çözülmeye başlamasından sonra, Türk beyliklerinin ve özellikle Osmanlı Beyliğinin Bizans ile karşılıklı etkileşimi;
- c) Osmanlı Devleti'nin Balkanlara doğru yayılırken izlediği politikalar.

Bu nedenle Osmanlı Devleti yalnızca göçebe veya müslüman Türklerin kurduğu bir imparatorluk değil, Türklerin Anadolu ve Balkan'larda var olan Bizans ve diğer yapılarla karşılıklı etkileşim sonucunda biçimlenen ve gelişen bir imparatorluktur. Anadolu'nun kuzey batısında Bizans'a en yakın olan Osmanlı Beyliği, kuruluşundan sonraki yüzelli yıllık dönemi Bizansla iç içe yaşamıştır. Bu nedenle Osmanlı iktisadi tarihinin analizinde Bizans iktisadi tarihini de gözönüne almak yararlı olacaktır.

Selçuklu devletinin uç beyliği olarak, Bizans sınırında örgütlenmeye başlayan Osmanlı Beyliği, kuruluş sırasında coğrafi genişlemesini batıya, Balkanlar'a doğru yöneltmişti. Bunun en önemli nedeni Bizans Devletinin ve Balkanlar'daki küçük prensliklerin oldukça güçsüz olmasıydı.

Osmanlı devleti Batı'ya doğru ilerlerken yavaş bir yayılma politikası izlemiştir. Başlangıçta fethedilen topraklarda var olan mülkiyet ve üretim ilişkilerine dokunulmamış, yerel beyliklerin vergiye bağlanması ile yetinilmiştir. Ancak zaman içinde bu topraklarda devlet mülkiyeti yerleştirilmeye başlanmıştır. Fethedilen topraklar, **timar** adı verilen birimlere bölünerek, askeri yükümlülükler karşılığında **sipahilere** dağıtılmıştır. XIV. yüzyıldan sonra müslüman olmayanlara da timar verilmeye başlanmıştır. Böylece balkanlar'daki **feodal düzen yerine Osmanlı merkezi düzeni** kurulmuş oluyordu. Bu idari ve kurumsal düzenlemeler yanında fethedilen topraklarda kalıcı olmak için yaygın bir gönüllü göç ve zorunlu sürgün politikası uygulanmıştır.

Rumeliye göç eden bir unsur da tarikat mensubu şeyhler ve dervişlerdir. Osmanlı devleti dervişlere ve diğer yoksul göçmenlere toprak vererek ve vergi bağışıklığı sağlayarak onların zaviyeler etrafında örgütlenmesini ve yeni köyler kurmalarını özendiriyor. Bu nüfus sayesinde yeni topraklar ekime açılıyor, tarımsal üretim artıyordu. Böylece fethedilen topraklarda yeni bir düzen kuruluyor, Osmanlı egemenliği güçleniyordu.

XIV, ve XV. yüzyıllarda Osmanlı devletinin güçlenmesi ve Balkanlar'a doğru yayılmasının önemli bir nedeni de Batı Asya'dan gelen ve Anadolu'dan geçen uzun mesafeli ticaretin canlanmasını sağlayabilmeleri ve denetleyebilmeleridir. Bu dönemde Bursa, transit ticaret sayesinde önemli merkezlerinden birisi durumuna gelmiştir.

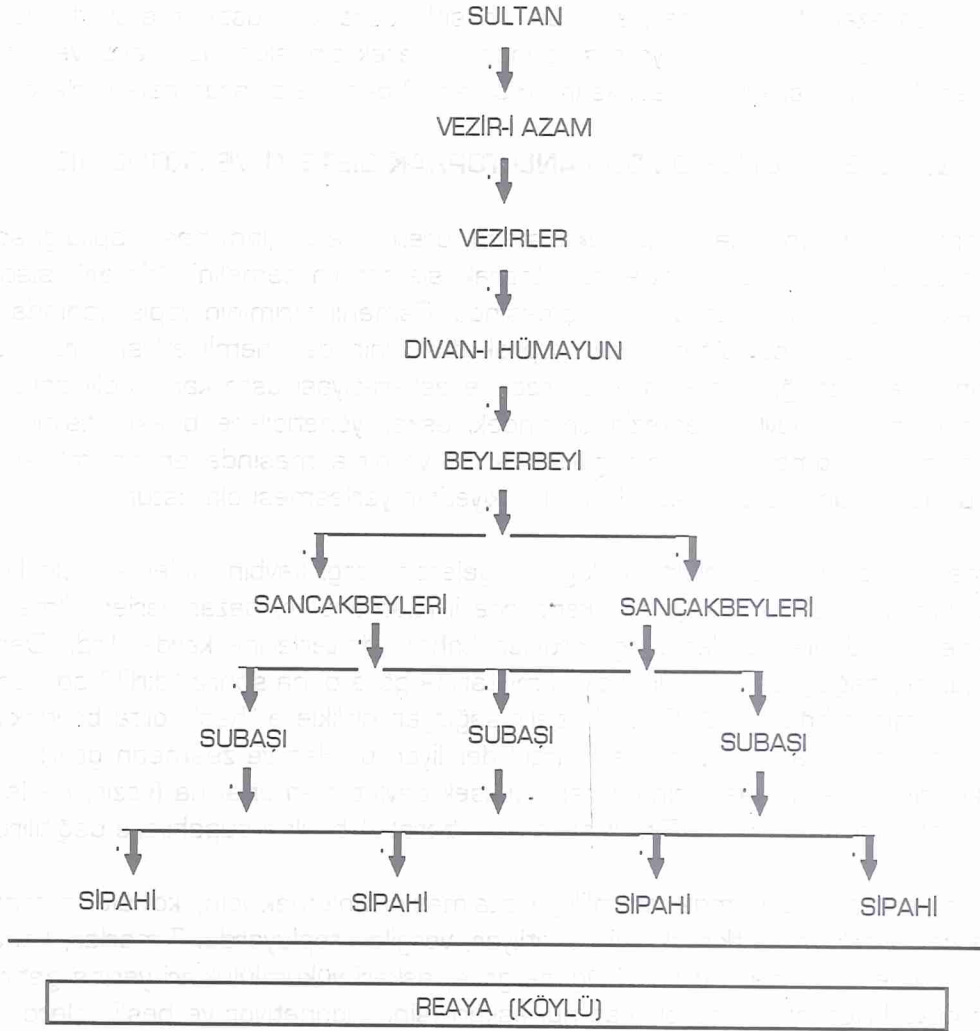
Osmanlı devletinin genişlemesinde büyük katkısı olan ve ordunun vurucu gücünü oluşturan Türkmen kökenli sipahiler, fethettikleri topraklarda yeni timarlar elde etmişlerdir. Zamanla bu timarlar babadan oğula geçmeye başlamıştır. Böylece iktisadi olarak güçlenen Türkmen aileler, özellikle sınır boylarında siyasi olarak da merkezi devlete karşı önemli bir güç oluşturmuşlardır. Bu aileler arasından sadrazamlar bile çıkmıştır. Gittikçe güçlenen yerel soylulara karşı Osmanlı sultanları bir dizi önlemler almıştır. Bunlardan en önemlisi, XIV. yüzyılın ikinci yarısında I. Murat'ın, sürekli maaş esasına dayanan **kapıkulu merkez ordusunu (hassa ordusu)** kurmasıdır. Bu hassa ordusuna XV. yüzyılın ilk yarısında II. Murat'la birlikte devşirme yoluyla hıristiyan çocuklar alınmaya başlanmıştır. Böylece toplumsal kökenlerinden koparılmış "köksüzlerden" oluşan bir merkez ordusuyla, yerel soyluların askeri ve siyasi gücü

sınırlanılmaya çalışılıyordu. Alınan diğer bir önlem de devletle sürtüşme içinde olan ya da potansiyel tehlike olarak görülen ailelerin kökenlerinden koparılarak Rumeli'deki timarlara sürülmesidir. Alınan önlemlerin en etkilisi ise fethedilen yeni topraklarda oluşturulan timarların yerel ailelerden çok devşirme askerlere verilmesine özen gösterilmesidir. Böylece toprakların, babadan oğula geçmesiyle özel mülkiyete dönüşmesi engellendiği gibi devşirme kapıkullarına, yeni timarlar elde etmeye yönelik askeri başarılar için önemli bir **motivasyon** unsuru sağlanıyordu.

Taşrada özel toprak mülkiyeti kurmaya çalışan aileler ile merkezi devlet arasındaki mücadele Fatih dönemine kadar sürmüştür. İstanbul'un fethi ile güçlenen Fatih ve merkezîyetçi eğilim; Osmanlı devleti içinde yerel güçler ve Türk-Türkmen (aşiret - beyler) soylularının siyasi ve ekonomik varlığını tasfiye etmeye yönelmiştir. Bunun için askeri ve idari kadrolarla yerel seçkinler arasında bir kopukluk yaratılmıştır. Örneğin hür ve müslüman-Türkmen olan seçkin "köklü" bir aileden gelen Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'nın katli ve ilk kez, hukuki statüsü köle (kul) olan devşirme asıllı "köksüz" Zağanos Mehmet Paşa vezir-i azamlığa getirilmiştir. Bu yöntem Mezopotamya'nın yazı sonrası erken tarihlerden itibaren şehir devletlerinde başlamış, Sefekiler, Hakhamanişler, Partlar ve Sasaniler'de sürmüştü, Bizans'ı etkilemiş Ortadoğu uygarlığının eski bir geleneğidir. Türkler bu geleneği, Asya'dan batıya göçerken İran-İslam sistemiyle karşılaştıklarında Anadolu'ya taşımışlar ve Osmanlı'da da uygulamışlardır. Bunun altında yatan temel etken, zengin ve güçlü ailelerin merkezi yönetim ve hanedana rakip olmasını önlemektir.

Fatih döneminde devlet yönetimi çok güçlü bir biçimde sadrazam (vekil-i mutlak) ve padişahın (mutlakiyetin) elinde toplanmıştır. Ayrıca, "örfi" hukuk çerçevesinde kanun ya da yasaknameler düzenleyen ilk padişaktır. Bu dönemdeki merkezileşme uygulamalarından en önemlisi, taşrada özel kullanımdaki mülklerin veya islami vakıflara dönüştürülmüş pek çok toprağın, müsâdere edilerek merkezi devletin yani sultanın mülkiyetine geçirilmesidir. Fatih döneminde yönetimin merkezileşmesi ve miri toprakların kullanımı, daha sonraki dönemlerin de temel unsuru olup, bu durumu aşağıdaki şema ile göstermek olanaklıdır.

ÇİZİM 11 : OSMANLILARDA DEVLET YAPISI

1.3.2. KLASİK DÖNEMDE - XVI. YÜZYILDA - OSMANLI EKONOMİSİ

Tarihçiler arasında klasik dönem olarak nitelendirilen XVI. yüzyılda Osmanlı devleti, yalnızca Avrupa'nın değil, dönemin en büyük ve güçlü İmparatorluğundan biriydi. Bu döneme damgasını vuran en önemli unsur **aşırı merkezîyetçiliktir**.

Bu dönemde ekonomi esas olarak **tarımsal faaliyetlere** dayanıyordu. Nüfusun yaklaşık % 90-95'i kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Kırsal nüfusun büyük bir bölümü "sultan mülkiyetindeki" toprak üzerinde aile işletmeleri çerçevesinde tarımla uğraşıyordu, diğer bölümü de aşiretler halinde göçebe olarak daha çok hayvancılıkla uğraşıyordu. Nüfusun % 5-10'u ise kasaba ve kentlerde oturuyor, esnaf loncalarına bağlı olarak zanaatle veya diğer tarım dışı işlerle uğraşıyordu. Esnaf loncalarında çırak, kalfa ve usta arasında bir hiyerarşi oluşmuştur. Kent ve kasabalarda doğrudan üretici bu kesimler yanında, büyüklü küçüklü tüccarlar ve tefeciler de bulunmaktaydı.

Bunlardan başka devleti temsil eden ve devlet hizmeti gören "askeri" kesim vardı. Bunların bir bölümü devşirme kökenli olup, tüm bürokrasi ve askeri işleri sürdüren sadrazamdan yeniçeriye kadar çeşitli görevleri üstlenmekteydi. Diğer bölümü ise ulema sınıfı olup ilmiye teşkilatından gelerek din işlerinden yargı ve maliye (şeyhülislamdan, kazaskerden, kadı ve imama kadar) çeşitli alanlarda çalışıyorlardı.

1.3.3. KLASİK DÖNEMDE OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ VE EKONOMİSİ

Tarıma dayalı toplumlarda toprak sistemi, üretim ve dağıtım nasıl yapıldığı sorusu ile açıklanabilir. Osmanlı devletinde toprak sisteminin temelini "timar" sistemi oluşturmaktadır. Timar kurumunun oluşmasında, Osmanlı tarımının yapısı yanında, Bizans'ın Pronai" ve Selçuklu'nun "ikta" toprak düzeninin de önemli etkisi vardır. Bu düzenlerin ortak özelliği; toprağın, merkezci ve askeri-siyasi üste karşı belli görevleri yerine getirmek koşuluyla merkezin emrindeki asker yöneticilere bırakılmasıdır. Osmanlı toplumunda timar düzeninin gelişmesi ve yaygınlaşmasında en önemli etken, merkezi devletin gücü ve toprakta devlet mülkiyetinin yerleşmesi olmuştur.

Timar sisteminin yürürlükte olduğu bölgelerde vergi kaybını önlemek için kırsal kesimde tüm mal ve insan kaynaklı, kentlerde imalathaneler, pazar yerleri, limanlar, değirmenler, madenler, tuzlar ve gümrükler "tahrir" defterlerine kaydedilirdi. Defterdeki kaynaklar, sağlayacakları yıllık gelirin miktarına göre daha sonra "dirlik" adı verilen irili ufaklı birimlere bölünürdü. En fazla gelir sağlayan dirliklere "has", orta boydakilere "zeamet" ve küçük olan dirliklere de "timar" deniliyordu. Has ve zeamet gelirleri hadişahın kendisine veya maaşlarına karşılık yüksek devlet memurlarına (vezir, beylerbeyi, sancak beyi vb.) ayrılıyordu. Timarlar ise bir "beratla" birlikte supahilere dağıtılırdı.

Timar sahipleri üretimde verimliliğin azalmasını önlemek için, köylülerin toprağı kullanma ve yararlanma etkinliklerini denetliyor, vergileri topluyordu. Timarlar, kendilerine bırakılan vergi gelirlerinin büyüklüğüne göre, askeri yükümlülükleri yerine getiriyor ve timar büyüdükçe bir ya da bir kaç atlı askeri (sipahi)donatıyor ve besliyorlardı. Osmanlı hukukuna göre timarın yönetimini üstlenen sipahiler asker-yönetici kabul edildikleri için her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır.

Timar toprakları reaya adı verilen köylü üreticiler tarafından işlenirdi. Toprağın kullanımı karşılığında reayanın devlete karşı belirli mali ve askeri yükümlülükleri vardı. Sipahiler, hem kendi geçimlerini sağlamak, hem de askeri yükümlülüklerini yerine getirebilmek için, reyadan devlet adına vergi topluyordu. Bu vergilerin miktar ve biçimleri devlet tarafından belirleniyordu. Ayrıca, devlet çıkardığı Kanunnameler ve Adaletnamelelelele gerek sipahileri, gerekse diğer dirlik sahiplerini denetliyordu. Sipahiler, topladığı vergilerden başka savaşta elde edilen ganimetler ve talandan da pay alıyordu. Öte yandan sipahilerin kendi geçimlerini sağlamak için işleyebileceği veya kiraya verebileceği kadar yeri ya da "Hassa çiftlik" adı verilen ve genellikle bir çift öküz tarafından işlenebilecek büyüklükte bir toprağı vardı.

Sipahilerin denetimindeki reaya çiftlikleri, toprağı işleme ve belirli vergileri ödeme yükümlülüğü karşılığında "köylü haneleri"ne veriyordu. Böylece merkezi devlet, mülkiyetindeki toprakların "kullanım hakkını" babadan oğula geçer biçimde reayaya bırakmış ya da kiralamış oluyordu. Reaya çiftlikleri, ayrı bir işletme gibi, genellikle bir öküz tarafından işlenebilecek yaklaşık 60-150 dönüm araziden oluşuyordu. Bu çiftlikler, devlet gelirlerinin temelini oluşturuyordu. Bu nedenle devlet reayayı toprağı bağlamaya büyük özen göstermekteydi. Merkezi yönetim, reyanın toprağını bırakıp göç etmesini, bir loncaya girmesini veya bir başka timara geçmesini önlemek amacıyla "çift bozan resmi" adıyla oldukça ağır bir vergi alırdı. Çift bozanı ödemededen topraklarını terk eden reaya on yıl içinde yakalanırsa, kadı marifetiyle eski toprağına geri gönderilirdi.

Reyanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler dört ana grupta toplanabilir. Bunlardan ilki, sipahi tarafından toplanan, bir çift öküz tarafından işlenebilecek kadar toprağı olan köylü hanelerden toplanan "çift resmi"dir. Bu vergi toprağın miktarına göre aynı olarak değil, "nakdi" veya "bedeni" olarak toplanan bir çeşit toprak kirasıydı. Reaya bu vergiyi sipahiye ya bedeni olarak "yedi kulluk" (döğen hizmeti, bayındırlık, ot biçme vs.) şeklinde veya 22-50 akçe arasında nakit olarak ödüyordu. Reyanın ödediğı ikinci vergi, üretilen ürün üzerinden alınan ve sipahi tarafından toplanan "öşürdü". Öşürün oranı verimliliğe göre onda bir ile beşte bir arasında değişiyordu. Reyanın beslediğı hayvanlardan da "ağnam" vergisi alınırdı. Vergi olarak nitelendirilebilecek üçüncü bir uygulama da "angarya"dır. Kanunlar gereğince reaya, sipahinin öşürünü istenilen yere taşımak, hayvanları için ahır yapmak ve köye geldiğinde üç gün ağırlamak ile yükümlüydü.

Yukarıda değinilen vergiler yıllık olup, merkez hazineye ulaşmazdı. Bu olağan vergiler dışında bir de özellikle savaş zamanında konan olağanüstü "avarız-ı divanye" vergisi vardı. İmparatorluğun mali krize girmesiyle XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu vergi sonradan olağan hale dönüştü. Avarız vergisi oranının tam tesbit edilmemiş olması, keyfi uygulamalara ve sonuçta reyanın gittikçe yoksullaşmasına ve sistemin çökmesine neden oldu.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordusunun temel vurucu gücünü, çeşitli büyüklükteki yaklaşık 40 bin timara bağılı Sipahi ordusu oluşturuyordu ve bir savaş durumunda 70-80 bin kişilik bir ordu kurulabiliyordu. Oysa devletin maaşlı kapıkulu merkez ordusu 30-35 bin kişi civarındaydı. Bu yaklaşık sayılar Osmanlı klasik döneminde timar düzeninin önemini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.3.4. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA EL SANATLARI VE LONCALAR

XVI. yüzyılda, merkezi bir imparatorluk oluşturup, tarımsal üretim ve artığı denetim altına alan Osmanlı'da pamuklu, ipekli, lifli kumaş, halı, deri ve madeni eşya yapımı gibi el sanatları oldukça gelişmişti. Bu el sanatlarına dayalı etkinlik, kaynakları XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sundaki fütüvvet teşkilatı ve ahilik loncalarına dayalı İslami loncalar etrafında örgütlenmişti. Bir meslek örgütü olan loncalar, Osmanlı devletinde de belli bir ideoloji, din ve ahlak temeline dayanıyordu.

Osmanlı devletinde zanaat ve ticaret loncaları, ekonomik yaşamın temel eksenini oluşturuyordu. Aynı mesleğe mensup esnaf bir araya gelerek lonca örgütünü oluşturuyordu. Loncalardaki ilişkiler çırak, kalfa, usta hiyerarşisinde çok katı kural ve disiplin vardı. Her loncada kuralların uygulanması ve yönetimle ilişkilerin sağlanması için bir "kethüda" seçilirdi. Ayrıca loncanın dinsel temsilcisi bir şeyh bulunurdu. Kentteki tüm kethüdaların üstünde şehir kethüdası bulunur ve devlet ile olan ilişkileri düzenlerdi.

Loncalar, kendi aralarında üretimi denetlemek için "esnaf gedikleri" kurmuşlardı. Gedikler, her meslek dalında faaliyet gösteren işyeri, dükkan ve tezgah sayılarını saptar ve bunların artmasına izin vermezdi. Lonca üyelerinin diledikleri gibi işyeri açma ve işletme hakları yoktu.

Osmanlı yönetimi, loncaları bir yandan **desteklemeye**, diğer yandan **denetlemeye** çalışmıştır. Bunun temel nedeni, loncaların kentin ekonomik yaşamında çok önemli bir rol oynamalarıdır. Öte yandan loncaların, sarayın ve ordunun temel ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde sağlanmasında önemli katkısı vardı. Ayrıca devlet gelirlerinin bir bölümü de loncaların vergilerinden oluşmaktaydı.

Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde, ticaret sermayesi tarım-dışı üretim faaliyetlerini loncaların egemen olduğu kentlerden kırsal kesime taşımış, buralarda yeniden örgütlenmişti. Böylece loncaların rekabeti ve sermaye birikimini kısıtlayan kuralları devre dışı bırakılıyor, kırsal kesimdeki ucuz girdi avantajı kullanılarak sermaye birikimi sağlanıyordu. Osmanlı imparatorluğunda merkezi yönetimin loncalar üzerindeki sıkı denetimi böyle bir gelişmeyi engellemiştir.

Osmanlı el sanatları üretiminin örgütlenmesi olan "loncalar" ve "gedikler" ile Avrupa'da görülen "guild"ler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa'da "guild"ler bağımsız ya da görece özerkliğe kavuşmuş kent olgusunun, "sivil toplumun" temel köşe taşlarından birisidir. Halbuki Osmanlı'da loncalar hiç bir zaman **özerklik** kazanmamışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda "çarşı", devletin "zabitasının" sürekli kontrolü altındadır. Osmanlı "muhtesibi", Bizans "eparch"ı gibi, çarşıda fiyatları; ağırlık, uzunluk ve hacim ölçülerini; girdilerin ve mamullerin kalitesini merkezi devlet adına denetlemiştir. Muhtesipler yanında, diğer devlet görevlileri aracılığı ile, örneğin İstanbul'daki (İstanbul'un adı miğde kent olup bunun işesi çok önemliydi) "arpa emini" ve "buğday emini" ile şehrin tahıl ihtiyacı, "odun emini" ile yakacak ihtiyaçlarının karşılanması süreçlerinin sıkı bir denetime tabi olduğu dikkate alındığında, Osmanlı el üretiminin "merkezden yönetimli" bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğunda, devşirme (kul) kökenden gelen yöneticilerin elinde büyük servetler birikiyor, ancak öldüğünde bu servet "müsadere" yöntemiyle hanedanın hazinesine kalıyordu. Merkezi yönetim kendisine rakip olabilecek güçleri, **"servetsizleştirme"** politikasıyla önlemekteydi. Bu nedenle küçük üreticilerden, siyasi karar alma sürecini etkileyebilecek bir toplumsal sınıf ortaya çıkmamıştır.

1.3.5. BATI AVRUPA'DAKI GELİŞMELER VE OSMANLI DEVLETİ

XVI. yüzyılda dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğunda çözüme de bu dönemde başladı. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlılar Avusturya'da (Viyana), Bulgaristan ve Romanya gibi Bizans'ın geri kalmışlık alanlarından çok farklı bir Avrupa ile, yani rönesans, bilim, teknoloji ve ekonomik gelişme ile karşılaştılar. Osmanlı İmparatorluğunda ise genişleme durmuş, "fiili doğal sınırlara" ulaşmış, Doğu'ya, Asya'ya ve Hindistan'a yayılma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Osmanlılar doğu sularında Portekiz'lilerin büyük, sağlam gemileriyle ve güçlü silahlarıyla karşılaştıklarında, sahip oldukları "sakin su" gemilerinin çok zayıf kaldığını gördüler. Kuzeyde Rusya tarafından durduruldular. Güneyde Afrika'nın çöl, dağ ve zor iklim koşulları nedeniyle, Batı'dan yani Avrupa'dan başka yayılma alanı kalmıyordu. 1529'da Macaristan'ın fethinden sonra sürekli Viyana için batıya gidildi. Ancak burada da başarılı olunamamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi, genellikle kışı İstanbul'da geçiren daimi maaşlı ordunun (yeniçeri) her ilkbaharda timarlı sipahi ordusunu da yanına alarak başlattığı ve sonbaharda bitirdiği yıllık seferlerle başarılmıştı. Kanuni döneminde imparatorluğun sınırları bu yöntemle sefer yapmayı oldukça zorlamıştı. İstanbul'dan Macaristan'a gidip dönmesi 6 ayı aşan bir yürüyüş gerektirdiği için, Nisan ve Ekim ayları arasında yaklaşık 7 aylık sefer mevsimi savaştan çok yürümekle geçiyordu.

Artık askeri girişimlerin amacı, genişlemekten çok ortaya çıkan güç dengesinin Osmanlılar aleyhine bozulmasını önlemektir. Bu nedenle sınırlarda kaleler yaptırma, garnizonlar kurma ve daha çok asker besleme gibi önlemler alınmaya başlanmıştı.

Savunma giderlerinin artmasıyla birlikte, enflasyon ve bütçe açıkları da artmaya başladı. Örneğin 1527'de 150 milyon akçe olan merkezi hükümetin toplam harcamaları, 1591'de 363 milyon akçeye yükselmişti. Aynı dönemde harcamalar % 142, buna karşılık gelirler % 32 oranında artmıştır. Merkezi yönetim, süreklilik gösteren bu mali kriz nedeniyle toprak sisteminde yeni düzenlemeler yaptı.

Timarlı sipahi ordusunun giderek daha az gerekli hale gelmesi nedeniyle timarlı sipahilere ayrılan kaynaklar maaşlı askerlere kaydırılmaya başlandı. Küçük timarlar aleyhine olan bu girişim aynı zamanda "klasik dönem Osmanlı toprak ve ordu sistemi"nin bozulması demektir. Bu bir anlamda merkezi devletin tarımsal artığa doğrudan el koyma çabasıydı. Bu çabanın uzun dönemdeki sonucu ise "iltizam" düzeninin tarımsal alana egemen olmasıdır. İltizam, vergi kaynaklarının ve verginin toplanması işinin "açık artırma" yoluyla "mültezim" adlı araçlara bırakılmasıydı. Açık artırmayı kazanan mültezim, devlete belirli bir miktarda para ödemeyi taahhüt eder, bu miktarın fazlasını da vergi kaynağından toplardı.

Öte yandan timar-dirlik sisteminin üst düzeylerinde de önemli değişimler oldu. Daha önce "sancak beyleri" tayinlerinde, sancaklarda ve alt görevlerde tecrübe ka-

zannedilmiş kişilere öncelik tanınırken, doğrudan sancakbeyi tayinleri yapılmaya başlandı. Örneğin 1568-1574 döneminde seçilen sancakbeylerinin % 68'i alt görevlerde deneyim kazanmış yetenekli kişilerden oluşurken, 1632-1641 arasındaki tayinlerde bu oran % 25'e düştü. Yine 1568-1574 döneminde "beylerbeyi"nin % 86'sı daha önce sancakbeyi olanlardan seçilmişken, bu oran 1632-1641'de % 27'e düştü. Bu değişimler, timar-dirlik sisteminde, **"ehliyet ve başarıya" dayanan adam seçme eğiliminin XVII. yüzyıl başlarından itibaren ortadan kalktığını** göstermektedir.

İltizam dönemiyle vergi toplama özellikle olağanüstü dönemlerde keyfi vergilere dönüşmeye başladı. Öte yandan mali kriz derinleştikçe vergi oranları artırılıyor, hatta gelecek yılların vergileri bile istenilebiliyordu.

Zamanla, iltizam düzeni sipahileri tamamen devreden çıkarmış ve tarımsal üreticiler mültezimlerin insafına bırakılmıştı. Bu sistemin yaygın bir şekilde kullanılması, Hititlerden, 1950'lere kadar değişmedeh devam eden geri tarım teknolojisinin de etkisiyle, ekonominin üretken tabanının kısırlaşmasına yol açmıştır.

XVI. yüzyıl klasik dönem sonrasında Osmanlı devleti yapısının farklılaşması, sosyo-ekonomik bozulma ve mekansal daralmanın üç temel nedeni vardı. Bunlardan birincisi yukarıda değinilen timarlı sipahi sisteminin bozulmasıdır. İkincisi, XVI. yüzyılda Amerika kıtasından Avrupa'ya getirilen gümüşlerin, bütün "eski dünyada" gümüşün satın alma gücünü düşürmesi ve para sistemi gümüşe dayalı Osmanlı ekonomisini sarsmasıdır. Örneğin Osmanlı akçesi 0.70 gr. gümüş içerirken, bu oran 1595'de 0.27'ye, XVII. yüzyılda 0.14'e düşmüştür. Üçüncü neden ise, XVI. yüzyıldaki nüfus hareketleri ve bunun tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkisidir.

Bu olumsuzluklar, devletin içindeki sosyal dengeleri bozmuş ve çok uzun yıllar sürecek, bir anlamda iç savaşı andıran büyük bir sosyal çalkantı yaratmıştır. Bunlardan en uzun süreni 1598-1610 yılları arasındaki "Celali ayaklanmaları"dir. Merkezi yönetim başlangıçta insafsız bir bastırma politikası uyguladı. Ancak başarılı olunamadı. Daha sonra adeta isyanlara dayalı bir politika izlenmeye başlandı. XVII. yüzyılda kıdemli devlet memurlarının biriktirdiği servetlerin müsaderesi, düzenli bir vergi toplama yöntemi gibi kullanılmaya başlandı. Gönderildiği eyaletlerde insafsız bir talanla büyük servetler biriktiren paşa-valiler idam ediliyor, servetine merkezce el konuluyordu. XVII. yüzyıl isyanları ve tarımın talan edilmesi, köylüleri kitleler halinde dağ köşelerine itmiş, göçebe otlatıcılığı güçlendirilmiş ve Anadolu ekonomisinin para-pazar ilişkileri bir hayli zayıflamıştır.

XVII. yüzyıl sonunda (1683-1699 Savaşları) bütün bu olumsuzluklar devam ettiği gibi, devlet yöneticilerine verilen mukataa ve hasların bir kaç yıllık gelirleri de toptan iltizamlara verilmeye başlandı. Daha sonra tarımsal vergi gelirleri ile araziler, bölgenin ileri gelen güçlülerine "malikhane" olarak "hayat boyu" iltizama verilmeye başlandı. 1697'da bu uygulama neredeyse bütün topraklar için geçerli olmaya başladı. Kısa bir süre sonra "hayat boyu" iltizamlar "miras" yoluyla devredilmeye başladı. XVII. yüzyılın

başlarında "miri mukataa iltizamlarını" malikhane olarak ele geçiren güçlü yerel aileler, Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde merkeze karşı bağımsız sayılabilecek siyasi egemenlik alanlar oluşturuldu. Bu güçlü "ayan" ve "derebeyi"lerin, merkeze karşı direnen bürokratlardan en önemli farkı, yerel köklere sahip olmalarıydı. Merkezin egemenliği gittikçe zayıfladı ve yerini yerli hanedanlar aldı.

1.3.6. AVRUPA'NIN İKTİSADİ GELİŞMESİ VE OSMANLI IMPARATORLUĞU

Tarıma dayanan Osmanlı devleti ile hızlı sanayileşen İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi gelişen kapitalist ekonomiler arasındaki ticari ilişkiler, Osmanlı toplumunun yapısını zayıflatan ve çözmeye başlayan sonuçlar doğurmuştur. Avrupa'nın iktisadi gelişmesine bağımlı çevre alanlarından birine dönüşmeye başlayan Osmanlı devleti, Avrupa'nın bu yayılmacı tutumu karşısında yöneticilerin bireysel çıkarları doğrultusunda teslimiyetçi bir politika izlemiştir.

Daha önce de değinildiği gibi, XVI. yüzyılda Osmanlı devletinde ihracat, sarayın ve üst düzey yönetici yakın çevresinin sahipliğindeki haslara dayanmaktadır. Bu yöneticilerin çoğu, sahip oldukları ticaret hanları, tefeci-bezirgan aracılığı ile işlettikleri para fonları açısından da dış ticaret olgusuyla doğrudan çıkar bağı içindeydiler.

Dış ticaret yoğun bürokratik işlemleri gerektirmekteydi. Bürokratik işlemler, devlet memurların ticaretten "nasibini" almasını sağlıyordu. Avrupalı tüccarların deyimi ile imparatorlukta "merkezi rüşvet borsası"ndan en küçük devlet görevlisinden, vali konaklarına, saraya kadar hemen herkes "nasip"leniyordu.

Öte yandan Rönesans sonrası denizcilik tekniklerindeki gelişmeler ve coğrafi keşifler nedeniyle; Avrupa-Asya ticaret yollarının Okyanuslara kayması, Akdeniz havzasındaki ticarete bağımlı Osmanlı devletini derinden etkilemiştir. Ayrıca Okyanus gemiciliği teknolojisindeki gelişmeler karşısında gelişme gösteremeyen Osmanlı donanması, askeri alandaki zayıflama bir yana, Hindistan Ortadoğu ticaretinin hızla Avrupa'nın eline geçmesine ve Akdeniz'in ticari canlılığını sürdürebilmesi için İngiliz, Hollanda'lı ve Fransız'ları yeni ödünlerle Doğu Akdeniz'e çekmeye çalışmışlardır.

XVI. yüzyıl ortalarına kadar yalnızca Venediklilere bir takım ticaret kolaylıkları tanınırken, bu tarihten sonra, Fransa (1569), İngiltere (1580), Hollanda (1612), Avusturya (1615) gibi daha bir çok ülke ticari ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu ayrıcalıklar gümrük resminde indirim, ticari kolaylıklar ve yargılamada konsolosluklarına bağılılıktı. Böylece, Osmanlı devleti gümrük egemenliğini büyük ölçüde yitirdi.

XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki dış ticaretin ve dışa bağımlılığın artması Osmanlı devletini Batı Avrupa'nın iktisadi çıkarlarını koruyucu haline getirdi. Babı Ali, Avrupalı tüccarlarla yerli el sanatlarına dayalı üretici tüccarların çıkarları çatıştığında, kendi "kulları aleyhine" karar almaktan çekinmiyordu. Bu yaklaşımın temelinde ise, halkı ser-vetsizleştirip, yönetim dışında tutma çabası yatmaktaydı. Aynı dönemde yerli üretimin

için bir "korumanın" bulunmaması, ayrıcalıklı yabancı üretici ve tacirler için (çoğunluğu gayri müslüm) bir koruma politikası işlevini görmüştür. Yabancılar tanınan ticari kolaylıklar tam olarak denetlenemediği için "azınlık"lar gittikçe güçlenmiş, Osmanlı egemenliği de zedelenmeye başlamıştır.

1.3.7. XIX. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİ

Batı, XIX. yüzyılın sanayileşme sürecinde, ucuz hammadde kaynaklarına ve yaygın pazarlara ulaşabilmek için sömürgeciliğe yöneldi. Tarımsal üretim ve küçük el sanatlarına dayalı küçük ölçekli üretim yapısı ile "geleneksel tarım toplumu" özelliğini koruyan Osmanlı İmparatorluğu, yapılan ticari anlaşmalarla, özellikle İngiltere, Fransa ve daha sonradan Almanya için uygun hammadde ve pazar kaynağı olma konumuna sokuldu. Sanayileşmiş ülkelerle, tarıma dayalı geleneksel Osmanlı toplum yapısının ilişkisi, dengesiz bir ilişki olarak güçlü konumdaki gelişmiş ülkeler lehine işledi.

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması, Osmanlı'nın sanayileşen ülkelere açılmasında ve Osmanlı ekonomisinin onlara tek yönlü ve tek kanallı eklenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır.

Bu anlaşma, Osmanlı'da uygulanan "yedd-i vahid (=tekel)" usulünün kaldırılması ve gümrük vergilerinin çok düşük düzeylere indirilmesini sağladı. Esasen XVI. yüzyıldan beri geçerli olan kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklarla batılı ülkeler, Osmanlı'da serbestçe ticaret yapmaktaydılar. 1838 Anlaşması, fiili durumu belgeliyordu. Düşen gümrüklerle Osmanlı'nın dış açığı gittikçe artarak iktisadi ve mali iflası hızlandırıyordu.

Oysa Avrupalılar kendi sanayilerini korumak için "korumacı gümrük" politikaları ile "milli ekonomileri" koruma altına alıyordu. Oysa Osmanlı'nın koruyacağı "milli sanayileri" ve sanayicileri yoktu. Böylece bu anlaşma Osmanlı'da oluşabilecek sanayileşme gayretlerinin, yabancı batılı ülkelerce ikame edilmesine yol açıyor ve Osmanlı, sanayi ürünleri açısından "ithal cenneti" durumuna dönüyordu. Sonuçta Osmanlı'nın diğer nedenler yanında; sanayileşmemiş bir tarım ülkesi olarak kalmasının kapısı açılıyordu.

Osmanlı 1840'da ilk kez, Galata Bankerleri aracılığıyla Fransız bankalarından borç alıyordu. Ayrıca Kırım Savaşı'nın (1854) finansman ihtiyacı dış borçlanmayı hızlandıran bir etken oldu. Arkasından, özellikle 1860'dan sonra dış borçlanmanın hızlandığı görülür. 1860'da toplam devlet harcamaları içinde dış borçların oranı yüzde 10 iken, 1874'de yüzde 57 oluyordu. Aynı dönemde yıllık ihracat gelirlerine oranı ise yüzde 15'den yüzde 66'ya ulaşıyordu.

1875'de Osmanlı devleti bu borçları ödeyemeyeceğini, yani "mali iflasını" açıkladı. Bunu fırsat bilen batılı ülkeler, Osmanlı'yı mali açıdan "denetim" altına alacak uygulamalara yöneldiler.

Örneğin 1880'de kurulan "Rüsum-Sitte" uygulaması ile, devletin gelecek gelirleri karşılığında borçlanmasını düzenleyen bir kurum oluşturuluyordu. Konsolide edilen dış borçların idaresi için 1881'de ise "Düyun-ı Umumiye" uluslararası bir kuruluş olarak oluşturuluyordu. Böylece Osmanlı'nın en verimli vergi kaynakları ve dolayısıyla "mali" denetimi dış ülkelerin yönetimine giriyordu. Tuz ve tütün tekelleri ile "Tütün Rejisi" adlı şirketle tütün tarımının denetimi de batılı ülkelerin denetimine alınıyordu.

Sonuçta Osmanlı'nın dışa bağımlılığı iyice perçinleşmişti. Ülkede yer altı zenginliklerinin kontrolü ile kârlı alanlara yönelik yatırımlar da batılı ülkelerin kontrolüne geçti.

Demiryollarından, bankacılığa ve sigortacılığa olduğu kadar, posta, telefon, telgraf, tramvay, elektrik ve havagazi gibi alanların yapım ve işletimi bu ülkelerin kontrolüne geçti.

XIX. yüzyıl Osmanlı'sında nüfusun yüzde 80-85'i kırsal kesimde yaşıyordu. Bu geniş köylü kitlesi ulusal pazar ilişkileri çok sınırlı, kapalı bir hayat tarzı ve ekonomik ilişkiler sistemi içinde yaşamaktaydı.

Sanayileşemeyen Osmanlı'da tarım kesimi de teknolojiye uzak kalmıştı. Avrupa teknolojinin sürüklediği tarım devrimini yaşarken Osmanlı geleneksel teknolojilerle daha çok kendi kendine yeterli düzeyde üretim yapıyordu.

İmparatorluğun tarıma elverişli bereketli topraklara sahip olmasına karşın, tarım ilkel yöntemlerle yapılıyordu. Toprağın mülkiyet sistemi, toprakta çalışanların aynı zamanda savaşa katılması, tarımdaki vergilerin ağırlığı, sermaye ve kredi imkanlarının yokluğu, devletin bu konudaki politika ve yönlendirmelerinin yetersizliği; toprak ve tohum ıslahının olmayışı tarımdaki gelişmeyi engelleyen unsurlardı.

Sadrazam Kamil Paşa bir lahiyasında bu sorunları dile getirdikten sonra, güç bela elde edilen ürünün nasıl hammadde olarak gidip; işlenmiş ve isim değiştirmiş olarak tekrar ülkeye geri dönüşünden yakındığını görüyoruz.

Ayrıca köylerinde işleyecek toprak yokluğu nedeniyle geçim sıkıntısı çeken ve düzenli iş bulamayan insanlar Faroghî'ya göre genellikle ya medreselere sığınır ya da taşra idarecilerine başıbozuk asker olur; ya da çete kurup eşkiya olurlar.

Geleneksel Osmanlı toprak sisteminin önemli ölçüde çözülmesi, ardından **ayanlık** kurumunun gelişmesi, XIX. yüzyıla girerken Osmanlı merkezi idaresini zayıflatmıştı. Merkezi idarenin ve bürokrasinin yeniden güçlendirilmesi gereği ortaya çıkmıştı. Büyük arazileri ellerinde tutan ayanlar, siyasi güç de elde ettiler. Bu nedenle toprak düzeninde yeni düzenlemelere gereksinim vardı.

Bu konudaki en önemli adım Tanzimat'ın ilan edilmesiydi. Tanzimat fermanıyla iltizam ve angaryanın kaldırılacağı açıklanmasına karşılık geniş toprakları elinde bulun-

duranlara karşı bir önlem alınmadı. Hatta arazi rejimi yeniden düzenlenerek toprakta özel mülkiyeti yerleştirmeye ilişkin önemli adımlar atıldı. Daha önce özel kişilerin yalnızca tasarruf hakkına sahip olduğu araziler, mülk statüsüne geçirildiğinde, idari karar organlarında yer alanlar miri toprakları yağmaladılar.

Tanzimat sonrası toprak sistemi üzerinde yapılan çalışmalar, 1858 tarihli **arazi kanunu** ile hukuksal bir zemine oturtuldu. Bu kanunla, toprağın hukuken özel mülkiyete girmesine kolaylıklar getirilmişti. Timar usulü kalktığından topraklar tasarruf sahiplerine tapu ile bağlanmakta, kişisel tasarruf hakkı kabul edilip yasal güvenceye bağlanmıştır.

Bu dönemde toprak sahipliğinin nasıl olduğuna ilişkin kesin istatistik bilgiler bulunmamakla birlikte, 1913 yılında derlenen istatistik bilgiler, XIX. yüzyılın sonlarındaki arazi mülkiyetinin dağılımı hakkında gösterge olarak kabul edilebilir. Bu bilgilere göre, nüfusun yüzde 5'ini oluşturan çiftlik sahipleri ve ağalar, ekilir toprağın yüzde 65'ini; tarım nüfusunun yüzde 87'sini oluşturan köylüler ise, arazinin yüzde 35'ini ellerinde bulunduruyordu. Topraksız köylülerin oranı ise yüzde 8'di. Bu sayısal bilgiler de göstermektedir ki, 1858 arazi kanunu, toprakta özel mülkiyeti tescil ederken, küçük ve orta büyüklükte köylülüğü güçlendiren etkiler değil, tam aksine büyük toprak sahipliğini güçlendiren etkiler ortaya koymuştur.

Tarımsal arazilerin dağılımındaki bu dengesizliğin yanında köylü nüfusun artışı, köylülüğün giderek daha da yoksullaşmasına neden olmuştur. Zira tarımdaki ilkel üretim teknikleri, üretim artışına izin vermiyor, buna karşılık imparatorluğun sürekli toprak kaybetmesi sonucu, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya göç oluyordu. Anadolu'ya yeni göçenlerin yerleşik düzene geçirilmesi ve göçmenlerin de topraklandırılmasıyla topraklar giderek bölünüyor ve çok sayıda küçük topraklı veya topraksız köylü ortaya çıkıyordu.

XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisindeki gelişmelerin önemli bir boyutunu da, vergi düzenindeki değişimler oluşturmaktadır. Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu toprak ve asker düzeni, sipahilerin vergi toplayıcısı fonksiyonuna dayanıyordu. Sipahiler vergi toplama karşılığında süvari hazırlıyordu. Ancak zaman içinde yeni bir örgütlenmeye giden Avrupa ordularına karşı süvarinin önemi azalmış ve düzenli bir piyade ordusuna gereksinim ortaya çıkmıştır. Piyade ordusunun bulundurulması ve yönetimi için devletin düzenli bir gelire sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, vergi toplama fonksiyonu **mültezimlere** bırakıldı.

Mültezimler belli bir yöreden vergi toplanması yetkisini, artırma yoluyla merkezi idareden alıyor ve taahhüt ettiği ödemeyi devlet hazinesine yapıyordu. Ancak mültezimler sistemi, suistimale açık olduğundan istenilen sonuçlar elde edilemedi. Devletin güçlendirilmesi amacıyla başlanılan mültezimlik, devleti güçlendirmek yerine daha da zayıflatmıştı.

Kırsal kesimden alınan çeşitli vergiler arasında **öşür**, Osmanlı devletinin temel mali gelir kaynağı idi. Öşür gelirleri, tımar sisteminin çözülmesinden sonra, yukarıda sözü edildiği gibi bu verginin toplanması yetkisi, açık artırma yoluyla mültezimlere bırakılmıştır. Ancak mültezimler, devletin vergi gelirlerini azaltma yanında, köylüden toplanan vergi miktarını yükseltecek çeşitli yöntemler kullanmışlardır.

Multezimlerin yaptıkları bu usulsüzlükler nedeniyle 1840 yılında **iltizam** usulü kaldırılarak, yerine merkeze bağlı, **muhassıllık** sistemi getirilmiştir. Ancak, mültezimlik yapan yerli güçlü ailelerin direnmeleri sonucu muhassıllık 1842'de kaldırılarak iltizam sistemine geri dönmüştür.

Bu dönemde, genel olarak azınlıkların ellerinde bulunan ticaret ve endüstri işletmeleri vergiden muaftı. Bunun nedeni ise, söz konusu faaliyetleri yürüten azınlıkların Osmanlı kanunlarına tabi olmamalarıdır. Dolayısıyla devletin vergi gelirlerinin çok büyük bir kısmı tarımdan geliyordu.

Kişi başına gelir vergilerinin en düşük olduğu ülkelerden biri olmasına karşılık Osmanlı devletinde köylünün üstündeki vergi yükü örneklerinden çok fazla idi. Ülkedeki faaliyet alanları yabancıların eline geçtikçe ve Osmanlı devletinin borçları ağırlaştıkça öşürün toplam hazine gelirleri içindeki payı artmıştır. 1863-1864 mali yılında öşür gelirlerinin hazinenin toplam gelirleri içindeki payı yüzde 34 iken, 1872-1873 mali yılında bu oran yüzde 44'e ulaşmıştır. Vilayet bütçeleri içinde öşürün payı 1890'lı yıllarda yüzde 70'i aşmıştır. Bu oranların yanında, vergi toplanması sırasında mültezimlerin uyguladıkları yöntemlerle toplanan vergileri artırmaları da dikkate alındığında, köylülerin yasal oranın çok üzerinde vergi yükünü üstlendikleri açıktır.

Özetle belirtecek olursak XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisi kapalı tarımsal üretimden öteye geçememiş; vergilerin ağırlığı, finansman ve kredi olanağının yetersizliği gibi nedenler yüzünden tarımsal üretimde ileri teknikler kullanılamamış; devlet borçlarının artması ve artan bu borçların normal koşullarda ödenememesi sonucunda, devletin **mali denetiminin** yabancıların eline geçtiği bir dönem olmuştur.

1.3.8. SON DÖNEM : İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE İKTİSAT POLİTİKALARI

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın son çeyreğine geldiğinde mali yönden iflas etmiş ve yarı sömürge durumuna düşmüştü. Buna yukarıda değindiğimiz azınlıkların güçlenmesi de eklenince muhalif düşünceler etrafında içsel bir tepki oluşmaya başlamıştı. Bunlardan en önemlisi ve organize olanı Jön Türk'lerdir. Öte yandan II. Abdülhamit'in saltanatı yıllarındaki (1876-1909) istibdat döneminin baskıcı ve yıldırıcı yöntemleri, karşıtlarını "liberal" paydada birleştirmişti. Bu gelişmelerin bir uzantısı olarak 23 Temmuz 1908'de "Meşrutiyet" ilan edildi. Meşrutiyetin önemli siyasi sonuçlarıyla birlikte, ilk kez ülke genelinde işçi hareketleri görüldü ve 1908'de çalışanlar sendika çatısı altında örgütlenmeye başladı. Ekonomik sistemin liberalleşmesi doğrultusunda Osmanlı girişimciliği özendiriliyor, yabancı sermayeye geniş olanaklar sağlanıyordu.

Osmanlı toplumunda liberal düşünce, yarım yüzyıldır gündemdeydi. Tanzimatla birlikte siyasi ve iktisadi liberalizm daha fazla yandaş bulmuştu. Osmanlı liberalleri aydınlanma çağı Fransız düşünce akımının etkisinde gelişmişti. Liberal Jön Türk hareketi bir bakıma Osmanlı devlet geleneğine, başkaldırıyı simgeliyordu. Yüzyıllarca süregelen devlet müdahalesi, narh, tarife, imtiyaz, berat vb. uygulamalar ekonomik faaliyetleri kısıtlayıcı yöntemler, rüşvet, iltimas ve devlet yönetimindeki yolsuzluklar liberal devlet özlemine pekiştirmiş, aydın çevrede Osmanlı devlet geleneğinin kısır döngüsü çözülmedikçe, iktisadi atılımların gerçekleşmeyeceği düşüncesi giderek yaygınlaşmıştı.

Klasik, geleneksel devlet yönetimine başkaldıran Jön Türkler; iki seçenekten birini tercih etmek durumundaydılar. Bunlardan birincisi, Prens Sabahattin'in "teşebbüs-ü Şahsi" ve "adem-i merkezîyetçi" ile Cavit bey ve yandaşlarının klasik iktisatçılardan esindikleri "devletin iktisat yaşamının dışında kalması" görüşüydü. Aslında iki görüşte liberal çağın bireyciliğine dayanıyordu.

I. Meşrutiyet hareketi, Osmanlı devletinin yalnızca gelir artırmak amacıyla ekonomiye müdahalesinin uzun dönemde sakıncalı olduğunu, bu nedenle ekonomiye daha geniş bir açıdan bakılması gerektiğini savunuyordu. Nitekim II. Meşrutiyetle birlikte, ittihatçı çevrelerde "mali" devlet yerine "iktisadi" devlet görüşü belirgenleşmişti. İttihatçılar, "kapıkulu" geleneğini yadsıyor, bireyciliğin çağdaş toplumun temel felsefesi olduğunu, devlete karşı bireyin savunulması gerektiğini ileri sürerek "teşebbüs-ü şahsi", Osmanlı toplumunun temel felsefesini oluşturacaktı.

1908-1912 dönemi Osmanlı liberalizminin "balayı"ını oluşturdu. Ancak "hürriyet" ortamı uzun ömürlü olmadı. İttihat ve terakki'nin ulus bazında "Osmanlı Milleti" yaratma düşüncesi, bünyesinde değişik kimlikleri barındırması nedeniyle tutunamadı ve ayrılıkçı akımlar giderek güç kazanmaya başladı. Başta Balkanlar'da olmak üzere etnik unsurlar bağımsızlığa yöneldiler.

Öte yandan ekonominin liberalleşmesi, Osmanlı ticaretini elinde bulunduran gayrimüslüm ve yabancıların etkinliğini daha da arttırdı. Müslüman zanaatkar, serbest koşullar altında yoksullaşarak sanatından oldu. Nitekim II. Meşrutiyet'le birlikte loncaların kaldırılışı, serbest ticaret ve girişim özgürlüğüne ortam hazırlarken, ancak örgütsel dayanışma ile varlığını sürdürebilen küçük üretici, müslüman esnaf zor duruma düştü. Kısmen 1908 devriminin liberal fikir ortamından kaynaklanan Türk ulusculuğu, diğer bir yönüyle liberalizme, özellikle iktisadi liberalizme bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıktı.

Balkan Savaşı (1912-1913), II. Meşrutiyetin dönüm noktasını oluşturuyordu. Bu savaş "Osmanlıcılığın" ölüm fermanıydı. Liberalizmin çok uluslu birlikteliği, Osmanlı realitesine ters düşmüştü. İttihat ve Terakki ne pahasına olursa olsun ülkeyi kurtarma misyonunu üstleniyordu. Milliyetçilik akımlarının gittikçe güçlendiği bu dönemde İttihat ve Terakki Anadolu'ya, Türk unsura sahip çıkmış, bel bağlamıştı.

II. Meşrutiyet liberalizmi, Tanzimattan beri uygulanan müslüman-gayrimüslüm işbölümünü daha da belirginleştirdi. İktisadi liberalizm ticaret ve üretimle uğraşan gayrimüslümleri ön plana çıkartmış, Müslüman Türklerin aleyhine gelişmeler yaratmıştı. Türk milliyetçiliğinin en azından iktisadi alanda "anti-liberal" öğeler içermesinin temel nedeni; Müslüman-Türk unsurunun liberal uygulamalar sonucu çöküşüydü. 1913 sonrası iktisadi politika olarak Müslüman-Türlere ayrıcalık tanınacaktı. Zaten ilk tepki "binçlenen" halktan gelmişti. 1913-1914 Müslüman Boykotajı bunun ilk örneğiydi. Artık temel hedef "Milli İktisat"tı.

İttihat ve terakki, I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü ortamından yararlanılarak "Milli İktisat" politikasını uygulamaya koydu. İttihatçuların deyişle "devlet iktisadiyatı" yani "devletçilik", "milli iktisat" politikasının temelini oluşturdu. Kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı. Yabancı şirketlerin ayrıcalıklı konumlarına son verildi. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren şirketlerin Osmanlı uyruğuna geçmeleri istendi.

Milli iktisat ve savaş devletçiliği açısından ittihat ve Terakkinin 1916 Kongresi çok önemliydi. Kongrede; İstanbul'un iaşesi, milli şirketler, yeni demiryolları, demiryolu, liman ve dok işletmelerinin millileştirilmesi, para reformu, sanayileşme, teknik eğitim, iktisadiyet meclisi, madencilik, ormancılık ve tarım konusunda izlenecek politikalar açıklandı. Bu İttihat ve Terakki için bir "kurtuluş savaşıydı".

İttihat ve Terakki'nin girişimleriyle kurulan "milli" bankalarla, Anadolu müslüman eşrafının birikime gitmesi sağlandı. Osmanlı para ve kredi politikası bankaların denetiminden kurtarıldı. Giderek pazar ekonomisine açılan Ege'de etkinleşen yerel kredi kurumlarıyla, piyasa için üretim yapan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağlandı (Milli Aydın Bankası, Bağcılar, Tütüncüler Bankası gibi). Bu bölgede eşraf, yerel tüccar, çiftçi, satış ve kredi kooperatiflerinde bir araya geldi. (Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi-Tariş T.S.K.B.)

I. Dünya Savaşı döneminde uygulanan savaş ekonomisi tamamen devletin denetimi altındaydı. Aynı yıllarda Darülfünun'a çağrılan Alman profesörler klasik iktisattan farklı olarak "sosyal iktisat"ı gündeme getirdiler. Böylece I. Dünya Savaşı ile birlikte çağdaş anlamda devletçilik anlayışı benimsendi.

1923 Cumhuriyet Türkiye'si, büyük ölçüde Osmanlı'nın geri, ilkel mirasını devraldı. Milli mücadele ve genç Cumhuriyet kadroları I. Dünya Savaşı yıllarında şekillendi. II. Meşrutiyet yıllarında ittihatçı çevrede filizlenip, geliştirilmeye başlanan milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyet hükümetlerinin ve Halk Fıkrası'nın (Partisinin) benimsediği temel ilkeleri oluşturdu.

1.3.9. OSMANLI DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Yukarıda yapılan incelemeler çerçevesinde Osmanlı döneminin genel yönetim sistemi ve ekonomik alana ilişkin saptamaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

- Osmanlı düzeni; Bizans ve Doğu Roma izleri taşımaktadır. Dinsel davranışlar, müzik, şenlikler ve gündelik yaşamdaki benzerlikler bunu açıkça ortaya koymaktadır.
- Merkezin güçlü olduğu dönemlerde üretim artışı bürokrasi kanalıyla merkeze aktarılırken, merkezin gücü zayıfladığında bu artık yerel güçlere kalmaktaydı.
- Osmanlı toprak mevzuatı bir yandan Selçuklu, diğer yandan da kısmen Bizans tarihine hatta Heraklis sonrası döneme dayanmakta ve bu mevzuat, köylünün toprağı ve diğer mülkünün korunmasını amaçlıyor. Köy, vergi yükümlülüğü olan bir toplumsal birim olarak tanımlanıyor ve vergi mükellefiyeti ile toprağın kullanım hakkı arasında bire bir ilişki bulunuyordu.
- Osmanlı devleti ilk önce bağımsız köylülüğün ekonomik tabanını oluşturmaya çalışmış ve bunun için bütün angaryalar kaldırılarak tek vergi sistemine geçmiştir.
- Köylüye bir çift öküzün çift sürme kapasitesine göre hesaplanan yaklaşık 60-150 dönüm arasında bir toprak tahsis edildi. Bunlar müstakil bir işletme gibi düşünülürdü. Köylüler mutlak tasarruf sahipleriydi. Ancak; hukuken bütün topraklar devlete aitti.
- Merkezden atanan memurlar belli bir oranda vergi topluyorlardı. Memurlar topladıkları vergiyi merkeze aktarıyor veya vergi karşılığı devlete askeri-sivil hizmet veriyorlardı. Merkezden atanan bu memurların belirli bir statü ve ayrıcalıkları vardı ve bu ayrıcalıklar gerektiğinde hemen geri alınıp memurlar tekrar reaya'ya dönüştürülebiliyordu. Merkezin böyle bir yetkiye sahip olması merkeze karşı gelebilecek potansiyel güç odaklarının oluşmasını önüyordu.
- Merkezde padişah, kullarına servet bahşetme ve serveti yok etme gücüne sahipti.
- Merkez ile çevre arasında kontrol mekanizması basit ve doğrudan ancak çok güçlüydü.
- Mevcut toprak düzeni ve kurumsal yapı, zanaatın ve ticaretin sıkı bir şekilde kurumlaştığı ve merkezce kontrol edildiği şehir ekonomisini de içeriyordu.
- Şehir ve köylerdeki iktisadi birimler arasındaki ilişki de büyük ölçüde merkez tarafından yönlendiriliyordu. Bunun için çok güçlü bir bilgi akışı bulunuyordu. Ayrıca merkezi otorite ve meşrutiyyetin zorlayıcı yatırımlarla kontrol sağlanıyordu.
- Topladıkları vergiler karşılığında askeri-sivil hizmet veren memurlar zorlanmaya başladı ve bunların terk ettiği topraklar taşradaki nüfuzlu kişilerin eline geçti. Merkezin zayıflaması sonucunda bu kişiler güçlü bir kesim haline geldi.

- Köylüler yeni köylere göç edip, yeni toprakları tarıma açtılar ve vergi ödeyerek bu toprakların tasarruf hakkını kazandılar.
- Köylüler bir yandan askeri tecrübelerini eşkiyalıkta kullanan eski memurların, diğer yandan merkezi yönetim adına daha fazla vergi talep eden yeni toprak sahiplerinin baskısı altındaydılar.
- 1500'lerde nüfus artışının etkisiyle tahıl fiyatları artmaya başladı. Memurların topladığı reel vergi düştü.
- Devletin geliri köylerden toplanan vergiler yanında, coğrafi konumdan kaynaklanan ticaret yolları avantajı ve askeri yayılcılıktan oluşuyordu.
- Ticaret yön değiştirip, toprak genişlemesi durunca devlet gelirleri azaldı ve mali kriz yaşanmaya başlandı.
- XVII. yüzyıl sonlarında tarımsal yapıda ortaya çıkan yeniliklerden biri "malikhane sistemidir". Bu sistemde iltizam ömür boyunca veriliyor, iltizam, verilen toprakları devlet müdahalesi olmadan "yönetme hakkı" elde ediyordu.
- Vergi gelirleri "iltizam" yoluyla toplanmaya başlandı. En fazla miktarı devlete peşin ödemeyi teklif eden mültezimler, vergi toplama hakkını elde ediyordu. Mültezimler vergi toplama haklarıyla yarı resmi bir konuma geldiler. Böylece siyasi bir güce dönüşebilecek yeni bir statü oluştu.
- Artan savaş masrafları nedeniyle vergi gelirlerini artırma girişimleri, tarımsal yapıyı da bozarak, vergi karşılığı askeri-sivil hizmet sağlama yönteminin çökmesine neden oldu.
- XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı toprakları iltizam hiyerarşisini de kontrol eden "ayan"ların denetimine girdi. Bunlar taşrada merkezi devletin otoritesini temsil etme-ye başladılar. Vergi yanında ticareti de ellerine geçirdiler ve şehir ekonomisini de yönetmeye başladılar. Taşra ayanları XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'daki şehir aristokrasisine benzer bir işleve sahip oldular. İç ticaret ve lonca ruhsatlarıyla ilgili kararlar yanında şehirlerde harcama ve gelirlerle ilgili kararlarda da etkili olmaya başladılar. Ayanın gücünün gittikçe artması, merkezi hükümeti, taşradaki örgütlenmeyi tanımaya zorladı. Ayanlar kendi memurlarını merkezi yönetimin en yüksek kademesine tayinini bile sağlayabilecek güce ulaştı.
- 1807'de imzalanan "Senedi İttifak", padişahın yerel güçlerle iktidarı paylaşmayı kabul etmesi anlamına geliyordu. Böylece ayan, merkezi otorite tarafından hem siyasi hem de iktisadi anlamda önemli bir güç olarak kabul ediliyordu. Merkezi yönetim ayanın bu gücüne karşı şu önlemleri aldı :

- Ayanlar etki alanlarının dışına sürüldü ve önemsiz bürokratik görevlere getirildi.
- Etrafındaki yardımcılar dağıtıldı.
- Ayanın miras yoluyla devredebilme hakları kaldırıldı.
- Ayanlar, toprak sisteminin özünü değiştirmediler. Alternatif bir emek kullanımı sistemi geliştirmediler. Bu nedenle topraksız serfler ve tarım işçileri oluşmadı. Böylece köylülüğün çözülmesini sağlayacak ortam yaratılmadı. Ayrıca ayanlar, feodal-aristokrat bir sınıfın oluşmasını sağlayamadılar. Bunların güçleri merkezin güçsüzlüğüne bağlıydı.

XIX. yüzyılın ilk yarısında;

- Padişah yerel güçler karşısında mutlak hakimiyetlerini yeniden kurdu.
- Yeni yapı, sermaye (servet) biriktirip statü değiştirmeye olanak tanımayan "çok sayıda küçük üretici" ile hiyerarşi bir düzen içinde bütünüyle "saraya bağlı" memurlar (bürokratlar) sınıfından oluşuyordu.
- Mutlak hakimiyet sahibi hükümdar, keyfince "ayrıcalık bağışlayıp" geri alabiliyordu.
- Memurların statüsü servet veya aile mirasından değil, "bürokratik mevkiden" kaynaklanıyordu.
- Üretim artığı (toplanan vergiler), çok sayıda küçük çiftçinin yaptığı tarımsal girdilerle, yol yapımı, su şebekesi vb. bayındırlık hizmetleri, devlet memurları maaşları ve sarayın lüks harcamalarına gidiyordu.
- XVIII. yüzyıldan sonra Avrupa siyasi sistemi ile etkileşim artınca bürokratlar Avrupa diplomasisine özgü bir işlev üstlendiler ve sivil bürokrasi imparatorluğun dış ilişkilerine yöneldi. Bu durum dini görevlerde de farklılaşmaya yol açtı. Nisbeten daha laik dünya görüşüne sahip Osmanlı reformcuları da bu bürokratlardan çıkmıştır.
- Reform Çin ve Japon modellerinden çok, İtalyan ve Rus modellerine yaklaşmıştır. Bunun başlıca nedeni, Avrupa'nın toplumsal ilerleme paradigması ve Avrupa'nın bürokrasiyi ayrıcalıklı bir sınıf olarak tanımasıdır.
- 1838'de İngiltere ile zorunlu olarak yapılan ticaret anlaşmasıyla, İmparatorluk Avrupa kapitalizminin siyasi ve ekonomik mantığına yakınlaşmaya başladı. Daha sonra bu anlaşma diğer Avrupa ülkeleri ile de imzalandı. Anlaşma Osmanlı tekellerini ve iç gümrüklerin kaldırılmasını, yabancı tüccarlara ayrıcalık tanınmasını öngörüyordu.

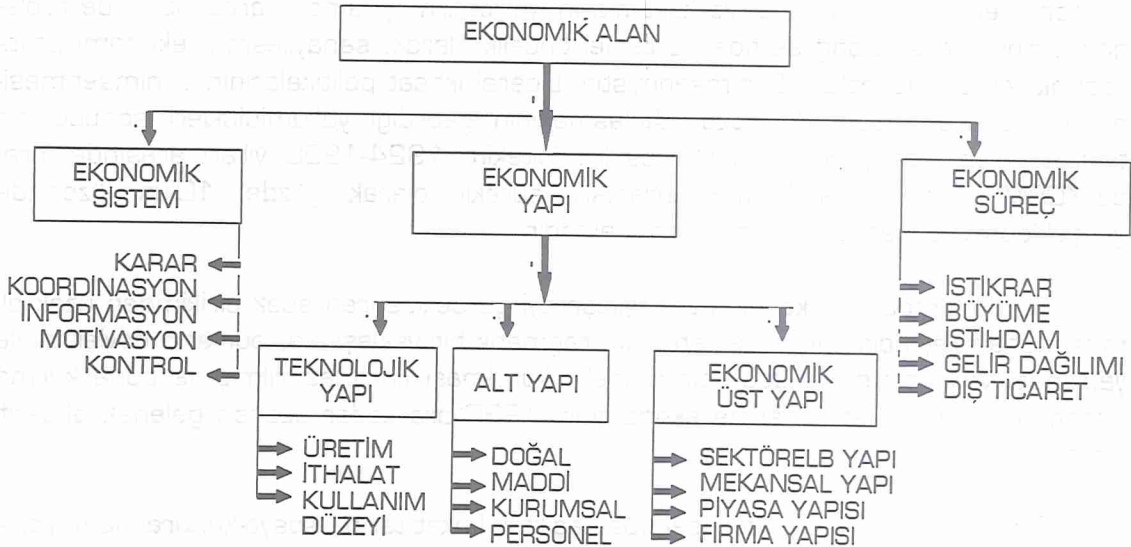
2. GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE EKONOMİK ALANIN ANALİZİ

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda eski Türklerden Cumhuriyet Türkiye'sine kadar ekonomik alandaki gelişmeler, tarihsel bakış açısıyla ele alındı. Söz konusu tarihsel gelişim sürecinde günümüze ışık tutabilecek genel değerlendirmeler yapılarak bugünümüzü etkileyen temel karakteristikler ortaya konuldu. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında günümüz Türkiye'sinin ekonomik alanı analiz edilecektir.

Daha önce belirtildiği gibi, tarihsel gelişim sürecinde ekonomik alanın ele alınıp yöntemi olarak, genel bir sistem teorisi yaklaşımı kullanılmakla birlikte, bugünün analizinde kullandığımız biçimiyle ayrıntılı bir sistem, yapı, süreç boyutlarıyla konu ele alınamamaktadır. Bunun en önemli nedeni, geriye doğru gidildikçe belge ve bilgilerin azalmasıdır. Bununla birlikte tarihsel gelişim süreci, bugüne ışık tutacak temel karakteristiklerin ortaya konulmasını sağladığı için çalışmamızın bütünlüğü açısından sorun olmayacaktır.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında yapacağımız ekonomik alan analizinde kullanılacak genel çerçeve aşağıdaki çizimde gösterilmiştir. Buna göre ekonomik alanın sistem, yapı ve süreç boyutlarının ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

ÇİZİM 12 : EKONOMİK ALANIN İÇERİĞİ

Yukarıdaki çizimden görüleceği gibi ekonomik alan, ekonomik sistem, ekonomik yapı ve ekonomik süreç olarak adlandırdığımız kısmi sistemlerden oluşmaktadır. Ekonomik alanın sistem boyutu bu alanda gerçekleşen faaliyetlerin yasal kurumsal çerçe-

vesini oluşturmaktadır. Bu çerçeve yanında ekonomik alanın yapısal unsurları da söz konusu faaliyetler üzerinde belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu kısmi sistemler arasında, karşılıklı-dönüşlü-kümülatif etkileşim vardır. Bu etkileşim nedeniyle, sistem, yapı, süreç boyutlarından birindeki eksiklik ve aksamalar, diğerlerinde de eksiklik ve aksamalara yol açmaktadır.

Ülkemiz açısından bakıldığında ekonomik sistem tercihinin uygun bir yapılanmanın olmaması nedeniyle ekonomik süreçte sık sık sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Asıl önemli sorun ekonomik süreçte ortaya çıkan sıkıntıların sistem ve yapı boyutuyla bağlantılarının dikkate alınmadan yalnızca ekonomik süreç politikalarıyla çözüm üretilmeye çalışılmasından kaynaklanmıştır. Aşağıda ekonomik alanın bu boyutları ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK SÜREÇ

Bu bölümde ülkemizdeki ekonomik süreç, uygulanan ekonomi politikaları ve bunun temel makro ekonomik sonuçlarının incelenmesi yoluyla değerlendirilecektir.

2.1.1. İZLENEN EKONOMİ POLİTİKALARI YÖNÜNDEN CUMHURİYET SONRASI EKONOMİK SÜREÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan mali bunalım ve savaş nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke ekonomisi büyük çöküntü içindeydi. Cumhuriyet, yıkılan Osmanlı yerine batı ideolojisi ve kurumlarını yerleştirmeyi amaçlıyordu. İzmir'de toplanan Birinci İktisat Kongresi'nde de temel öncelik olarak, sanayileşme; ekonomi politikası olarak da, liberalizm benimsenmiştir. Liberal iktisat politikalarının benimsenmesinin bir başka nedeni de Lozan Anlaşmasının getirdiği yükümlülükleri sonucu dış ticaretin liberalizasyonun öngörülmesidir. Nitekim 1924-1930 yılları arasında ihracat/GSMH ve ithalat/GSMH oranları sürekli olarak yüzde 10'un üzerinde gerçekleşmiş olması bunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde özel kesimin sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek birikimden uzak olması nedeniyle, doktiner olmaktan çok pragmatik bir yaklaşımla, bunların devlet eli ile yapılması ve bunu sağlayacak bir modelin kurulması kararlaştırılmış ve buna karma ekonomi adı verilmiştir. Karma ekonominin 1930'lara kadar uzanan geleneksel tarifi ise şöyledir:

Ekonomi özü ile serbest teşebbüse açıktır. Fakat tarihi, sosyo-kültürel nedenlerle çağın gerektirdiği teşebbüsleri kuracak ne ilgili teşebbüs, ne de sermaye bu sektörün elindedir. İşte bu şartlarda devlet müteşebbis olarak, sermayedar olarak ekonomiye girecek ve iki sektörle (kamu-özel) ekonomik gelişmeyi sağlayacaktır. Böylece karma ekonomi devlet ve özel sektörün birlikte üretime katıldıkları bir model oldu. Bu dönemdeki ekonomik uygulamanın özellikleri, devletin öncülüğü, sermayedarlığı, yatırımcılığı, işletmeciliği olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik sistemin belirlenmesinde daha çok ekonomik süreçte yaşanan sorunlar etkili olmuştur. Hatta, mevcut ekonomik sürece ilişkin sorunların çözümünde öngörülen sisteme aykırı uygulamalara da gidildiği görülmüştür. Bunun temel nedeninin, ekonomik yapının ve ekonomik sistemin, sürecin istenen şekilde gelişmesi için uygun zemini sağlayamaması olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik sürecin yönlendirilmesinde etkili olan kamu maliyesine egemen olan görüş, denk bütçe uygulamasıdır. Osmanlı döneminden farklı olarak aşarın kaldırılmasıyla doğrudan vergiler yerine dolaylı vergiler ağırlıklı duruma gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk 10 yılında kamu harcamalarını iç ve dış borç ödemeleri, demir yolları merkezi yönetimin oluşturulması ve buna bağlı alanlara yapıldığı söylenebilir.

Bu dönemde ekonomik sistem kadar ekonomik süreç üzerinde de etkili olan İktisat Kongresi'nin başlıca iki amaçla toplandığı söylenebilir. Birincisi; tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek, bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak; ikincisi ise, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamaktır. Kongreye en hazırlıklı biçimde katılanların tüccar grubu olması dikkat çekicidir.

İktisat Kongresi kararları Lozan'da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde ekonomik gelişmenin Cumhuriyet döneminde alacağı biçim ya da ekonomi politikasının ilkelere açıklık kazanmıştır. Bu dönemde, genellikle liberal bir ekonomi politikası izlendiği görüşü yaygın olmakla beraber, bunun klasik anlamda devletin ekonomiyle doğrudan karışmaması anlamında değil, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında ya da görece olarak geçerli saymak daha doğru olur. Gerçekten, sınai ürünlerin dış alımı ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayii teşvik girişimleri ve özellikle demir yolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin bir biçimde müdahale ettiğini göstermektedir. Dönemin iç ve dış koşulları ve yeniden düzenleme girişimleri düşünülürse bu politikanın bir zorunluluk olduğu belirtilebilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, kuruluş dönemi özellikle ekonomi politikasının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal, yasal düzenlemeleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici niteliktedir.

1930-1946 döneminin belirgin özelliği ise, ekonomi politikalarında genellikle devletçi uygulamaların belirgin olarak ön plana çıkmasıdır. Böyle bir dönüşümün nedenlerini şöylece sıralamak mümkündür.

1- 1929'da dünyada yaşanan ekonomik bunalımın liberal politikaları gözden düşürmesi. Bu gelişme bürokraside önemli görevler alan Cumhuriyet aydınlarının dünya görüşlerini kaçınılmaz ve de tepkisel bir yaklaşımla devletçi politikalara yönelmiştir.

2- Lozan yükümlülüklerinin kalkması ve devletin dış ticaret politikasını belirlemede göreceli olarak bağımsız olması.

3- Her türlü teşvik ve korumaya karşın özel kesimin temel tüketim mallarını karşılamada bile başarısız olması.

Kısacası tarihsel ve geleneksel etmenlere bağlı olarak 1930'ların başında ülke içi ekonomik ve toplumsal koşullar kamu yatırımlarıyla sınai üretimin artırılmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu durum yalnız ülke yönetiminin isteklerinin değil, ekonominin içinde bulunduğu olağanüstü koşulların bir sonucuydu.

Devletçi sanayileşmenin belirgin özelliği açık finansmanla değil, gerekli iç ve dış kaynaklar başka yollardan sağlanarak gerçekleştirilmesidir. Devlet doğrudan ve dolaylı vergilerle ulusal gelirin önemli bir bölümüne el koymuş ancak bu durum, kamu kesimi üretiminin artırılmasına değil özel ticari sermaye birikiminin artmasına neden olmuştur. Bu gelişme, genel olarak kamu yönetiminin artan kamu harcamalarını kullandığı biçiminden kaynaklanmıştır.

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının uygulanmasıdır. Bu plan salt bir sanayi planıdır ve temel amaçlarından birisi dışalım konusu malların yerli üretimini sağlamaktır. İkinci plan ise daha çok ara ve yatırım malları ve bazyapı yatırımlarına (liman, elektrik, madencilik) yöneliktir. Bu dönemde yatırım malları üretiminin ne ekonomik ve toplumsal ne de teknik ön koşulları, nesnel temeli vardır.

Devletçi politikaların izlendiği bu dönemde iç ticaret hadleriyle tarımdan diğer sektörlerle kaynak aktarımı devam etmiştir. İç pazarın sınırlı olması nedeniyle yerli üretim bu talebi karşılamaya yetiyordu. Uygulanan teşvik yasasında ayırım olmadığı için teşvikten her iki kesim de yararlanmıştır. Teşvikten yararlanan girişimler daha çok kişisel mülkiyete dayanmakta ve ortaklık olgusu çok sınırlı kalmaktadır. Bu dönemde ayrıca üretim ölçeği artmaya devam etmiştir.

1930'lu yıllarda dış ticaret politikasının amacı dışarıdan kaçınmadır ve bu nedenle bir çok ülke ile kliring anlaşmaları imzalanmıştır. Ancak, bu süreçte dış ticaret hadleri sürekli aleyhimize gelişmiştir.

Ekonomi hızla büyümüş ve bu, daha çok sanayileşmeden kaynaklanmıştır. 1939-45 dönemi enflasyon ile birlikte hizmetlerin de genişlemesine tanık olmuştur.

1950-1960 dönemi politik yapıda ortaya çıkan değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek hızla genişlemiş, bu toplumsal ve ekonomik gelişmeyi daha da açık belirlemiştir. Bu şekilde özellikle ticari sermaye toplumsal ve ekonomik gelişmede diğer dönemlerle kıyaslanmayacak şekilde belirgin bir rol oynamıştır. Bu süreç, kırsal kesimin pazara açılması, hızlı kentleşme ve buna bağlı olarak yeni birikim olanakları yaratmıştır. Çok partili siyasi ortama

geçilmesi ve ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması, yeni tüketim kalıplarıyla birlikte özel sermaye birikiminin ileri boyutlara ulaşmasını sağlamıştır.

Bu dönemde tarım kesimi hızlı makinalaşma, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla, köklü değişime uğrarken, sanayide temel tüketim mallarının yerli üretim süreci, özel kesimin de katılımıyla tamamlanmış ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi özlemi başlamıştır.

1950'lerde ekonomiye ilişkin tartışmalar ekonomik yaşamda devletin yeri ve rolü üzerinde yoğunlaşıyordu. Devletçilik uygulamasından yeni devletçilik tanımına giren, ekonominin genel olarak planlı ve programlı gelişmesi görüşüydü. Ancak dönem boyunca plan uygulamasına gidilmedi. Bununla beraber, 1947 yılında uygulamaya konulan Kalkınma Planının başlıca özelliği, ulaştırma, tarım ve enerji gibi yapısal öğelere ve kırsal kesime ağırlık vermesiydi. Plan, ayrıca madencilik, enerji, demir-çelik ve demiryolları dışında kalan ekonomik girişimlerin zamanla özel kesime devrini öngörüyordu.

Bu dönemde, iktidar partisinin oy tabanının en önemli kısmını oluşturan köylere ulaşımın sağlanabilmesi amacıyla, Cumhuriyet döneminin temel ulaşım politikası olan demiryolları bir tarafa bırakılıp karayollarına öncelik verilmiştir. Ancak bu politika, demir ve deniz ulaşımı ile bağlantılı, düzenli bir ulaşım politikasına dayanmıyor ve daha çok kırsal kesimin pazara açılmasını amaçlıyordu.

Ayrıca kalkınmanın finansmanının dış kaynaklara dayandırılmak istenmesi, Cumhuriyet'ten beri izlenen politikaların kesin bir dönüşü anlamına geliyordu.

1947 sonrasında Truman doktrininin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde ülkemize bir çok uzman gönderilmiş ve bunlar tarafından yapılan eleştirilerde, özel kesime serbestinin verilmediği, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmadığı ve kamu kesiminin ekonomiye egemen olduğu vurgulanıyordu. Türkiye'nin yardımlardan yararlanabilmesi için politikalarında değişiklik yapması gerekiyordu. Kamu kesimi daraltılmalı, özel kesime öncelik verilmeliydi. Ayrıca ağır sanayi kurulmamalı, hafif sanayiler (tarım ürünlerinin işlenmesi, inşaat, deri, orman vb) geliştirilerek yerli ve yabancı özel sermaye desteklenmeliydi.

Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınmasının nedeni olarak, Avrupa'nın yeniden inşasına, tarım ürünleri ve madencilik ile katkıda bulunabileceği görüşünün dış yardım çevrelerinde egemen olması gösterilmektedir.

Böylece alınan sadece belli bir ekonomi politikası değil, bir yaşam biçimi olmuştur. Savaş sonrası yıllarda ülke, döviz bolluğu sonucu ithalatın kolaylaşmasıyla olabildiğince dayanıklı tüketim malları ithalatına açıldı. Bu süreçte, yeni tüketim kalıpları ve buna bağlı talepler arttı. Bu süreç, hızlı kentleşme, para-kredi ve kamu maliyesi alanında izlenen genişletici politikalarla desteklenince, kümülatif olarak arttı. Ancak, bunların sonucunda yaratılan talebin karşılanmaması veya ithalat güçlüklerinin olması durumunda ekonomik bunalımlar ortaya çıkmıştır.

Ekonomik yapıda mevcut bozukluklar ve dağıtım tıkanıklıkları, üretim dışı kazançları oluşturur. Dönemin ekonomik gelişmelerine damgasını vuran bu süreç, büyük ölçüde ticari sermayenin genişlemesi yönünde olmuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan ortaya çıkan sonuç, ekonomi politikasında kesin dönüşümün 1940'ların ikinci yarısında tamamlanmasıdır. Bu politikanın temel özellikleri, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının egemen kılınması yönünde çabaların harcanması, özel girişimciliğin her düzeyde desteklenmesi, geliştirilmesi, genel olarak devletçiliğin ve özellikle sanayide kamu yatırımlarının sınırlandırılması, tarımda makinalaşmaya ve karayollarına öncelikle önem verilmesi, kamu yatırımlarının karayolu ve enerji gibi alt yapı alanlarına kaydırılması ve yabancı özel yatırımların özendirilmesi olarak belirtilebilir. Ancak, gerek dış baskılar gerekse hükümetlerin istemelerine rağmen KİT'lerin özelleştirilmesi gerçekleştirilememiştir.

Bu dönemde açık finansmana gidilmiş, kredilerin yüzde 75'inden fazlası tarım ve sanayi dışında hizmetler kesiminde kullanılmış, üretim değil ticaret karlı hale gelmiştir. Bunun nedeni para-mal dengesinin para lehine bozulmasının sonucunda fiyat artışlarının üretimi değil, ticareti karlı kılması olmuştur.

Özel kesime öncelik verileceği ifade edilen bir dönemde KİT'ler aracılığıyla ekonominin geliştirilmesine çalışılmış, kamu kesiminden özel kesime ortaklık aracılığıyla kaynak aktarılmıştır. Gelişmekte olan özel sermaye, geleneksel olarak sürdürüldüğü kamu kesiminden yararlanma sürecini bu dönemde daha ileri boyutlarda gerçekleştirmiştir. Bu yöntemlerin uygulanmasında hükümete yakınlık belirleyici olurken; Türkiye'nin ekonomik gelişmesini anlamada kilit noktalardan biri bu olmuştur.

Sanayiye yapılan özel yatırımların önemli bir özelliği, üretimde ithal girdi kullanmasıdır. Bu ise iki sorunu gündeme getirmektedir. Bunlardan biri sanayileşmenin geriyeye doğru bağlantı yoluyla yerli üretimi canlandırma etkisinin, bu nedenle eksik kalması ikincisi de, ithalat güçlüklerinin bulunduğu dönemlerde üretimde darboğazların ortaya çıkmasıdır. Böylece yabancı sermaye bir taraftan iç pazara kolay girme şansı bulurken diğer taraftan da kendi ülkesinin mallarına pazar yaratmıştır.

Savaş sonrası döneme tarımda mülkiyet tartışmalarıyla girilmesine rağmen, toprak reformu konusunda önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Ancak, kredilerin genişlemesi, traktör sayısının artması, karayollarının gelişmesi ve tarım ürünlerinin desteklenmesi yoluyla tarımda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu arada işlenen toprakların genişlemesi, büyük ölçüde ya da tümüyle kamu mülkiyetinde olan, ya da köy birimlerinin ortak kullanımında bulunan arazinin özel kişilerce işlenmesi biçiminde olmuştur. Bir başka deyişle kırsal kesimde özel mülkiyet, büyük toprak sahipleri, daha doğrusu traktör sahibi olanlar lehine genişledi. Ancak traktör yanında diğer girdilerin üretimindeki genişlemenin yeterince sağlanamaması nedeniyle verimlilik ve üretim artışı sınırlı kaldı.

Bu dönemin temel özelliği, sınai üretimde ithalat yerine yerli üretim türü sanayileşmenin birinci aşamasının tamamlanarak, temel tüketim mallarının yerli üretiminin gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle bir bakıma "özel sanayiye geçiş dönemi" olarak da ifade edilebilir. Bu dönemin bir özelliği de özel girişimin talebi karşılayacak üretimi gerçekleştirememesi sonucunda kamu ile birlikte temel malların üretiminin gerçekleştirilmesidir.

Yine bu dönemde, sanayileşmenin gelişmesinde etkili olan bir diğer faktör, alt yapıdaki gelişmelerin sağladığı dışsal ekonomiler ve kamu ürünleri fiyatlarının maliyetlerinin altında tutulmasıyla özel kesime sağlanan imkanlar olmuştur.

1950-1960 döneminin bir diğer belirgin özelliği, hizmet kesiminin hızla genişlemesi ve ekonominin, gelir yaratma açısından tarımı da geride bırakarak bir numaralı sektör durumuna gelmesidir. Bu dönemde en hızlı büyüyenler ise, ticaret, ulaştırma ve inşaatır. Ancak hizmetler sektöründeki gelişmenin diğer sektörlerle paralel olması gerekirken, yüksek kar ve hızlı kentleşmeyle bu dönemde bu bağ koparak, üretim artışından bağımsız bir hizmetleşme sözkonusu olmuştur.

1960 sonrası dönem, planlı karma ekonomi dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Kalkınma planları iktisat politikası yapımına disiplin, devamlılık, koordinasyon ve tutarlık kavramlarını getirmiştir.
- İktisadi planlama, iktisat politikalarına bilimsellik kazandırmıştır.
- Planlama ile beraber gelen yıllık programlar ve program bütçe, iktisat politikası ile bütçe arasındaki bağlantının önemini göstermiştir.

1960-1970 döneminin başlarında fiyat istikrarı dikkatleri çekmiş ve dönem boyunca enflasyon düşük kalmıştır. Türkiye'de planlamanın bir bakıma romantik bilimsellik çağı olmuş ve bu gelişmelerde devlet öncü rolü oynamıştır. DPT'nin kurulmasıyla iktisat politikalarına belli ölçülerde bilimsellik, rasyonellik, tutarlılık kavramları girmiş ve tartışma ortamı yaratılmıştır. Ancak bu başlangıç, yerleşip, kökleşip bir gelenek haline almadan fikir, görüş, felsefe gruplaşmaları belirmiş teoriye karşı ampirizm savaşı açılmıştır. Böylece gelişen yeni görüş odakları, siyasal baskı grupları, lobiler iktisadi planlamanın getirmek üzere adım attığı bilimsellik, rasyonellik ve koordinasyon kavramlarını oldukça gerilere itmiştir.

Bu dönem, sanayileşmeye ağırlık verilen ve AET ortaklığının tartışıldığı bir dönem olmuştur.

Bu iki önemli hedefi bağdaştıran tek sanayileşme stratejisi dışa açık, ihracata ağırlık veren bir strateji olması gerektiği halde sanayileşme daha çok iç pazara dönük ithal ikamesi stratejisi olmuş ve üç ana sonuç doğmuştur.

- dış ödemeler dengesi düzelememiş
- AET'ye giriş gecikmiş
- Dış rekabet, dış pazarlama ve ihracat alanlarında yeterli bilgi ve tecrübe birikimi olamamıştı.

Bütün bunların da asıl sebebi, farklı menfaat gruplarının, farklı lobilerin konuya yaklaşımlarının farklı olması ve belli grupların görüşlerini iktisat politikalarına yansıtabilme güçleridir.

1960-1980 döneminin belirgin özelliği ithalat yerine ithal ikamesi yoluyla sanayileşmenin planlı bir şekilde gerçekleştirilmek istenmesidir. Bunun yanında, 1963 sonrasında hazırlanan planlar ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm yönlerini içerir, yani daha bütüncül niteliktedir. Kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici niteliktedir. Birinci planda dengeli, ikinci planda ise sanayi sektörüne ağırlık veren politikalar izlemiştir. Yerli dayanıklı tüketim malları üretiminin tamamlanmasıyla, ithal ikameci sanayileşmede ikinci aşama tamamlanmak istenmiştir.

üçüncü planda AET olan ilişkiler dikkate alınarak hazırlıkların yapılması gereği üzerinde durulurken, Dördüncü planın en önemli özelliği demokratikleşme sürecini ekonomik gelişmeyle eşanlı biçimde yürütmeyi öngörmesidir. Planlı dönemde ortaya çıkan en önemli gelişme, tüm planlarda dış kaynak ihtiyacının azaltılması amacına rağmen, dış kaynak ihtiyacının artmasıdır. Ayrıca kredilerin üretim dışı alanlarda kullanılmasının temel nedeni, belli bir düzeyin üzerindeki enflasyonun üretimi karlı olmaktan çıkarmasıdır. Ülkemizdeki sanayi sermayesinin temel kaynağı ticaret sermayesi olduğundan, ticaret sermayesinin sanayiye yönelmesi için sinai üretimin görece karlılığının yüksek olması gerekir.

1973 sonrasında OPEC'in petrol fiyatlarını hızla artırması karşısında, Türk ekonomisi büyük sıkıntılar içine girmiş ve dönemin sonuna doğru enflasyon yüzde yüzleri aşmıştır. Bunun nedeni ülkemiz ekonomisinin yapısal özellikleridir. Bunlar:

- Türkiye ekonomisinde, piyasa ekonomisinin bir parçası olan fiyat mekanizması tam çalışmamakta, fiyatlar arz ve talep durumlarını gerçekçi olarak yansıtamamaktadır. Fiyat esnekliği yukarıya doğru tamdır. Ancak, fiyatlar düşme yönünde rijittir. Oysa gerçek bir piyasa ekonomisinde arz ve talebe göre bunun iki yönlü işlemesi gerekir.
- Türkiye ekonomisi, ithal ikamesine ağırlık vererek iç piyasaya dönük bir sinai yapıya sahip olmuştur. Böyle bir yapı çerçevesinde ise, ara ve yatırım mallarının toplam ithalatın çok büyük bir bölümünü karşılıyor olması, ekonominin ihracat yoluyla döviz kazanma gücünün zayıflığı ve dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının düşüklüğü ekonomiyi dış şoklara karşı duyarlı ve zayıf bir duruma sokmuştur.

Böyle bir sınıai yapı karşısında petrol fiyatlarının kısa bir dönemde dört katına çıkması şu sonuçları doğurmuştur.

- Petrol için gerekli döviz ihtiyacı hızla yükselmiş ve ithalat maliyeti artmıştır.
- Döviz, kıt bir duruma gelmiş ve bir darboğaz faktörü olmuştur. Buna bağılı olarak gelişen enerji darboğazı ve bir dizi mini darboğazlar ekonomide ciddi bir üretim ve arz sorunu yaratmıştır.
- Kısmen maliyet artışına kısmen arz yetersizliğine bağılı olarak, fiyatlar hızla yükselmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler ışığında 1973-1980 dönemine ilişkin şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Bu dönem daha önceki yıllarda izlenen ekonomi politikalarının, benimsenen kalkınma stratejilerinin eksik yönlerini göstermiştir. Buna göre, karma ekonomi modeli yanlış, yetersiz tarif edilip tanımlanmıştır. Karma ekonomi kamu sektörü ile özel sektörün beraberce üretime katıldıkları bir düzen kabul edilerek çok basit ve yetersiz bir tamın benimsenmiştir. Bu ise, dikkatlerin KİT'ler üzerinde yoğunlaştırılarak, bunların sayıları azaldığında liberalizme, sayıları çoğaldığı zaman devletçiliğe yönelindiği sonucu çıkarılmıştır. Bu dar çerçeveli bakış açısı, ekonomiyi piyasa şartlarından uzaklaştıran diğer özelliklerin gözardı edilmesine neden olmuştur. 1980 öncesi dönemlerdeki liberalleşme dönemlerinde bile piyasa ekonomisi modelinin kurumları, mekanizması, temel felsefesi, zihniyet ve davranışları ile bir bütün oluşturduğu gerçeği gözlerden uzak kalmıştır. Bir ekonomide kontrolleri, müdahaleleri kaldırarak piyasa ekonomisi şartlarına kavuşulamaz. Serbest piyasa modeli bir kültür, bir gelenek ve yılların birikimi sonucu oluşur.

Türk ekonomisine karma ekonomi karakterini veren özellik KİT'lerin varlığı kadar, belki ondan çok özel tercih ve karar alanının, kamu tercihleri ile daraltılmış olması ve bundan doğan bir dizi etkiler zinciridir. Bu konu 1980 öncesi ve sonrasında büyük ölçüde ihmal edilmiştir.

Türk ekonomisinin bir diğer yapısal özelliği de, dış şokları transfer edebilme özelliğinin bulunmamasıdır. Batılı sanayi ülkeleri petrol fiyatlarındaki artışı, ihraç ettikleri sınıai mamuller fiyatlarına yansıtabilmiş ve böylece petrol faturasının önemli bir bölümünü geliştirmekte olan ülkelere, bu arada da Türkiye'ye yüklemişlerdir.

Sonuçta 1973-1980 dönemi kısmen dışa kapalı, içe dönük ithal ikmesi stratejilerinin, ekonomide piyasa mekanizmasındaki aksaklıkların, iç piyasanın rekabetten, kalite kontrolünden uzak rahatlığa alışmış bulunan yerli sanayi hem şokları massedemeyen, hem de onları transfer etme gücüne sahip olmayan bir ekonominin yaratılmasına sebep olmuştur.

1979'da enflasyon hızı ve ödemeler bilançosu aşığı çok büyüktür. Türk ekonomisi, sahip olunan yapı gereği döviz ihtiyacındadır. Ekonominin çarklarının işlemesi için döviz şu veya bu şekilde mutlaka bulunmalıdır. Bu da, dış ticaret ve onla ilgili stratejilerin değiştirilmesini ve bununla ilişkili bir dizi tedbirlerin alınmasını gerektirir.

Nitekim 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik bunalım sonucunda, 24 Ocak Ekonomik İstikrar tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Yaşanan ekonomik bunalımlar yanında bir anlamda bunun hem nedeni hem de sonucu olan politik istikrarsızlığın ve sosyal barışın bozulmasıyla, Ordu bir kez daha yönetime el koymuştur. Bu gelişme, alınan İstikrar Önlemleri'nin uygulanması için uygun bir zemin yaratmıştır.

Geniş bir perspektiften bakıldığında, 24 Ocak Kararları'nın özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Bu kararlar, 1973 petrol krizi ile başlayan, dolaylı/dolaysız iç ve dış olaylar sonucu alınan tedbirleri içerir.
- Türkiye ekonomisinde uzun bir süreden beri devam eden sıkıntıları giderme amacına sahip, büyük ölçüde pragmatik karakter taşıyan tedbirlerden oluşur.
- Buna rağmen, serbest piyasa mekanizmasına ağırlık verme gibi, kısmen doktriner karakter taşıyan unsurları da vardır.
- Bu kararlar, ekonomik modelin değişmesi gerektiğinin kabulü açısından önem taşır.
- Politik gerçeklerden çok ekonomik gerçeklerin ön plana çıktığını ortaya koymaktadır.

Bu kararların alınmasında döviz darboğazının önemli etkisi olmuş ve bu nedenle döviz gelirlerinin artırılması için ihracatın artırılması büyük önem taşımıştır. Bunun çözümü ise serbest piyasa modelinde aranılarak, gerçekçi kur politikası uygulanmaya başlanmıştır. Ancak sadece kur artışlarının yeterli olmaması nedeniyle diğer bazı destekleme politikalarına başvuruldu. Bu anlamda 24 Ocak Kararları, bir model olmaktan çok, başarılı bir kurtarma operasyonuydu.

Bu arada 24 Ocak Kararlarının bazı özgün yönleri bulunmaktaydı:

- Kararların özünde Türkiye ekonomisinin serbest piyasa ekonomisi şartlarına sahip olduğu varsayımı yatar.
- 24 Ocak Kararlarının alındığı tarihte ve bugün de Türkiye ekonomisi; kurumları, geleneği, disiplini, mekanizması ile serbest piyasa mekanizmasının özelliklerine tam olarak sahip değildi. Ayrıca, ekonomide geçmişi ve geleceği ile özel girişim ve devlet ilişkileri kendine özgü özellikler taşıyordu.

Devlet iktisadi faaliyetleri düzenleyen dar, fakat sık sık değişen bir kalıpla ekonomik faaliyetleri hem sıkıyor, hem de kararları sık sık değiştirerek kısmen tutarsız ve istikrarsız bir statü yaratıyordu. Bu şartlar altında istikrarsız statüsünden doğan bir belirsizlik ve buna bağlı dar zaman ufukları, iş alemini kısmen spekülatif diyebileceğimiz alanlara itiliyor ve bu sebeple hemen her üretim dalında;

- çabuk amortisman,
- yüksek kar isteği

belli ölçü ve biçimde hakim unsur oluyordu. Bütün bunlara rağmen 24 Ocak Kararları iktisat politikalarına yeni bir perspektif getirmiş ve belli bazı pozitif sonuçlar alınmıştır.

Bu durumda alınması gerekli ilk önlem, üretim çarkının harekete geçirilmesi ve bu amaçla döviz darboğazının aşılmasıdır. Ana darboğaz dövizdi. Döviz darboğazını aşmak için ihracat, turizm gibi, döviz kazanan faaliyetleri harekete geçirmek gerekiyordu. Ancak bunların başında gelen ihracatı artırmak için de yine döviz gerekiyordu. Bunun için akla mantığa uygun tek yol, devlet desteği ve devlet prestiji ile borç bulmaktı. Pratikte bu mantığı yola gidildi, döviz bulundu, çarklar dönmeye başladı.

24 Ocak Kararlarının başlıca hedefleri olan döviz darboğazının aşılması, ihracatın artırılması politikaları aynı espri ve aynı felsefe doğrultusunda 1983'den sonra da devam etmiştir. Ancak bu politika daha köklü politikalarla desteklenmediği için kendi kendini tahrip eden, ekonomiyi başka sıkıntılara sokan bir nitelik kazanmıştır.

Nitekim Türkiye'de rekabetçi piyasa ekonomisinin kurumları, mekanizması, zihniyeti tam yerleşmemiştir. Bu nedenle TL dış değerinin devamlı düşüşü ithalatı pahalılandırmış, ithalatın pahalılaşması fiyatları yükseltmiş, bu da ihraç mallarını pahalılaştırmış ve böylece TL dış değerini büyük ölçüde devamlı düşürmek gerekmiştir. Böylece oluşan kısır döngü, günümüzde de vardır ve en önemli ekonomik sorundur. Bu döngü kırılmadıkça, ekonominin güvenilir bir istikrara, sağlam temellere oturtulmuş dış ticarete kavuşması imkansızdır.

Bu kısır döngü ekonomimizin yapısında ve onun işleyişindedir. Bu nedenle,

- Rekabetçi piyasa ekonomisi kurulmadıkça,
- Ekonomik rasyonellik gelişmedikçe,
- Fiyatlar aşağı ve yukarı esneklik kazanmadıkça,
- Üretim birimleri arasında yapısal denge kurulmadıkça,
- Kar hadleri, rekabet karı düzeyine inmedikçe,
- İşletmede yönetim, organizasyon, teknoloji, üretim kontrolü ve verimlilik çağdaş ölçülere ulaşmadıkça,

bu döngünün kırılması çok güçtür.

2.1.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK SÜRECİN İSTATİSTİKİ

ANALİZ

Bu bölümde Cumhuriyet döneminde ekonomik süreç, temel makro ekonomik değişkenler yardımıyla değerlendirilecektir. Bununla beraber başlangıç itibarıyla bu dönemin ekonomik sürecine hakim olan özelliğin, 1950 sonrasında daha da belirginleşen, istikrarsızlık olduğu ifade edilebilir.

2.1.2.1. BÜYÜME

Ekonomik süreçteki gelişmelerin en önemli göstergesi büyüme hızıdır. Bu gösterge, ekonominin dinamizmini ve istikrarlı gelişimini ortaya koyma niteliğine sahiptir. Ülkemizde Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne en hızlı büyüme, 1924-40 ve 1949-60 döneminde yaşanırken, İkinci Dünya Savaşı dönemi olan 1941-47 yılları büyümenin en düşük olduğu dönemdir.

1923-1993 döneminde en hızlı istikrarlı büyümeyi hizmetler sektörü, en düşük ve istikrarsız büyümeyi ise tarım sektörü göstermiştir. Tablodaki verilerin incelenmesinden ülkemiz ekonomisinin karakteristik özelliği olan istikrarsızlık açıkça görülmektedir. Bu istikrarsızlıkta tarım sektörünün hala yüksek oranda doğa koşullarına bağlı olmasının önemli rolü bulunmaktadır.

TABLO 4 : CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BÜYÜME HIZLARI (%)

DÖENMLER	GSMH	TARIM	SANAYI	HİZMETLER
1924-30	9.7	13.1	8.7	8.2
1931-40	5.3	12	9.4	4.4
1941-47	0.2	-0.2	0.4	1.6
1949-60	5.7	4.6	7.5	6.4
1961-67	5.1	2.3	10.2	6.9
1969-80	4.1	1.4	5.8	5.1
1981-90	5.3	1.2	7.7	5.8
1991-93	4.4	0.0	5.8	4.8

KAYNAK : DİE

2.1.2.2. ENFLASYON

Ekonomik süreçteki gelişmelerin bir diğer önemli göstergesi ise enflasyondur. 1960'lı yıllardan sonra, ülkemizde enflasyonist süreç hızlanarak devam etmiş ve ekonomik istikrarsızlığın temel kaynağı olmuştur. Kronik bir özellik gösteren enflasyonun kaynağı genelde yapısal nedenlerdir.

Bununla beraber bazı dönemlerde maliyet bazı dönemlerde talep faktörü etkili olmuştur.

TABLO 5 : FİYAT ENDEKSLERİNDE DEĞİŞİM ORANLARI

DÖENMLER	TÜFE	TEFE
1938-50	12.8	22.3
1951-60	9.8	11.0
1961-70	5.4	4.9
1971-80	34.9	35.8
1981-90	45.1	43.2
1991-94	81.9	82.0

KAYNAK : DİE

Ayrıca ülke potansiyellerinin yeterince değerlendirilememesi ve ekonomik gerekler bir tarafa bırakılarak politik amaçlı yatırımların artması, kamu kesimi borçlanma gereğini (KKBG) sürekli artmış ve böylece kamu kaynaklı enflasyon ağırlık kazanmıştır. Öte yandan KKBG'nde ortaya çıkan artışların faizleri yükseltmesi, mali yapısı genelde zayıf olan işletmelerin finansman maliyetlerinin ve dolayısıyla ürün fiyatlarının artmasına neden olarak enflasyonist süreci körüklemektedir.

Yine ülkemiz sanayiinin dış girdi bağımlılığının yüksek olması, ithal kaynaklı enflasyonu ortaya çıkarmıştır.

2.1.2.3. GELİR DAĞILIMI

Ekonomik süreç içinde belirlenen önemli bir konu da gelir dağılımıdır. Ülkemizde fonksiyonel, kişisel, bölgesel ve sektörel gelir dağılımı büyük ölçüde çarpık bir yapı göstermektedir. Bu durum sosyal barış konusunda önemli potansiyel sorunları bünyesinde taşımaktadır. Bununla beraber özellikle 1980 sonrası dönemde, bölüşüm yapısında üretken olmayan kesimler lehine ortaya çıkan gelişmeler endişe vericidir. Zira kamu kesiminin yüksek oranlı borçlanma gereğinin faizler üzerinde yarattığı baskı sonucunda üretken yatırımların cazip olmaktan çıkması, rant ekonomisi ağırlıklı bir yapı yaratmıştır. Üretken ve istihdam yaratma kapasitesi yüksek olmayan, bunun yanında özellikle lüks ithalatı kamçılایan bu gelişme bir taraftan istihdamda ve gelir dağılımında diğer taraftan borçlanma konusunda önemli sorunlar yaratmaktadır.

TABLO 6 : FAKTÖR GELİRLERİNİN DAĞILIMI (%)

DÖENMLER	TARIM GELİRLERİ	TARIM DIŞI GELİRLER	
		MAAŞ-ÜCRET	DIŐER
1948-1955	48.66	19.37	31.97
1956-1960-	45.17	20.14	34.69
1961-1965-	39.47	23.40	37.13
1966-1970-	33.16	29.50	37.34
1971-1975-	30.34	31.15	38.51
1976-1980-	27.05	32.84	40.11
1981-1985	21.14	21.92	59.94
1986-1991	18.43	19.83	61.74

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi ülkemizde, tarım gelirlerinde düzenli bir gerileme söz konusudur. 1948-1955 döneminde % 48.66 gibi oldukça yüksek bir oranda olan tarım gelirleri, 1986-1991 döneminde % 18.43'e kadar gerilemiştir. Bu gerileme, tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalmasıyla paralellik göstermektedir. Maaş-ücret gelirlerinin dönem içinde yükselmiş olmasına karşın 1986-1991 döneminde, 1948-1955 döneminin değerine düşmesi oldukça ilginçtir. Aşağıdaki tablodan tarımdışı gelirlerin dağılımı izlenebilir.

TABLO 7 : TARIM DIŞI GELİRİN DAĞILIMI (%)

DÖENMLER	MAAŞ-ÜCRET	KAR-FAİZ
1948-1955	37.70	62.30
1956-1960	36.73	63.27
1961-1965	38.58	61.42
1966-1970	44.10	55.90
1971-1975	44.72	55.28
1976-1980	45.18	54.82
1981-1985	27.85	72.15
1986-1991	24.29	75.71

Yukarıdaki tabloda, maaş-ücret gelirlerinin tarımdışı gelirler içindeki payı, 1948-1955 döneminde % 37.70 düzeyinde iken, 1976-1980 döneminde % 45.18 düzeyine çıktığı, ancak daha sonra görülen gerileme ile, 1986-1991 döneminde % 24.29 düzeyine düştüğü görülmektedir. Buna göre denilebilir ki, ülkemizde tarım gelirlerinin azalmasına karşılık, tarımdışı gelirler önemli oranda kar ve faiz gibi gelirlere kaymıştır.

2.1.2.4. DIŞ TİCARET DENGESİ

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, kapalı ekonomi görünümünde olduğu, dışa açılmanın ise, 24 Ocak Kararları sonrasında 1980 yılından itibaren başladığı genel olarak savunulan görüşler arasındadır. Aşağıdaki tabloda ülkemizin dışa açıklığının bir göstergesi olarak dış ticaret hacmi/GSMH oranları ve ihracatın ithalatı karşılama oranları dönemler itibariyle gösterilmiştir.

TABLO 8 : DIŞA AÇIKLIK VE İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANLARI (%)

DÖNEMLER	DIŞ TIC. HACMI / GSMH	İHR. / İTH.
1923-1930	24.5	76.9
1931-1940	13.9	117.5
1941-1950	8.3	123.8
1951-1960	11.4	73.5
1961-1970	11.4	68.0
1971-1980	11.9	44.7
1981-1993	25.5	66.8

KAYNAK : DİE

Tablodan izleneceği gibi, ülkemizin dışa açıklık oranının en yüksek olduğu dönem, 1981-1990 dönemidir. Bilindiği gibi Türkiye, özellikle 1980 sonrası dönemde, dışa açılma hedefini benimsemiş ve bu amaçla dış ticaret sektörüne önem vermiştir. Bu yönelimin gerekçesi, artan döviz ihtiyacının karşılanmasıdır. Ancak tabloda dikkati çeken bir nokta da, 1923-1930 döneminde de, 1981-1990 döneminde olduğu gibi dışa açık bir ekonomi söz konusudur. Ayrıca bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 76.9 olarak gerçekleşmiştir ve bu oran 1981-1990 döneminden bir miktar daha yüksektir. Tabloda dikkati çeken bir başka nokta da, 1931-1990 ve 1941-1950 dönemlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranlarının yüzde yüzün üzerinde olmasıdır.

Ihracatın sektörel dağılımına bakıldığında, ülkemizin tarım ürünleri ihracatçısı konumundan sanayi ürünleri ihracatçısı konumuna kaydığı görülmektedir. Buna ilişkin veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 9 : İHRACATIN SEKTÖREL DAĞILIMI

DÖNEMLER	TARIM	MADENCİLİK	SANAYİ
1963-1970	77.4	4.9	17.4
1971-1980	62.4	6.1	31.5
1981-1990	26.4	3.2	70.4
1991-1994	15.6	1.7	82.7

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, 1963-1970 döneminde % 77.4 olan tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı, özellikle 1980 sonrasında önemli ölçüde düşmüş ve 1991-1994 döneminde % 15.6 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık 1963-1970 döneminde % 17.4 olan sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı, 1991-1994 döneminde % 82.7 olarak gerçekleşmiştir.

İthalatın sektörel dağılımına baktığımızda, genel olarak yatırım malı ithalatçısı konumundan hammadde ithalatçısı konumuna kayıldığı görülmektedir. Bu değişim, ülkemiz sanayiinin sabit sermaye yatırımlarının belli bir düzeye ulaştığı ve bu nedenle yeni yatırımlara ağırlık verilmediği şeklinde yorumlanabilir.

TABLO 10 : İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI

DÖNEMLER	YATIRIM	TÜKETİM	HAMMADDE
1947-1960	46.8	18.0	35.2
1961-1970	45.7	5.8	48.5
1971-1980	38.6	3.6	57.9
1981-1990	26.1	6.5	67.4
1991-1994	30.1	13.2	56.7

KAYNAK : DIE

Tablodan görüldüğü gibi, 1947-1960 döneminde toplam ithalatın % 46.8'i yatırım malı iken, bu oran 1991-1994 döneminde % 30.1'e gerilemiştir. Buna karşılık, 1947-1960 döneminde % 35.2 olan toplam ithalat içinde hammaddelerin payı, 1991-1994 döneminde % 56.7'ye yükselmiştir. 1947-1960 döneminde toplam ithalatın % 18'i gibi, yüksek sayılabilecek bir oranda tüketim malı ithalatı yapılırken, bu oran 1971-1980 döneminde % 3.6'ya kadar gerilemiş ve daha sonra yükselerek % 13.2 oranına ulaşmıştır. Dışa açılma ile birlikte tüketim malı ithalatının payının artması, genel olarak ülkemizdeki tüketim kalıplarının giderek gelişmiş ülkeler düzeyine yükselmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır.

2.1.2.5. İŞSİZLİK

Ülkemizdeki işgücü piyasasına ilişkin detaylı veriler, 1988 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. İşgücü piyasasına ilişkin en sağlıklı veriler, Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki defa yapılan hanehalkı ve işgücü Anketi'nden elde edilebilmektedir. Bu verilere göre, ülkemizde sivil işsizlik oranı, 1988-1994 yılları arasında % 7,3-10,5 arasında değişmektedir. Aynı dönemde bu oran, bazı Avrupa ülkelerinde daha düşük (İspanya'da % 16-24), benzer gelişme düzeyindeki ülkelerden daha yüksektir (Kore'de % 2.3; Şili'de % 4-6.5).

Burada sivil işgücü veya işgücü arzı, 15 yaşından yukarı nüfusun sayısından ordu mensupları, öğrenciler, emekliler, ev kadınları ve yaşlılar çıkarıldığında geriye kalan işgücü olarak tanımlanmaktadır. Sivil işgücü arzına, iş gereği özellikle tarım sektöründe yılın belli aylarında çalışıp, diğer aylar boş geçen eksik istihdamı da eklediğimizde işsizlik oranı % 20'lere kadar yükelmektedir.

Öte yandan kentlerdeki işsizlik oranının, kırsal kesime göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Kentlerde yaklaşık % 12 olan işsizlik oranı, son yıllardaki yoğun nüfus hareketleriyle özellikle büyük kentlerde gittikçe artan niteliksiz işgücü arzının kaygı verici boyutlarına dikkati çekmektedir.

İşsizlik oranındaki bu kaygı verici gelişmenin temelinde, hızlı nüfus artışı gibi sosyal ve kültürel etkenler yanında, piyasa sisteminin etkin işlememesi ve ciddi bir mekansal altyapı politikasının olmaması da bulunmaktadır. Ülkemizde işsizlik oranının bu kadar yüksek olmasına karşın, hergün gazete ilanlarını dolduran nitelikli ve ara işgücü talebi işsizlik sorununa çok boyutlu yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışan nüfusun sektörlere göre dağılımına bakıldığında, dikkati çeken en önemli husus, 1927-1960 arasında sektör paylarında çok önemli bir değişimin olmadığıdır. Bu dönemde sanayi kesimi belli ölçüde gelişme gösterse de, tarım karakterli bir ekonomik yapı hakimdir. Planlı dönemle birlikte ekonomide ciddi bir yapısal değişim başlamıştır. Nitekim toplam istihdam içinde tarımda çalışanların payı gittikçe azalmakta, buna karşılık sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların payı artmaktadır.

Ülkemizdeki bu yapı değişikliği örgütsel ve kurumsal düzeyde önemli sayılabilecek gelişmelere yol açmış, ancak istenilen düzeye ulaşmamıştır. 1988 yılı itibariyle sivil işgücünün sendikalaşma oranı yaklaşık % 18'dir. Bu oran gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde % 30'un üzerindedir. Ülkemizdeki sendikalaşma oranının düşüklüğü yanında, işlevlerini etkin olarak yerine getirdiği de söylenemez.

Son yıllarda işveren kesiminde çeşitli düzeylerde yoğun bir örgütlenme çabaları görülmektedir. Gerek karar alma sürecini etkilemedeki gücü, gerekse gündemi belirlemedeki etkinliği, bu örgütlerin önemini artırmaktadır.

2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK YAPI

Cumhuriyet Türkiye'sinde ekonomik yapıdaki değişim ve gelişmelerin ele alındığı bu bölümde konu; teknoloji, altyapı ve üstyapı ayrımlarıyla incelenecektir. Ayrıca, altyapı ayrımı doğal, maddi kurumsal ve personel altyapı olarak ele alınmıştır. Üst yapı ayrımında ise sektörel yapıya, mekansal yapıya, işletme yapılarına ve piyasa yapılarına yer verilmiştir.

2.2.1. TEKNOLOJİ

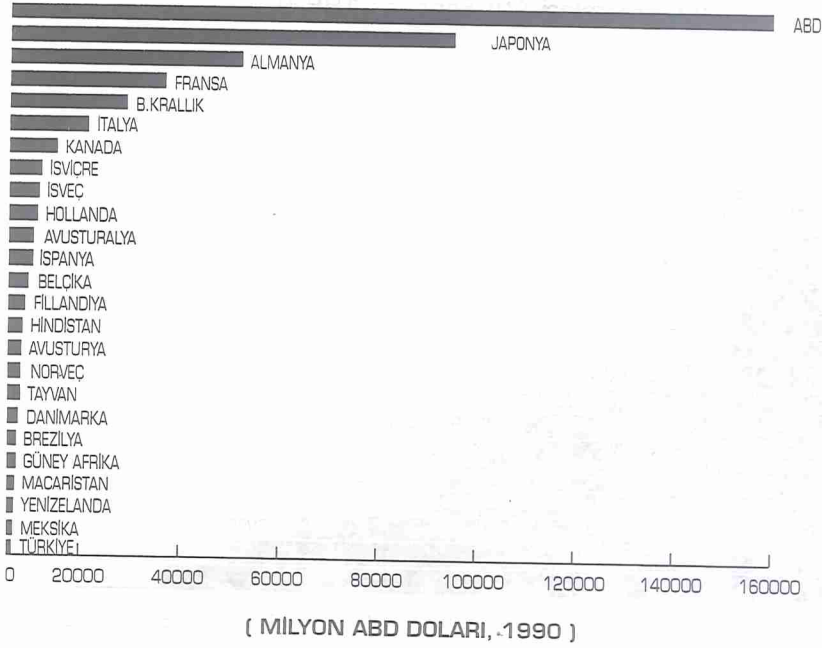
Teknolojik gelişme toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarıyla birlikte örgütlenme şekil ve düzeylerini de etkilemektedir. Teknolojik gelişmelere farklı kültürlerin, farklı toplumların katkısı arttıkça evrensel bir kültür oluşturulmaktadır. Bu evrensel kültür içinde toplumların yeri ve önemi de, teknolojiye katkılarıyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Bir yandan dünya toplumunda istenilen yere gelinmesi açısından, bir yandan da yeni oluşan bilgi toplumunun getirdiği yapıların oluşturulabilmesi açısından yeni teknolojilerin üretiminin ve kullanımının önemi artmaktadır. Öte yandan ekonomik faaliyetlerin temelini de, sahip olunan teknoloji düzeyi belirlemektedir. Teknoloji düzeyini kendi ürettiği yeni tekniklerle sürekli geliştiren ülkeler ile ithal teknolojilerle ülke dışı pazarlarda rekabet olanağı arayan ülkeleri karşılaştırdığımızda, birinci grupta yer alan ülkelerin her zaman en az bir adım önde olacakları açıktır. Dolayısıyla ülkemizin de yeni teknoloji üretimine giderek artan bir düzeyde önem vermesi gerekmektedir. Oysa ülkemizde teknoloji üretimine gerek kaynak açısından, gerek nitelikli ar-ge elemanı yetiştirilmesi açısından yeterli önem verilmemektedir. Örneğin DİE tarafından en son yayınlanan AR-GE faaliyetleri anket sonuçlarına göre, 1992 yılında Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi AR-GE harcamalarının 5.357 Milyar TL olduğu, bu değer aynı yıldaki GSYİH'de payının binde 5 olduğu belirtilmektedir. Bu göstergelerden, Türkiye'nin AR-GE ve teknoloji üretiminde, genel gelişme düzeyi açısından ülkemizden daha geri düzeydeki bazı gelişmekte olan ülkelerin bile gerisinde kaldığı görülmektedir. Aşağıdaki grafiklerde verilen karşılaştırmalar bu durumu açıklıkla göstermektedir.

Bilindiği gibi AR-GE sisteminin temel girdileri insan gücü, finansman, fiziksel altyapı ve bilgiden oluşmaktadır. Literatürde bu girdilerin niceliksel ölçümünde ülkelerin toplam AR-GE harcamaları ve toplam AR-GE personeli sayısı gibi ölçütleri kullanılmaktadır. Ülkemiz için bu ölçütler Grafik 1 ve 2'de verilmiştir. Bu grafikler incelendiğinde, ülkemizin AR-GE girdi parametreleri açısından incelenen ülkeler arasında son sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Önemli çıktı parametreleri olarak ise bilime katkı (makale sayısı), bilimsel yayınlar ve patentler kullanılmaktadır. Türkiye'nin çıktı parametrelerindeki durumunu göstermek amacı ile Grafik 3'de ülkelere göre yıllık yayın sayısı ve Grafik 4'de 1960-1991 döneminde Türkiye'de tescil edilen ulusal ve yabancı patentlerin yıllara göre gelişimi verilmiştir.

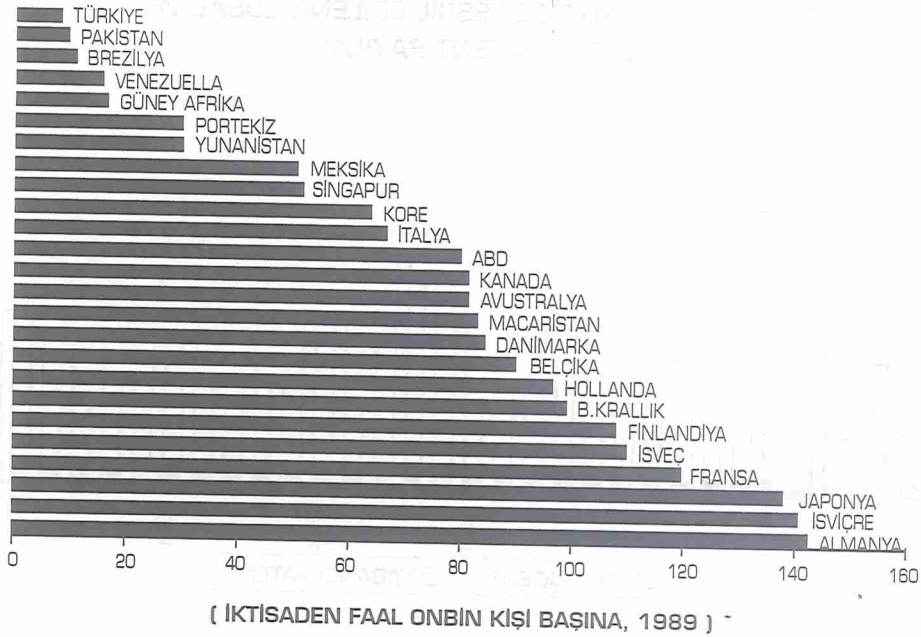
Türkiye'nin girdi ve çıktı parametrelerini birlikte değerlendirdiğimizde beklenildiği gibi girdi parametrelerindeki olumsuz gelişmenin, çıktı parametrelerinin de olumsuz gelişmesine yol açtığı görülmektedir.

GRAFİK 1 : TOPLAM AR-GE HARCAMALARI

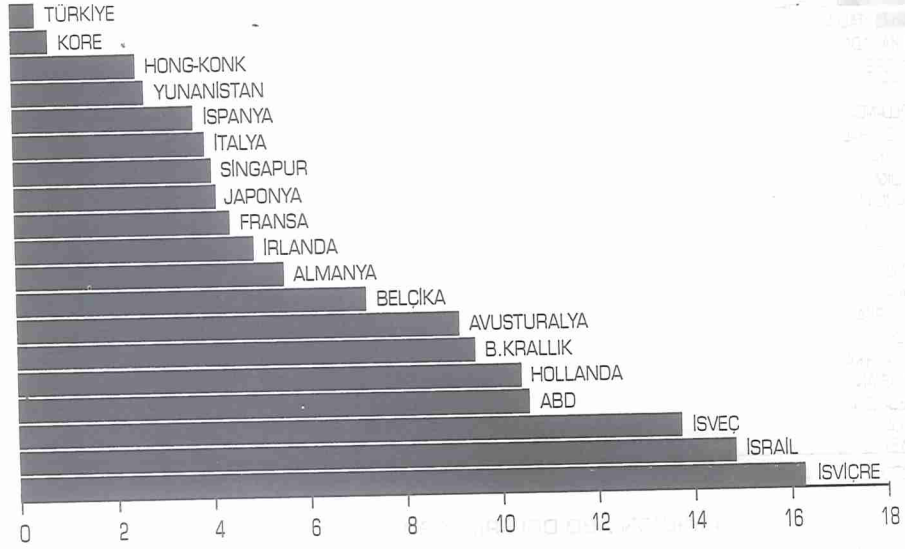
KAYNAK : TÜSIAD, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, İstanbul, 1994.

GRAFİK 2 : TOPLAM AR-GE PERSONEL SAYISI

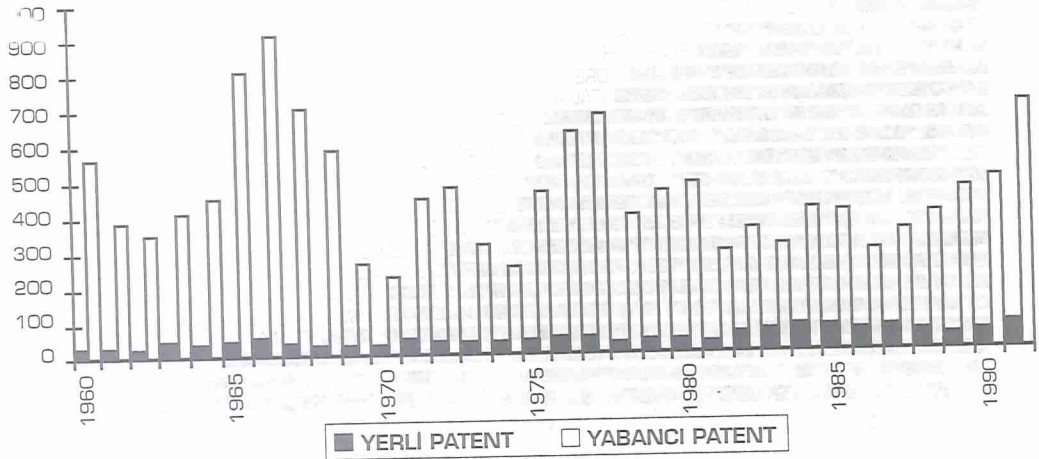
KAYNAK : TÜSIAD, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, İstanbul, 1994.

GRAFİK 3 : BAZI ÜLKELERİN ONBİN KİŞİ BAŞINA YILLIK YAYIN SAYILARI
(Fen Bilimleri Atıf Endeksi, 1992)

KAYNAK : TÜSIAD, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, İstanbul, 1994.

GRAFİK 4 : TÜRKİYE'DE TESCİL EDİLEN ULUSAL VE YABANCI PATENT SAYILARI

KAYNAK : TÜSIAD, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, İstanbul, 1994.

Nitekim ülkelerin bilim, teknoloji ve hatta endüstriyel gücünün göstergesi sayılabilecek bilimsel yayınların bilim literatürüne katkıları incelendiğinde, Türkiye % 0.29 ile Malezya, Irak, Tunus, Küba, Filipinler, Bangladeş, Fas Cezayir, İran ve Kombiya'nın bulunduğu grupta yer almaktadır.

Bu alanda kullanılan göstergelerden bir diğeri, üniversite kütüphanelerine gelen yıllık kitap ve dergi sayısıdır. Türkiye'nin bu gösterge yönünde de durumu pek içaçıcı değildir. Ülkemiz kütüphanelerine yılda 20 bin yayın gelirken, bu sayı S.Arabistan'ın yaklaşık beşte birine, İran'ın ise onda birine karşılık gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde yapılacak bir karşılaştırma ise ülkemizin durumunun çok daha kötü bir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısacası, yukarıda incelenen göstergeler dışında, Türkiye'nin AR-GE ve teknoloji üretim düzeyinin çok düşük olduğu ve bu faaliyetler için ayrılan kaynaklarla daha iyi bir gelişmenin mümkün olamayacağı ifade edilebilir.

AR-GE sisteminin kurumsal yapısı ve ilişkilerini Türkiye açısından değerlendirdiğimizde kurumsal yapıyı oluşturan üniversiteler, girişimciler, ticari amaçlı olmayan kuruluşlar ve kamu kurumlarının yeterince etkin olmadığı ifade edilebilir. Diğer yandan bu kurumlar arasında AR-GE sisteminin etkin çalışmasını sağlayacak ilişki ve koordinasyon da sağlanamamaktadır. Örneğin AR-GE sistemi içinde üniversiteler bilim ve mühendislik eğitiminde; girişimciler yenilik yaratmada; ticari amaçlı olmayan kuruluşlar da bilimsel enformasyon sağlamada yetersizdir.

Ülkemiz AR-GE ve teknoloji üretimi sistemi içinde üniversitelerin payı açısından, % 69'luk oran ile dünyada ilk sırada yer almaktadır. Bu oran, gelişmiş ülkelerde % 50'nin üzerinde olmayıp, Japonya'da % 20, İsviçre'de % 13, ABD'de % 10'dur. Buna karşılık üniversitelerdeki her altı bilim adamından ortalama olarak yalnızca bir tanesi uluslararası düzeyde yayın yapmaktadır. Bu durum, artan nüfus baskısının da etkisiyle, üniversitelerimizin araştırma kurumu kimliğinden çok öğretim kurumu kimliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, ülkemizde AR-GE faaliyetlerinde en önemli payı üniversiteler almaktadır. Finansman kaynağına göre AR-GE faaliyetlerinin dağılımını gösteren aşağıdaki tablonun incelenmesinden de bunu görmek mümkündür. AR-GE faaliyetleri içinde **üniversitelerden** sonra ikinci sırada **ticari kesim**, üçüncü sırada ise, **diğer kamu kurumları** yer almaktadır.

Bu alanda faaliyet gösteren bir diğer kurum olan TÜBİTAK'ın 1964-1993 döneminde desteklediği kamu dışı AR-GE çalışmaları sonucunda alınan toplam patent sayısı sadece sekiz olup bunlardan hiç biri ticari uygulamaya dönüştürülemedi.

AR-GE faaliyetlerinin finansmanını yerli-yabancı kaynak açısından incelediğimizde ise yerli kaynakların ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Burada dikkati çeken en önemli hususlardan birisi de, yabancı kaynakların daha çok ticari kesim yoluyla gelmesi ve üniversitelerin yabancı kaynaklara yeterince ulaşamamasıdır.

Ülkemizde AR-GE faaliyetlerinin niteliği ile ilgili olarak kullanılabilir bir diğer gösterge ise AR-GE harcamalarının dağılımıdır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde, AR-GE faaliyetleri içinde ilk sırada yer alan üniversitelerin, toplam harcamalarının % 19 gibi önemli bir kısmını personel harcamalarına ayırdığı görülmektedir. Aynı şekilde kamu AR-GE harcamalarında da ilk sırada % 64.9'luk bir oranla personel harcamaları yer almaktadır. Oysa ticari kesimin bu alana ilişkin harcamaları daha çok makina ve teçhizata yönelik olarak yapılmaktadır. Bu verilerden üniversite ve kamu kesimi harcamalarının daha çok personel istihdamına, ticari kesimin ise daha çok üretime yönelik olarak yaptığı sonucuna ulaşmaktayız.

TABLO : 11 HARCAMA GRUBUNA VE SEKTÖRLERE GÖRE AR-GE HARCAMASI (Milyar TL)

	HARCAMA TUTARI	PAYI	HARCAMALARIN ORANSAL DAĞILIMI (%)				TOPLAM
			PERSONEL	DIĞER	Ş. TESIS	MAK. TEÇ.	
TİCARİ KESİM	1287.0	24.0	26.1	20.9	8.4	44.6	100
KAMU	440.0	8.2	64.9	16.9	4.8	13.6	100
YÜKSEK ÖĞRENİM	3629.8	67.8	39.1	38.2	9.5	13.2	100
GENEL TOPLAM	5356.8	100.0	38.1	32.3	8.9	20.8	100

KAYNAK : DİE, Haber Bülteni, 12.5.1994.

(1) : Tüm Kamu Kaynaklı Yüksek Öğretim Fonları Dahildir.

(2) : Bağışlar, Vakıf, Transfer vb.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'de teknoloji üretimi ve AR-GE faaliyetlerinin yetersiz olduğu ifade edilebilir. Ülkemizde R-GE ve teknoloji üretim sistemi şekli olarak bulunmakla birlikte işlevsel değildir. Öte yandan son yıllara kadar ciddi bir AR-GE teknoloji politikası oluşturulamamıştır. Sanayinin genel yapısı da AR-GE ve teknoloji üretimine uygun değildir.

Ülkemizdeki AR-GE ve teknoloji sistemi girdi-çıktı ve kurumsal yapı yönünden de oldukça yetersizdir. Bütün bunlar Türkiye'nin genellikle teknoloji üreten değil, teknoloji ithal eden bir ülke konumunda olmasına yol açmıştır. Bununla beraber Türkiye bu alanda henüz fırsatları kaçırmamıştır. Bunun için öncelikle Türkiye'de AR-GE ve teknoloji üretimini yaygınlaştıracak yeni bir sisteme gereksinim vardır.

2.2.2. ALTYAPI

Toplumsal bütünün ekonomik alt sistemi (=alanı) açısından altyapı; **doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı** olarak ayrılmaktadır. Ekonomik açıdan altyapı, ekonomik faaliyetlerin olduğu ortamdır ve bir anlamda ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesi için ön hizmetleri sağlayan donatımlardır.

Doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı bütünü, sosyo-ekonomik sürecin çeşitli yönlerini kapsadığı için heterojen bir yapıya sahiptir. Buna karşın, altyapının gelişme sürecinde ortaya çıkan temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir :

Doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı donatımı bir stok büyüklük olarak toplumun tarihsel sürecinde birikmektedir.

Altyapı donatımı olarak oluşan birikimler, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde ekonomik birimlerin hizmetine sunulmaktadır. Ekonomik birimler kendi ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için, altyapı donatımından yararlanmaktadır. Bu şekilde ekonomik birimlerin hizmetine sunulan hizmetler **altyapı hizmetleridir**. Altyapı hizmetleri, altyapı stoklarından kaynaklanan "akım" büyüklüklerdir.

Altyapı donatımının oluşumu, gelişimi ve bakımı için bu stokların sürekli olarak altyapı yatırımları ile beslenmesi gerekmektedir. Tarihsel birikim sürecinde yeterli altyapı donatımına kavuşmuş bir toplum, söz konusu yatırımların yapılmaması durumunda, yetersiz bir altyapı donatımına sahip olabilir.

Öte yandan söz konusu altyapı donatımının birbirinden kopuk olduğu düşünülmemelidir. Doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı kümülatif ve dönüşlü bir etkileşim içindedir. Ekonomik faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için bütün bu altyapı donatımının belli bir eşik değerin üzerinde olması ve bunlardan yararlanılması gerekmektedir. Bunlardan birinin yetersiz olması, ekonomik faaliyetlerin aksamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla altyapı yatırımlarında da bu etkileşim ve birliktelik dikkate alınmalıdır.

Doğal, maddi, kurumsal ve personel altyapı bütünü, sosyo-ekonomik sürecin çeşitli yönlerini kapsadığı için heterojen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle bir ekonominin sahip olduğu altyapı stokunu net bir sayısal değer ile ifade etmek ve bu konuda ülkemizde yeterli veri bulabilmek oldukça güçtür. Bununla beraber ülkemizin ekonomik yapısının ortaya konulabilmesi amacıyla altyapı unsurları ayrı ayrı ele alınmıştır ve açıklamalar olabildiğince verilerle desteklenmiştir.

2.2.2.1. DOĞAL ALTYAPI

Doğal altyapı, bir ekonominin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü doğal zenginlikleriyle doğal koşullarını kapsamaktadır. Su kaynakları, deniz, nehir, göl, orman, arazi, ara-

zinin yapısı, iklim ve maden kaynakları bir ülkenin sahip olduğu doğal altyapı unsurlarıdır. Doğal altyapının ekonomik faaliyetlerin düzeyi ve dağılımının belirlenmesinde özel bir yeri vardır. Zira, diğer bir altyapı unsuru olan ulaşımı etkilediği kadar tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler gibi üstyapı unsurlarını da yoğun olarak etkilemektedir.

Doğal altyapı ticaret konusu olmadığı gibi, yeniden üretimi de mümkün olmayan kamu mallarıdır. Genellikle taşınmaz ve bölünemez olduklarından, ekonomik altyapının belirlenmesinde, sürekli ve kalıcı unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Arazi ve iklim yapısı gibi doğal koşullar, yerleşim ve kuruluş yerlerinin seçiminde etkili olduğu kadar, gelişme sürecinin her aşamasında üretim ve tüketimi yönlendirici etkilere de sahiptir. Üretim faaliyetlerinin türü ve ölçeği yanında üretim faktörlerinin nispi bolluğuna bağlı olarak üretim tekniğinin seçiminde de doğal altyapı etkili olmaktadır.

Ülkemizin;

- Eskidünya'nın karaları arasında yer alması,
- Orta iklim kuşağında bulunması,
- 7266 km uzunluğundaki kıyı şeridiyle üç yanının ılık denizlerle çevrili olması,
- 814.578 km²'lik (reel alan) toprakların yaklaşık üçte birinin tarımsal alan olarak kullanılması,
- 433 m³'lük kişi başına tatlı su kaynağına sahip olması,
- Yaklaşık onbin bitki türünün yaşaması,
- Bor, manganez, tungsten, mermer, alimünyum, demir gibi madenler yanında, dünyanın en önemli krom rezervlerine sahip olması,

gibi özellikler dikkate alındığında; zengin, ekonomik faaliyetlere elverişli bir doğal altyapısı bulunduğu görülmektedir.

Bu doğal altyapı stoku, özellikle tarımsal faaliyetler açısından önem taşımaktadır. Ülkenin özellikle kıyı şeridinde çok farklı türde tarım ürünü yetiştirilebilmektedir. İklim koşullarının uygunluğu ve jeostratejik önemi nedeniyle , tarihinde çok sayıda medeniyet barındıran Anadolu toprakları, zengin bir tarihsel mirası taşımaktadır. Ülkemiz, bu tarihsel mirası ve iklimi nedeniyle yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Aynı zaman dilimi içinde kıyılarımızda denizden yararlanılabilirken, dağlarımızda kayak yapabileme olanağı mevcuttur.

Bütün bu doğal altyapı stoku zenginliğine karşılık, çeşitli nedenlerle doğal altyapının sunduğu olanaklardan yeterince yararlanılamamaktadır. Ayrıca son yıllarda oldukça ciddi boyutlara varan doğa tahribatı nedeniyle, doğal altyapıdan yeterince yararlanılmaması bir tarafa, doğal altyapı giderek yoksullaşmaktadır. Bu tahribatın getirdiği yoksullaşma su kaynaklarının azalmasına, erezyona yol açmakta ve zengin Anadolu toprakları giderek çölleşmeye başlamaktadır. Bu gelişmelerin gelecek nesiller için ne denli ciddi bir tehdit olduğu açıktır.

Doğal altyapıdan yeterince yararlanılamamasının ve doğal altyapının korunmamasının sebepleri arasında gerekli maddi altyapının yetersizliği, bireysel düzeydeki du-yarsızlık ve kurumsal düzenleme eksikliği başta gelmektedir.

2.2.2.2. MADDİ ALTYAPI

Sosyal sabit sermaye anlamında kullanılan maddi altyapı, bir ekonominin enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki bütün yatırım, donatım ve işletme araçlarıyla; doğal kaynakların ve ulaşım yollarının korunması yanında kamu yönetimi, eğitim, araştırma, sağlık ve sosyal hizmetler için gerekli bina ve donatımı kapsamaktadır. Bütün bu altyapı unsurları prodüktif ekonomik faaliyetlerin düzeyini ve bütünleşme de-recesini belirlemektedir.

Ülkemizde maddi altyapı alanında sağlanan gelişmeler değerlendirildiğinde, sana-yileşme amacının ön plana çıktığı Cumhuriyet tarihi boyunca çok önemli gelişmelerin sağlandığı görülmektedir. Aşağıdaki bilgiler bu gelişmenin boyutlarını ortaya koymak-tadır.

TABLO 12 : DEMİRYOLU VE KARAYOLLARI AĞI (Km)

YIL	DEVLET VE İL KARAYOLU		DEMİRYOLU	
	Km.	% Değişim	Km.	% Değişim
1923	18335	—	3756	—
1930	29636	61.6	5632	49.9
1940	41582	40.3	7381	31.1
1950	47080	13.2	7671	3.9
1960	61542	30.7	7895	2.9
1970	59543	-3.2	7985	1.1
1980	60761	2.0	8193	2.6
1990	59128	-2.7	8429	2.9

KAYNAK : DİE

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, 1923 yılında 18 bin 335 kilometre olan dev-let ve il karayolu uzunluğu, 1990 yılına gelindiğinde 59.128 kilometreye ulaşmıştır. Ben-zer şekilde 1923 yılında 3 bin 756 kilometre olan demiryolu hat uzunluğu, 1990 yılına gelindiğinde 8 bin 429 kilometreye ulaşmıştır. Yeni kara ve demiryolu yapımına verilen önem, özellikle Cumhuriyet'in kuruluş döneminde daha belirgindir. 1923-1930 döneminde karayollarında yüzde 60'ın üzerinde artış sağlanmışken, demiryollarında yüzde 50'ye varan bir artış sağlanmıştır. Benzer şekilde 1930-1940 döneminde kara-yollarında yüzde 40, demiryollarında yüzde 31'lik artış sağlanmıştır. Özellikle demiryol-larında bu dönemden sonra önemli bir artış sağlanmamışken, karayollarında 1950-1960 döneminde yüzde 30'luk artış sağlanmıştır.

1960'lardan sonra yeni kara ve demiryolu yapımından çok, var olanların niteliğinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Nitekim 1923 yılında 18.335 kilometrelik devlet ve il yolunun 13885 kilometrelik bölümü stabilize olmasına karşılık asfalt yol hiç bulunmamaktadır. 1960 yılına gelindiğinde 61542 kilometrelik yolun 7049 kilometresi (yaklaşık yüzde 11.5'i) asfaltlanmıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise 60761 kilometrelik yolun 35810 kilometresi (yaklaşık yüzde 60'i) asfaltlanmıştır.

Kırsal ekonomik faaliyetlerin pazara açılmasında önemli role sahip olan köy yollarındaki gelişmeler de aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi 1963 yılında 162 bin kilometre olan köy yolları 1992 yılında 320 bin kilometreyi aşmıştır. 1963 yılında köy yollarının yüzde 86'sı ham yol durumundayken bugün ham yollar yüzde 20'nin altındadır. 1980'li yıllara kadar yolların tesfiyesi ve stabilize hali getirilmesine çalışılmışken 1981 yılından sonra asfaltlanmaya başlanmış ve 1992 yılına kadar köy yollarının yüzde 7.8'i asfaltlanmıştır.

TABLO 13 : KÖY YOLLARI

YIL	YOLLARIN TÜRÜ (%)				TOPLAM
	TESFİYE	STABİLİZE	ASFALT	HAM YOL	
1963	6.0	8.0	0.0	86.0	162055
1965	5.5	14.1	0.0	80.5	162055
1970	13.2	34.2	0.0	52.5	162055
1975	23.8	51.1	0.0	25.1	172103
1980	22.2	69.0	0.0	8.8	172103
1985	23.6	52.6	5.0	18.8	257510
1990	23.4	50.7	6.9	19.0	308597
1992	23.5	49.7	7.8	19.0	326521

KAYNAK : DİE

Devlet ve il karayolları yanında köy yollarındaki gelişme sayesinde, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde daha çok öztüketime yönelik olan tarımsal üretim pazara açılmıştır. Bunun yanında köy ile kent arasındaki ulaşımın kolaylığı, kırsal nüfusun kentlerdeki yaşantı hakkında görsel bilgi edinmesine ve bunun sonucu olarak da kırdan kente göç olayının başlamasına neden olmuştur.

Maddi altyapı içinde önemli bir yere sahip olan bir diğer unsur haberleşme olanaklarıdır. Haberleşme olanaklarının başında da telefon şebekesi ve abonelik gelmektedir. Aşağıdaki tabloda telefon abone sayısı ve bin kişiye düşen telefon aboneliği değerleri verilmiştir.

TABLO 14 : TELEFON ABONELİĞİNDE GELİŞMELER

YIL	ABONE SAYISI	
	TOPLAM	BİN KİŞİDE
1929	15.262	1.1
1940	22.964	1.3
1950	58.139	2.8
1960	180.030	6.5
1970	376.987	10.7
1980	1.147.782	25.8
1990	6.893.267	122.9
1992	9.410.486	160.6

KAYNAK : DIE

Haberleşme alanında en önemli altyapı unsuru telefon aboneliğidir. Bilgi toplumunun öncül göstergelerinden olan bilgisayarlararası bağlantıların ve bilgi otobanlarının temelinde de telefon hatları bulunmaktadır. Bu nedenle telekomünikasyon alanında sağlanacak gelişmeler, geleceğin toplumunu yaratmada önem taşımaktadır. Ülkemiz 1980'lere gelinceye kadar, bu pahalı telekomünikasyon altyapısına yeterince önem verememiştir. Ancak, 1980'den sonra yapılan yatırımlarla bu alanda oldukça önemli bir gelişme sağlanmıştır. 1929 yılında bin kişiye düşen telefon aboneliği 1.1 iken, bu sayı 1980 yılında 25.8; 1992 yılında 160.6 düzeyine ulaşmıştır.

Maddi altyapı açısından önem taşıyan bir başka unsur da enerji üretim üniteleriyle enerji üretimi ve tüketimidir. Aşağıdaki tabloda bu konuya ilişkin veriler yer almaktadır. Tablodan görüleceği gibi elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü 1963 yılından 1990 yılına 6.6 kat artarak 9.1 milyon kW'a çıkmıştır. Brüt elektrik üretimi ise aynı dönemde 8.6 kat artarak 67.3 milyar kW'a çıkmıştır. Elektrik tüketiminde ise, 8.7 kat artışla 3.4 kWh'ten 54.7 milyar kWh düzeyine çıkmıştır. Üretim ve tüketimdeki artışa paralel olarak kişi başına elektrik tüketiminde 113 kWh düzeyinden 921 kWh düzeyine yükselmiştir.

TABLO 15 : ELEKTRİK SANTRALLARINDA KURULU GÜÇ, ÜRETİM VE TÜKETİM

YILLAR	KURULU GÜÇ (1)	BRÜT ÜRETİM (2)	TÜKETİM	
			TOPLAM (2)	KİŞİ BAŞINA (3)
1963	1381.1	3983.4	3406.3	113
1970	2234.9	8623.0	7307.8	205
1975	4186.6	15622.8	13491.7	334
1980	5118.7	23275.4	20632.4	461
1985	9119.1	34218.9	29708.6	591
1990	16315.1	57543.0	46820.0	835
1992	18713.6	67342.2	54700.0	921

KAYNAK : DİE

NOT : Tablodaki değerler : 1) 1.000 kW; 2) 1.000.000 kWh; 3) kWh olarak verilmiştir.

Elektrik santrallerinin toplam kurulu gücü, elektrik üretimi ve tüketiminde görülen bu artış yanında, elektrik enerjisinden yararlanan yerleşim merkezleri sayısında da önemli gelişmeler olmuştur. 1923 yılında yalnızca 2 il merkezinde elektrik enerjisi kullanılırken, 1960 yılına gelindiğinde 67'si il merkezi olmak üzere 665 yerleşim yerinde elektrik enerjisi kullanır hale gelmiştir. Günümüzde ise, elektrik enerjisinin gitmediği yerleşim merkezi kalmamıştır.

2.2.2.3. KURUMSAL ALTYAPI

Daha önce açıklandığı gibi kurumsal altyapı, toplumdaki ekonomik birimlerin faaliyet planlarının hazırlanması karara bağlanması, uygulanması ve kontrolü için genel çerçeveyi oluşturan, zaman içinde yerleşmiş ve geliştirilmiş olan norm, örgütlenme biçimleri ve yöntemleri kapsamaktadır. Buna göre ekonominin **idari örgütlenmesi, hukuk ve sosyal düzeni ile kişilerin alışkanlıkları, davranışları, düşünce yöntemleri** ve temel değer yargıları kurumsal altyapı oluşturmaktadır. Bir anlamda kurumsal altyapı ekonominin **örgütsel** ve **yasal düzeni** olmaktadır. Dolayısıyla ülkemizdeki kurumsal altyapının anlaşılabilmesi, sözkonusu düzenleri değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Ülkemizdeki ekonominin **idari örgütlenmesine** baktığımızda, geçmişten gelen bir özellik olarak **merkezi yapılanmanın** önem taşıdığı dikkati çekmektedir. Toplumda yerleşik olan kişi egemenlik anlayışına uygun olarak ekonomik örgütlenmede de yerel güçler yerine **merkezi güçler** öne çıkmaktadır. Kamu kesiminin hem ekonomi politikası karar birimi olarak, hem de ekonomik karar birimi olarak ağırlığının çok fazla olması söz konusu merkezi örgütlenmenin göstergesidir. Türk toplumunun sosyal ve kültürel alanda gelişen özelliklerine bağlı olarak her şeyi devletten bekleyen bir dünya görüşü yerleşmiş durumdadır. Bunun yanında özel kesim işletmelerinde de yetki ve sorumluluk devri oldukça sınırlı kalmakta, geleneksel girişimcilik anlayışının bir uzantısı olarak profesyonel yöneticilik yeterince yaygınlaşmamaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin genel çerçevesini belirleyen yasal düzenlemelerin genel özelliği, ilgili konularda öncülüğü bilinen ülkelerden yapılan aktarmalar olmasıdır. (Örn. Borçlar, Ticaret, İcra ve İflas, Medeni Yasa gibi). Bu aktarmalarla oluşturulan yasal çerçeve bir çok durumda ülkemiz koşullarına ve Türk insanının niteliklerine uygun olmayan düzenlemeler yapabilmektedir. Aktarılan yasa metinleri, ilgili ülkelerde yeterli olsa bile ülkemize uyarlanmasıyla güncel sorunlara yanıt verememektedir.

Yasal düzenlemelerin başka ülkelerden alınması, uygulama sırasında ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi koşuluyla sorun olmayabilir. Ne var ki, ülkemizin yasal düzenlemelerinin bir başka temel özelliği reaksiyoner bir yaklaşımla ele alınmalarıdır. Aksamalara yol açan noktaların uygulama sonuçları ışığında yeniden düzenlenmesi gerekirken, ülkemizde genellikle yasaklamalar yoluyla uygulamalar yasal çerçeveye uydurulmaya çalışılmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, ülkemizin kurumsal altyapısı sanayi ve bilgi toplumunun gereklerine uygun değildir.

Kurumsal altyapıyla ilgili olan dünya görüşü, ileride kültürel yapılanmada, davranışsal unsurlar da sosyal yapının içinde ele alınacaktır.

2.2.2.4. PERSONEL ALTYAPI

Ülkemizde personel altyapı alanında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle ara eleman açığı hat safhadadır. Bir taraftan işsiz milyonlar diğer taraftan eleman arayanlar bu paradoksu ortaya koymaktadır. Bu alanda Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana sağlanan gelişmeler oldukça önemli olmakla birlikte, günümüz dünyasında bu gelişmelerin yeterli olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Günümüzde bilgi toplumuna geçişin tartışıldığı dikkate alınır, Türkiye'nin bu dönüşümü sağlayacak bilgili insan gücüne duyduğu gereksinim daha net ortaya çıkacaktır. Geline bu noktada, Cumhuriyet dönemi boyunca eğitim alanında ortaya çıkan gelişmeleri aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.

TABLO 16 : ÜLKEMİZDE OKUR-YAZAR DURUMU
(6 ve yukarı çağ nüfusu içinde yüzde pay)

YILLAR	KADIN	ERKEK	TOPLAM
1935	9.8	29.3	19.2
1945	16.8	43.7	30.2
1955	25.6	55.9	41.0
1965	32.8	64.1	48.8
1975	50.5	76.2	63.7
1980	57.4	80.0	67.5
1985	68.2	86.5	77.4
1990	72.0	88.9	80.5

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, okur-yazar oranının toplam nüfus içindeki payında çok önemli artışlar sağlanmıştır. Bununla birlikte, gelişmiş Batı ülkelerindeki yüzde yüze varan okur-yazar oranları dikkate alındığında, sağlanan artışın yeterli olmadığı açıkça görülecektir. Ayrıca, kadın ve erkek nüfus içinde okur-yazar oranları arasındaki fark dikkat çekicidir. Söz konusu farklılık son yıllarda azalmakla birlikte hala önemlidir. Son dönemlerde kadın nüfus içinde okur-yazar oranının erkek nüfusa yaklaşmasına paralel olarak, kadınların ekonomik faaliyet içindeki payları da artmaktadır.

Okur-yazar oranındaki artışa paralel olarak eğitime önem verilmektedir. Ancak eğitim alanında yapılan yatırımların Türkiye'nin açığını kapatmaya yetmediğini aşağıdaki tablodan gözlemek mümkündür.

TABLO 17 : ÖRGÜN EĞİTİMDE GELİŞMELER

YILLAR	ILKOKUL		GENEL ORTA ÖĞRENİM		MESLEKİ ORTA ÖĞRENİM		YÜKSEK ÖĞRENİM	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1923-24	70	33	75	5	102	11	324	9
1934-35	101	43	213	16	132	12	390	10
1944-45	97	49	304	18	205	14	697	14
1954-55	101	47	226	18	168	13	802	12
1964-65	127	46	417	23	207	15	969	17
1974-75	131	34	396	25	291	16	1237	21
1984-85	135	31	388	24	296	14	1318	18
1991-92	136	29	373	26	328	17	1790	22

KAYNAK : DİE

A: Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı,

B: Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, Cumhuriyetin başından bugüne okul ve öğretmen başına öğrenci sayılarında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Zaman içinde ortaya çıkan bu farklılık daha çok okul başına düşen öğrenci sayısında görülmektedir.

İlkokul başına düşen öğrenci sayısı 1923-24 döneminde 70 iken 1991-92 döneminde 136'ya yükselmiştir. Buna karşılık öğretmen başına düşen öğrenci sayısında 1945 sonrasında önemli bir azalma vardır. Dolayısıyla, ilkokul yetiştirme konusunda yeterli bir gelişmenin olmasına karşılık okul yapımına yeterli kaynak ayrılmadığını söyleyebiliriz. Öte yandan öğretmen başına öğrenci sayısı Türkiye genelinde 29 iken, büyük kentlerimizde 40'dan az öğrencisi olan sınıf bulunmamakta, yer yer 50-60 öğrencili sınıflarla karşılaşılmaktadır. Okul ve öğretmen başına öğrenci sayılarına diğer öğretim kurumları bazında bakıldığında da önemli bir yığılmanın olduğu dikkati çekmektedir.

Uluslararası karşılaştırmalarda kabul edilen sayının 15 civarında olmasına karşılık ülkemiz yüksek öğreniminde öğretmen başına 22 öğrencinin düşmesi, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin öğretim dışındaki araştırma faaliyetlerine yeterince

zaman ayırmalarına engel olmaktadır. Oysa üniversite düzeyindeki öğretim kurumlarında, var olan bilginin yeni nesillere aktarılması yanında, en az bunun kadar önemli olan yeni bilgi üretiminin de gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Eğitim-öğretim kurumlarındaki bu sayısal değerlendirmenin dışında, nitelikte ilgili konular da önemli üzerinde durulması gereken konulardır. Oysa ne yazık ki, son yıllarda eğitim kurumlarımızdaki kalite giderek düşmektedir. Bu olayın tek bir sorumlusunu bulup çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Zira bizi bu sonuca götüren bir çok etken bulunmaktadır. Gerekli parasal kaynağın bu alana yatırılmaması; eğitim-öğretimin çeşitli aşamalarda kullanılan tekniklerin ve teknolojik olanakların geliştirilememesi; öğretici kadroların yeterli sayı ve nitelikte yetiştirilememesi, yetiştirilenlerin de ülke düzeyinde dağılımının dengesiz olması gibi sorunlar eğitimin kalitesini düşürmektedir. Ancak bunlardan daha önemli bir diğer konu, hala eğitim-öğretim için uygun bir sistem bulunmamasıdır. Son yıllarda Bakan değişikçe değişen uygulamalar bunun bir göstergesidir.

Eğitim-öğretim sürecinin çeşitli aşamalarında böylesine sorunlar varken, bu eğitim sisteminden ülkemizi bilgi toplumunun gereklerine hazırlayacak personel altyapısını oluşturmasını bekleyemeyiz. Ayrıca personel altyapısının, yalnız örgün eğitim ile değil, meslek-içi eğitimle de sürekli yenilenmesi zorunludur.

Ülkemiz eğitim düzeniyle ilgili önemli sorunlardan biri, belki de en önemlisi, eğitim ile gelir arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmaması, eğitim olmadan da gelir elde edilebilmesidir. Bu durum, ekonominin rekabetsiz ve denetimsiz yapısından kaynaklanmakta ve kitlelerin eğitim-öğretimi gereksiz görmesine neden olmaktadır. Ancak bunun sonucunda da geleceği kurmak değil, bugünün sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalınmaktadır.

2.2.3. ÜSTYAPI

2.2.3.1. MEKANSAL ÜST YAPI

Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farkları çok belirgindir. Bu farklılıklar nüfustan, kişi başına gelir düzeyine kadar birçok değişken için geçerlidir. Aşağıdaki tabloda ülkemiz nüfusunun bölgesel dağılımı verilmiştir.

TABLO 18 : NÜFUSUN BÖLGESEL DAĞILIMI

YILLAR	TRAKYA	KRDNZ	MRM-EGE	AKD.	BATI AN.	İÇ AN.	G.D. AN.	DOĞU AN.
1935	7.8	16.3	19.4	5.4	9.3	24.8	4.6	12.4
1945	8.0	16.0	19.0	6.5	9.1	24.7	4.2	12.4
1955	8.1	16.1	17.6	7.2	8.7	25.1	4.3	12.9
1965	8.5	15.8	17.5	7.7	8.2	25.1	4.3	13.0
1975	9.4	14.3	17.8	8.3	7.5	25.2	4.5	12.7
1980	9.7	13.9	18.8	8.8	7.2	24.5	4.5	12.7
1985	10.0	13.1	19.4	9.2	7.0	24.1	4.4	12.4
1990	10.6	12.1	20.7	9.6	6.8	23.2	4.8	14.2

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, ülkemiz nüfusunun önemli bir kısmı Batı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Nüfusun % 38.1'i Trakya, Batı Anadolu ve Marmara-Ege bölgelerinde toplanmıştır. Karadeniz ve Batı Anadolu bölgelerinin payı yaklaşık aynı kalmıştır. Buna karşılık Trakya ve Marmara-Ege bölgelerinin toplam nüfus içindeki payı artmıştır. Nüfusun bölgeler arasındaki dağılımının değişmesi, bölgesel nüfus artış hızlarının farklılığını göstermekle birlikte, dağılımdaki değişimin en önemli nedeni, bölgelerarası nüfus hareketleri olmuştur.

Bölgelerarası nüfus hareketlerinin temelinde yatan en önemli faktörün de ekonomik faaliyetlerdeki hareketlilik olduğunu söyleyebiliriz. Bölgeler ve iller arasındaki gelir farklılığı, nüfus hareketlerine neden olan ekonomik faaliyetlerin farklılığının bir göstergesidir. Aşağıdaki tablodan bu farklılık izlenebilmektedir.

**TABLO 19 : TÜRKİYE'NİN BÜYÜME KUTUPLARI VE
MILLİ GELİR İÇİNDEKİ PAYLARI (%)**

BÖLGE	İLLER	1965	1979	1986
MARMARA	İSTANBUL	19.62	21.19	22.02
	KOCAELI	1.68	3.51	4.68
	BURSA	2.40	3.21	3.57
	BALIKESİR	2.01	1.80	1.76
	TEKİRDAĞ	0.84	0.97	1.10
	SAKARYA	1.07	1.04	0.91
	ÇANAKKALE	0.94	0.98	0.94
	EDİRNE	0.90	0.98	0.89
	KIRKLARELİ	0.79	0.64	0.78
	BİLECİK	0.33	0.39	0.42
	TOPLAM	30.58	34.61	37.07
EGE	İZMİR	6.29	7.34	8.06
	MANİSA	2.22	1.99	2.26
	AYDIN	1.50	1.34	1.54
	TOPLAM	10.01	10.67	11.86
	Marmara + Ege	40.59	45.28	48.93

KAYNAK : Ekonomik Forum, 15 Nisan 1995, Yıl: 2, Sayı: 4, s. 19.

Tablodan görüldüğü gibi, yalnızca İstanbul ilinin milli gelir içindeki payı % 20'den fazladır ve bu pay artmaktadır. Marmara bölgesinin milli gelir içindeki payı 1965 yılında % 30.58 iken bu pay 1979 ve 1986 yıllarında sırasıyla % 34.61 ve % 37.07 olarak gerçekleşmiştir. Marmara bölgesine Ege bölgesini de eklediğimizde bu bölgelerin milli gelir içindeki payı; 1965, 1979 ve 1986 yıllarında sırasıyla % 40.59; % 45.28 ve % 48.93 olmuştur. Buna karşılık bu illerin 1965, 1980 ve 1985 yıllarında toplam nüfustan aldıkları pay sırasıyla % 26.0; % 28.5 ve % 29.4'tür. Nüfusun yaklaşık % 30'unu oluşturan bölgenin, gelirin yaklaşık % 50'sini alması, bölgesel gelir dağılımının dengesizliğini açıkça göstermektedir.

1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçları da gelirin bölgesel dağılımında dengesizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgesel gelir dağılımına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 20 : BÖLGELERE GÖRE GELİR DAĞILIMI

BÖLGELER	HANEHALKI SAYISI	%	ORTALAMA YILLIK GELİR (Milyar TL)	%	ORTALAMA YILLIK GELİR (Bin TL)
Ege-Marmara	4.083.480	37.0	18.295.3	45.0	4.480.3
Akdeniz	1.484.880	13.4	4.334.2	10.7	2.918.9
İç Anadolu	2.681.376	24.3	8.748.8	21.5	3.262.8
Karadeniz	1.171.416	10.6	3.626.0	8.9	3.095.4
D. ve G.D. An.	1.626.408	14.7	5.656.7	13.9	3.478.0
Türkiye	11.047.560	100.0	40.661.0	100.0	3.680.5

KAYNAK : DİE, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Ankara, Aralık, 1990.

Yukarıdaki tabloda da ülkemizdeki bölgesel gelir dağılımının dengesizliği görülmektedir. 1987 yılında hanehalkı yıllık gelirinin Türkiye ortalaması 3.680.000 TL. olmasına karşılık, yalnızca Ege-Marmara bölgesinde yıllık gelir Türkiye ortalamasının üstündedir. Ege-Marmara bölgesinde ortalama yıllık gelir 4.480.325 TL. iken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 3.478.043 TL; İç Anadolu bölgesinde 3.262.819 TL; Karadeniz bölgesinde 3.095.402 TL; Akdeniz bölgesinde 2.918.888 TL. ortalama yıllık gelir söz konusudur.

2.2.3.2. SEKTÖREL YAPI

Cumhuriyet döneminin başlangıcına ait sektörel yapı ile ilgili en sağlıklı veriler, 1927 Sanayi sayımından elde edilebilmektedir. Buna göre çalışan işçinin yüzde 46'sı, 4'ten az işçi çalıştıran işyerlerinde istihdam edilmekteydi. Bu nedenle bu dönemde istihdam açısından geleneksel zanaatların, el tezgahlarının ve küçük sanayii sinai faaliyetlerin büyük bir bölümünü oluşturduğunu ifade edebiliriz. Sanayinin alt kollarında 1913-1927 arasında önemli bir değişme olmamış ve gıda, deri ve dokuma dallarının üretim içindeki payı yüzde 87-88 düzeyinde kalmıştır. Bu veriler bu dönemde sanayinin Osmanlı ekonomisi içindeki yapısal özelliklerini koruduğunu ortaya koymaktadır.

1930-1939 yılları sanayileşme konusunda ilk ciddi adımların atıldığı dönemdir. Bu dönemde sektörde ortaya çıkan artış, 1923-29 döneminden farklı olarak kapasite kullanımındaki artıştan değil, kapasite artışından kaynaklanmıştır. Ayrıca sanayi sektörü, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana hiç bir dönemde, 1923-29 döneminin büyüme hızına ulaşamamıştır. Nitekim bu dönemde sanayiinin milli gelir içindeki payı yüzde 11'den yüzde 18'e çıkmıştır. Bu durum sanayileşme yönünde bir yapısal değişimin ortaya çıktığını göstermektedir. Sanayileşme, yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi yönünde gerçekleşmiş ve dönem sonunda Türkiye üç beyazları (şeker, un, kaput bezi) üretir olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde sanayileşme esas olarak temel gıda ve temel ihtiyaçları karşılayan hafif sanayiye dayalı bir gelişmedir. Bununla birlikte demir-çelik, kağıt, kimya, çimento, makine-teçhizat gibi yatırım ve ara malı üreten modern sanayi kollarının kuruluşu da, bu devletçilik dönemine rastlamaktadır. Tarım, bu dönemde pozitif büyüme sağlamasına rağmen bu hız sanayinin gerisinde kalmıştır.

Dünya ekonomisi bunalımda olduğu bir dönemde ekonominin bu denli hızlı gelişmesinin ekonominin iç üretim güçleriyle gerçekleştirilmiş olması son derece önemlidir. Bunun sonucunda dışa bağımlılığın göstergesi olan dış ticaret açığı bu dönemde ortadan kalkmıştır.

1940-45 döneminde ithalatın daralması, dolayısıyla hammadde, ara ve yatırım malı şeklindeki üretim girdilerinin teminin güçleşmesi ve faal nüfusun önemli bir bölümünün silah altına alınması nedeniyle üretim önemli ölçüde gerilemiştir. Bu durum, büyük ölçüde savunmaya ayrılan kaynakların ulusal ekonomi üzerinde yarattığı yüklerden kaynaklanmış ve savaş koşullarında oluşan aşırı spekülatif kazançları yatırım istek, alışkanlık ve eğilimleri çok zayıf olan grupların elinde tüketime tahsis olmuştur.

1946 yılına iktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik; Cumhuriyetin kuruluşundan beri kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının gevşetildiği; ithalatın serbestleştirildiği; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta durabilen bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.

Savaş sonrası dönemde üretim faktörlerinin üretime dönmesi sonucunda çok hızlı bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde tarımda önemli gelişmeler ortaya çıkmış ve sektörün büyüme hızı sanayi sektörünün üzerine çıkmıştır. Bunun sonucunda 1946-47 döneminde milli gelir içinde yüzde 43.6 olan tarım payı, 1952-53 yıllarında yüzde 44.7 düzeyine çıkarken sanayiinin payı, 15.2'den 13.4'e düşmüştür. Bu gelişmeler, bu dönemin dünya ekonomisi ile hammaddeci uzmanlaşmaya dayanan bütünleşme eğiliminin bir yansımasıdır.

1954-61 döneminde ekonominin büyüme hızının önceki dönemlere göre düşmüş olması nedeniyle nispeten bir durgunluk yaşanmıştır. Bu dönemde ekonomik büyümenin temel belirleyeni, dış kaynaklardır. Ekonomi sınırlı tüketim malından ziyade

giderek ithal malı girdilere bağımlı hale gelmiş ve bu da ithalattaki tıkanıklıkların ekonomik büyüme üzerinde yoğun etkiler yaratması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca ithalat içinde tüketim mallarının payı azalırken yatırım ve ara mallarının payı artmıştır.

Sanayi bu dönemde tarıma oranla daha hızlı bir gelişme göstererek milli gelir içindeki payını yüzde 18 düzeyine çıkarmıştır. Bununla beraber sanayinin iç bileşimiyle bu dönemde önemli bir gelişme ortaya çıkmamıştır. Şeker ve çimento sanayiine dönük kamu yatırımları, bu ürünlerin iç talebinin büyük ölçüde karşılanmasına neden olmuş; kamu kesimi, çay, tütün, demir-çelik kağıt gibi üretim kollarında devletçi dönemin yatırımları nedeniyle egemen olmaya devam etmiştir. Dönem sonunda sanayide yaratılan katma değer kamuya ve özel kesim arasında yarı yarıya paylaşıldığı; tüketim malı sanayinin toplam sınıai hasıla içinde yüzde 70-75 oranında bir pay aldığı tahmin edilmektedir.

1962-76 döneminde ekonomi önceki döneme göre daha hızlı büyümüştür. Milli gelirdeki gelişmeye bu dönem içinde sanayi daha fazla katkı yapmış ve milli hasılanın bileşimi sanayi lehine değişmiştir. Türkiye, GSMH'nin bileşimini sanayi lehine değiştirirken aynı başarıyı istihdam alanında gerçekleştiremediği için önemli yapısal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu dönemde sanayi payı yüzde 21.2 iken, tarımın payı yüzde 27'ye düşmüştür.

Bu dönemde ortaya çıkan en önemli yapısal değişim, hizmetler kesimindeki aşırı şişmedir. 1960-61 ortalaması olarak hizmetlerin milli gelirdeki payı yüzde 46 iken, 1975-76'da 51.7'ye yükselmiştir. İstihdam içindeki payı da yüzde 15.4 iken 1975'de 25.14'e yükselmiş sanayi payı ise 9.6'dan yüzde 11'e yükselmiştir.

TABLO 21 : GSMH'NİN SEKTÖREL DAĞILIMI

DÖNEM	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1923-29	45.3	9.8	44.9
1930-39	43.8	13.5	42.7
1940-49	43.1	14.9	42
1950-59	39.6	14.2	46.2
1960-69	32.9	18.0	49.1
1970-79	25.6	19.8	45.4
1980-89	20.1	23.4	56.5
1990-93	16.0	26.3	57.6

KAYNAK : DİE

Bunun sonucunda sanayileşmenin istihdam emme kapasitesinin düşük olması nedeniyle çalışanların önemli bir bölümü üretken olmayan alanlara yönelirken kentleşme, sanayileşmeden hızlı olmuştur. Bu faaliyetlerin artmasında; sanayi ve hizmetler kesiminin büyümesi arasındaki fark, ithal ikameci gelişme sürecini giderek yükselen bir ithal eğilimi ile sürdüren ekonomide, ithal malları üzerinde doğan yüksek kârların sanayi sermayesinden ziyade ticari sermayeye aktarıldığı gösterilmektedir.

Ayrıca görece olarak modern, sermaye yoğun teknoloji kullanan sanayi kesimi devletin populist istihdam politikalarına rağmen, tarımın ihraç ettiği nüfus fazlasını emememiştir.

Tarımda küçük mülkiyet-küçük işletme biçimlerinin çok yaygın ve kalıcı olduğu bu yapıda tarımdan ayrılanlar, kırsal kesimle bağlarını tümüyle koparmamışlar ve tarımı bir sigorta olarak görmüşlerdir. Yani sadece sanayileşmeye dayalı bir kentleşme, bu nüfus akımını sanayi işçiliği ile işsizlik seçenekleri arasında karşı karşıya bırakarak sınırlandıracak iken, hizmetlerin ve marjinal sektörlerin şişkinliği bunu engellemektedir.

1963-80 döneminde en hızlı gelişen sanayi dallarının dayanıklı tüketim malları ve ara mallarının olduğunu görmekteyiz. Ara ve yatırım malları üreten alt kesimlerin gelişme hızı, sanayileşme sürecinin modernleşme ve derinleşme yönündeki ilerlemesini yansıtır. Ancak bu gelişmenin yetersizliği 1963-80 döneminde yatırım malları üretiminin sanayi içindeki payının düşmesiyle ortaya çıkıyor. Bununla ara ve yatırım mallarının sınıai üretim içindeki payının yüzde 50'yi aşmış olması önemli bir gelişmedir.

Bu döneme ilişkin olarak incelemeye değer bir konu da, sanayi kesiminde devletin işlevi ile ilgilidir. 1930'lu yılların tekel ürünlerinde, şeker ve tekstildeki devlet yatırımlarının uzantısı olarak yaygın tüketim mallarında yoğunlaşan devlet sanayinin görüntüsü, 1960'ların başına kadar sürmüştür. Yaygın tüketim malları, toplam sanayi içinde, yüzde 50'nin üzerinde bir pay almakta, bu üretim kolları içinde devlet sanayinin payı ise yüzde 35-40 arasında görünmektedir. 1980'e gelindiğinde devlet ara mallarına yönelmiş ve kamu kesiminde sağlanan üretim değerinin 2/3'ü bu alandan elde edilmeye başlanmıştır. Böylece devlet sanayi, ekonominin diğer alanlarına ve öncelikle özel sektöre temel girdileri sağlama işlevi yüklenmiş ve bu nedenle KT'lerin fiyat politikası çok önemli bölüşüm ve kaynak tahsisi sonuçları yaratan kritik bir karar ve çekişme alanı olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda 1980'lere gelindiğinde devletin sanayi içindeki ağırlığının fazla olduğu alan ara malları olarak kalmıştır.

Bu dönemde GSMH'da ithalat payının artması, sınıai yatırımlarla ithal ikamesinin öncelik taşınmasına rağmen bu dönem boyunca makro-ekonomik anlamda ithal ikamesinin gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan ekonominin artan dışa bağımlılığının, bazı iktisatçıların ifade ettiği gibi aşırı ithal ikamesinden değil, yetersiz ve yanlış ithal ikamesinden doğduğunu söylemek daha doğrudur.

Cumhuriyet döneminde sektörel yapıda ortaya çıkan gelişmeleri daha iyi değerlendirebilmek için faal nüfusun dağılımını incelemek faydalı olacaktır. Aşağıdaki tablodan görüleceği gibi ülkemizde GSMH'nin sektörel dağılımı ile istihdamın dağılımı arasında bir paradoks bulunmaktadır. Bu durum özellikle tarım sektöründe belirgindir. Nitekim GSMH içinde 14-16 arasında payı bulunan sektörün, istihdam içindeki payının yüzde 50 dolayında bulunması sektörde verimliliğin çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ekonominin önemli yapısal bir sorununu ifade etmektedir.

TABLO 22 : İKTİSADEN FAAL NÜFUSUN SEKTÖREL DAĞILIMI

SEKTÖR	1955	1965	1975	1980	1985	1990
TARIM	77.4	71.9	65.2	57.9	57	52.1
MADEN	0.5	0.6	0.7	0.8	0.7	0.6
İMALAT	6.0	7.1	8.7	11.0	10.9	11.9
İNŞAAT	1.6	2.6	3.3	4.4	3.9	5.2
ULAŞ. HAB.	1.6	2.1	3.0	3.1	3.2	-
HİZMET	4.1	6.2	12.7	15.6	16.6	35.0
DiĞER	8.8	9.5	6.4	7.2	7.7	-

KAYNAK : DİE

2.2.3.3. PİYASA YAPILARI

Bugün Türkiye'de daha çok küçük ve orta boy firmaların hakim olduğu, tekeller eğilimlerin yoğunlaştığı bir piyasa yapısı vardır. Bununla beraber, ürün gruplarına göre büyük ölçekli firmaların da arttığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye imalat sanayiinde dört rakamlı faaliyet kollarına göre yapılan sınıflamada, işletme sayılarının dağılımı yer almaktadır.

TABLO 23 : İMALAT SANAYİNDE ALT SEKTÖRLERE GÖRE İŞLETME SAYILARI (1991)

İŞLETME SAYISI GRUBU	SEKTÖR SAYISI	%	BİRİKİMLİ %
5 ve daha az	10	12.35	12.35
6-10 arası	6	7.41	19.75
11-25 arası	13	16.05	35.80
26-50 arası	19	23.46	59.26
51-100 arası	19	23.46	82.72
100'den fazla	14	17.28	100.00

KAYNAK : DİE

tablodan görüldüğü gibi, dört rakamlı faaliyet kollarına göre yapılan gruplandırılmada, imalat sanayiinin 10 sektöründe 5 ve daha az işletme bulunmaktadır. 10 ve daha az işletme bulunan sektör sayısı 16, bunların toplam işletmeler içindeki oranı ise, yüzde 19.75 düzeyindedir. Sektörlerin üçte birden fazlasından 25 ve altında işletme bulunmaktadır. İşletme sayılarının bu kadar az olması doğal olarak piyasalarda teknelci davranış biçimlerinin egemen olmasına yol açmaktadır.

Piyasalardaki yoğunlaşmanın en iyi ölçütlerinden olan CR₄ değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

TABLO 24 : İMALAT SANAYİNDE YOĞUNLAŞMA (1991)

CR ₄ DEĞERİ	SEKTÖR SAYISI	%	BİRİKİMLİ %
% 100	9	11.11	11.11
% 75 ve üstü	8	9.88	20.99
% 50-74 grubu	16	19.75	40.74
% 25-49 grubu	23	28.40	69.14
% 25'den az	25	30.86	100.00

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi 9 sektörde, CR₄ değeri % 100'dür. Bir başka ifadeyle 9 sektörde 4 işletme, piyasanın tamamına egemendir. 4 firmanın piyasanın yüzde 75 ve üstü bir kısmına egemen olduğu sektör sayısı 17'dir. Bu sektörlerin toplam sektörler içinde yüzde 20'lik paya sahip olması, teknelci eğilimlerin yaygınlığının bir göstergesidir.

2.3.4. ÖLÇEK VE ÖRGÜTSEL YAPI

Ülkemizde genel olarak küçük işletme yapısı egemendir. Aşağıdaki tabloda ülkemiz imalat sanayiindeki işletmelerin büyüklüklerine göre katma değer, istihdam ve işyeri sayısı değerleri verilmiştir.

TABLO 25 : İMALAT SANAYİNDE BÜYÜK VE KÜÇÜK İŞLETMELER

	1970		1975		1980		1985	
	BİS	KİS	BİS	KİS	BİS	KİS	BİS	KİS
KATMA DEĞER	88.5	11.5	88.2	11.8	88.8	12.2	87.6	12.4
İSTİHDAM	82.6	17.4	88.2	17.8	78.4	21.6	78.3	21.7
İŞYERİ SAYISI	2.9	97.6	3.7	96.3	4.7	95.3	5.5	94.5

KAYNAK : BORATAV vd., Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, 2. Baskı, Türkiye Araştırmaları 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, İstanbul, s. 22.

BİS : 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler, Büyük İmalat Sanayi;

KİS : 10'dan az işçi çalıştıran işletmeler, Küçük İmalat Sanayi.

Tablodan görüldüğü gibi, ülkemiz imalat sanayiindeki işletmelerin % 90'ından fazlası 10'dan az işçi çalıştıran küçük işletme statüsündedir. 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayılarının toplam içindeki payı 1970'den 1985'e kadar belli bir artış göstermekle birlikte bu artış pek önemli değildir. Buna karşılık büyük işletmelerin katma değer ve istihdam içindeki payları işletme sayısı ile çok farklıdır. 1985 yılında büyük işletme sayısı toplam işletmelerin % 5.5'ini oluşturmasına karşılık; katma değerdeki payı % 87.6; istihdamdaki payı % 78.3 düzeyindedir. Buna göre sayı olarak küçük işletme ağırlıklı olan ülkemiz imalat sanayi, katma değer ve istihdam açısından büyük işletmelerin egemenliğindedir.

Ülkemiz sanayiinde bulunan işletmelerin genellikle küçük işletme olması, profesyonel yöneticiliğin yaygın olmadığı bir örgütsel yapıyı oluşturmaktadır. İşyerleri daha çok sahipleri tarafından yönetilmektedir. Bu ise, kişi egemenliğine dayalı ve tek merkezden yönetimli anlayışın bir yansımasıdır. Daha çok aile ve şahıs şirketlerinden oluşan bu örgüt yapısı, yeniliğe yeterince açık olmayıp, geleneksel, üretim ve yönetim ilişkilerini gündeme getirmektedir.

2.3. EKONOMİK SİSTEM

Karar, koordinasyon, informasyon, motivasyon ve kontrol mekanizmaları, ekonomik sistemin unsurlarını oluşturmaktadır. Karar mekanizmasının temelinde, mülkiyet bulunmaktadır. Mülkiyet, karar yetkisinin kimde olduğunu belirlerken bu yetkinin kullanılış biçimi koordinasyon mekanizmasının işleyişine bağlıdır. Toplumdaki informasyon üretim ve aktarım mekanizması, ekonomik birimlerin faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır. Ekonomik faaliyetlerin sonuçlarının denetlenmesi; kontrol mekanizmasıyla gerçekleştirilmekte ve piyasa sisteminde kontrol rekabet tarafından sağlanmaktadır. Rekabetçi bir sistemin oluşması ise, toplumda rekabetçi düşüncenin varlığına yani motivasyon sistemine bağlıdır.

Yukarıdaki kısa tanıtımdan da anlaşılacağı gibi, ekonomik sistemin unsurları arasında da yoğun bir etkileşim vardır. Özellikle karar ve koordinasyon mekanizmaları arasındaki bu etkileşim daha belirgindir. Bu nedenle ekonomik sistemi oluşturan bu mekanizmaların Türkiye açısından ele alındığı aşağıdaki açıklamalarda, karar ve koordinasyon mekanizmasının birlikte ele alınması gerekmektedir.

2.3.1. KARAR VE KOORDİNASYON MEKANİZMASI

Karar mekanizması, ekonomik birimlerin karar yetkilerini düzenleyen hukuksal ve kurumsal kurallar bütünüdür. Böylece ekonomik karar birimlerinin ekonomik kaynaklar üzerindeki kullanım yetkisi ve gücü belirlenmiş olacaktır. Karar mekanizmasıyla kimlerin hangi hakka dayanarak üretim, tüketim ve dağılım alanlarında ekonomik kararları vermeye yetkili olduğu belirlenmektedir.

Koordinasyon mekanizması ise, ekonomik kararı, plan ve davranışlar arasındaki uyumu sağlayan hukûsal ve kurumsal düzenlemeler bütününden oluşmaktadır. Başka bir deyimle, ekonomik plan ve davranışların karşılıklı uyumu ile üretim faktörleri ve malların dağılımına ilişkin düzenlemeler ekonominin koordinasyon mekanizmasını oluşturmaktadır.

Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi ekonominin karar mekanizması, karar yetkisini düzenlerken koordinasyon mekanizması da bu kararların ve bu kararlar sonucu ortaya çıkan plan ve davranışların uyumunu sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomilerdeki karar ve koordinasyon mekanizmaları arasında yakın ilişki vardır.

Ekonomik karar yetkisini belirleyen esas unsur, üretim araçlarının mülkiyet şeklidir. Merkezden yönetimli ekonomilerde mülkiyet devlette toplanırken; piyasa sisteminin ön koşullarından biri, üretim araçlarında özel mülkiyetin esas alınmasıdır. Özel mülkiyetin varlığı, özel birimlere karar yetkisi vermektedir.

Bununla birlikte günümüz ekonomilerinde özel mal ve hizmetlerin üretimi yanında kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretimi de söz konusudur. Dolayısıyla nispi ağırlıkları ekonomilere göre farklılık göstermekle beraber özel ve kamu ekonomileri birlikte varılmaktadır.

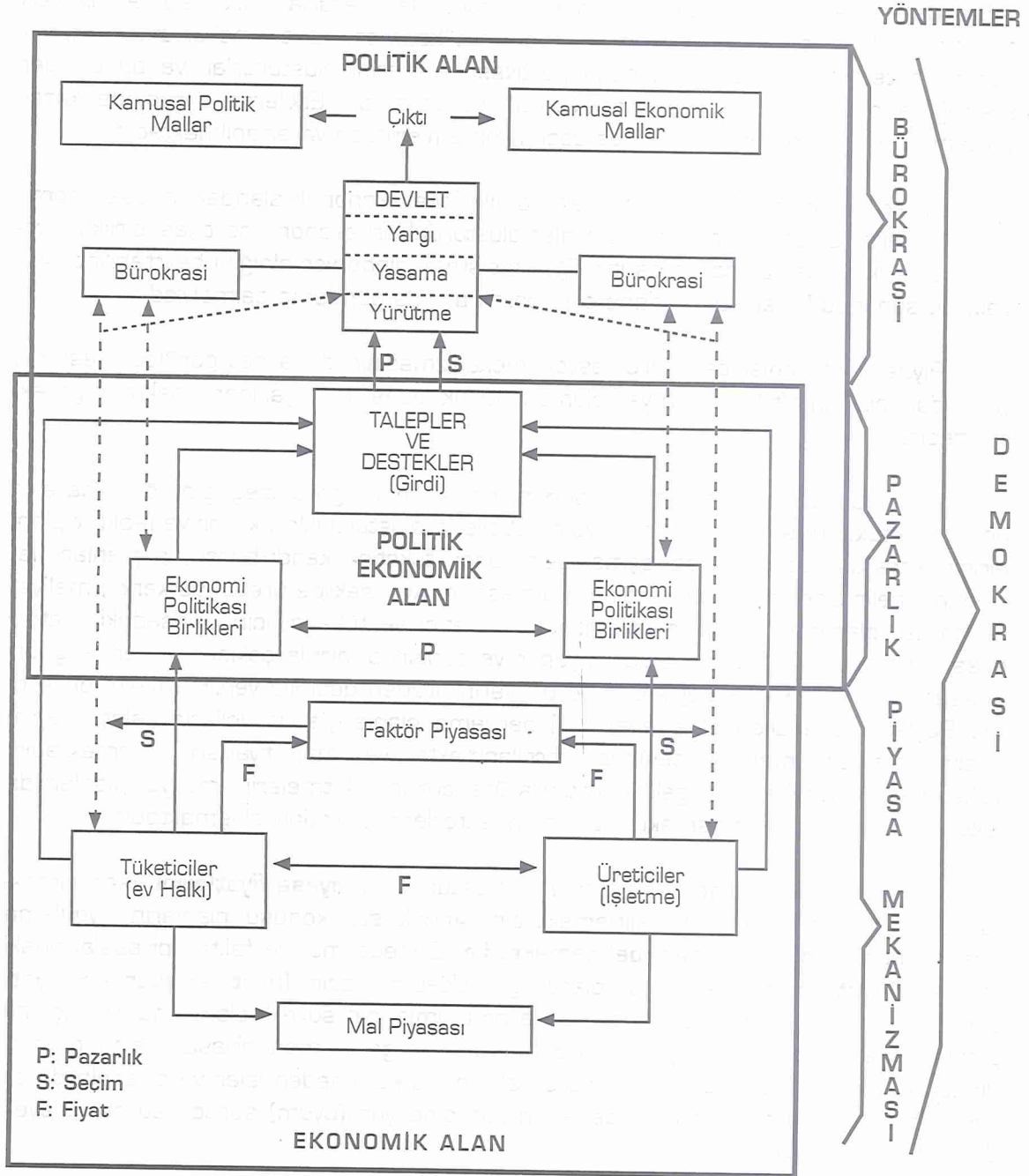
Özel mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımının belirlenmesinde piyasa mekanizması temel karar ve koordinasyon yöntemidir. Bu alanda temel karar birimleri özel ekonomik birimlerdir.

Buna karşılık kamusal politik mallar (örneğin savunma hizmetleri) ve kamusal ekonomik malların (örneğin yol, köprü) üretildiği, ekonomi politikalarının belirlendiği politik alanda devleti işleten bürokrasi ve politikacılar temel karar birimleridir. Bu karar süreci, politik olarak belirlenir.

Bu iki alanın etkileşiminde ekonomi politikası birlikleri önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Ekonomi politikası birlikleri ekonomik alandan aldıkları güçle bürokratik ve politik kararlar üzerinde etkili olabilmektedir. Zira bunlar, ekonomik amaçlarını politik düzeyde savunmak için örgütlenmiş; bireyle devlet arasında köprü olan, belli sosyal kesimlerin temsilcisi durumundaki kuruluşlardır.

Bu açıklamalar ışığında ekonominin karar ve koordinasyon mekanizması aşağıdaki çizimde gösterilmiştir.

KARAR VE KOORDINASYON MEKANİZMASI

Yukarıdaki çizimden görüldüğü gibi;

- ekonomik alanda piyasa mekanizması,
- politik alanda seçim ve bürokrasi,
- politik-ekonomik alanda seçim ve pazarlık mekanizması

temel karar ve koordinasyon yöntemi karşımıza çıkmaktadır. Her alanda geçerli olan ortak yöntem ise **demokrasidir**.

Ekonomik alanda yer alan mal ve faktör piyasalarındaki tarafların, mülkiyet haklarına dayanarak piyasa bilgileri ışığında oluşturdukları kararlar, özel faaliyet planları oluşturur. Bu piyasalarda yer alan üretici ve tüketiciler, karar mekanizması olarak seçim yöntemini kullanarak ekonomi politikası birliklerini oluştururlar ve bu birlikler aracılığıyla politik alandaki kararları etkilemeye çalışırlar. Etkileme sürecinde karar yöntemi olarak hem pazarlık hem de seçim yöntemlerinden yararlanılmaktadır.

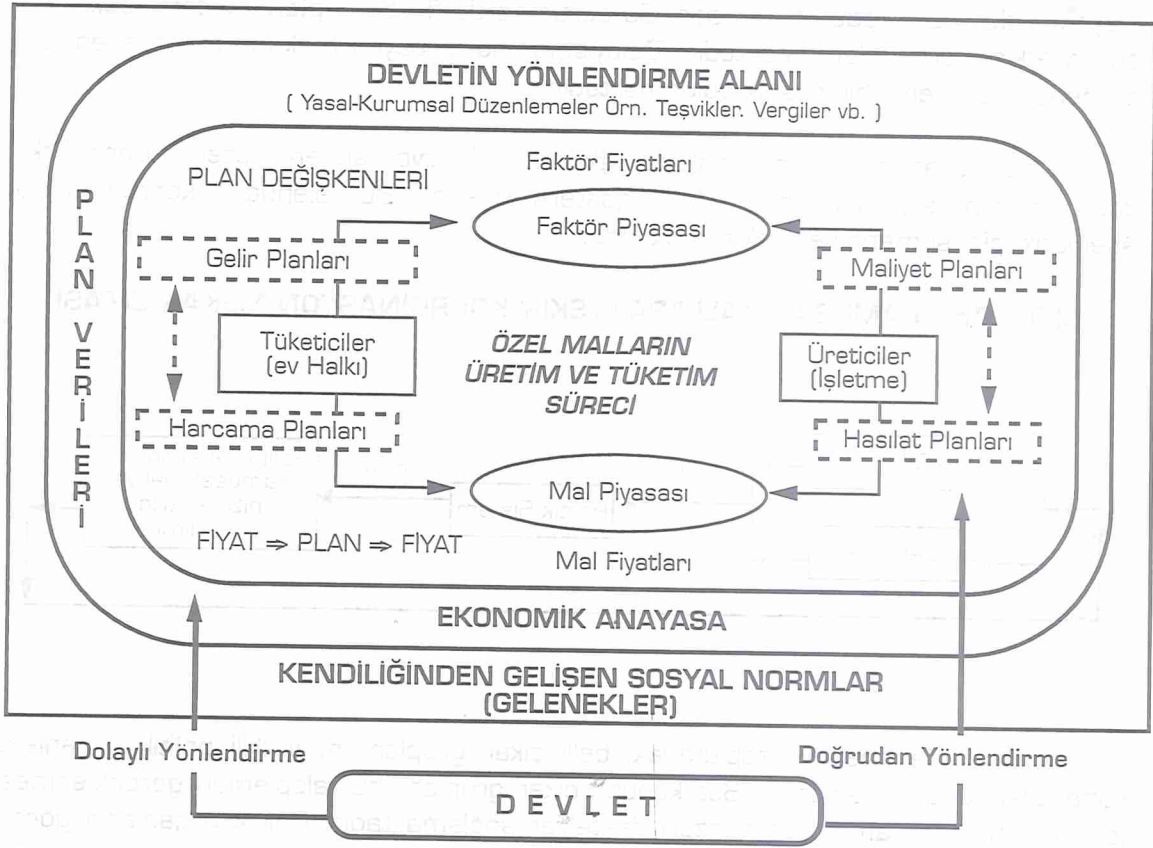
Bu açıklamalar ışığında piyasa ekonomilerinde ekonomik alandaki piyasa koordinasyon mekanizması yanında özel birimler oluşturdukları ekonomi politikası birlikleri yoluyla pazarlık mekanizmasının da işlediği bir sistem içinde yer aldığını belirtebiliriz. Ancak, bu sonuncu karar süreci daha çok politik alanda gündeme gelmektedir.

Piyasa ekonomisinde koordinasyon mekanizmasının daha net görülebilmesi için yukarıdaki çizimin alt kısmında yer alan ekonomik alana daha yakından bakmak gerekmektedir.

Aşağıdaki çizim bu amaçla geliştirilmiştir. Çizimden görüleceği gibi, özel malların üretim ve tüketim süreci, üreticiler ve tüketicilerin oluşturdukları karar ve faaliyet planlarının karşılaşmasıyla gerçekleşmektedir. Önce tüketici, kendi harcama planları ile, kendinin gelir planları, kendi kendine uyumlaştırır. Aynı şekilde üretici de kendi, maliyet ve hasılat planlarını birbiriyle uyumlaştırır. Üretici ve tüketici için piyasadaki fiyatlar esas olarak kendi bireysel planlarını yapar ve bunları birbiriyle karşılaştırır. Herhangi bir piyasada ortaya çıkacak değişiklik, bu planların gözden geçirilip yenilenmesini gerektirir. Böylece tüketicilerin (hanehalkının) harcama planlarıyla üreticilerin (işletmelerin) hasılat planları mal piyasasında karşılaşmakta ve mal fiyatları oluşmaktadır. Tüketicilerin (hanehalkının) gelir planlarıyla üreticilerin (işletmelerin) maliyet planları da faktör piyasasında karşılaşmakta ve üretim faktörlerinin fiyatları oluşmaktadır.

Hanehalkı ve işletmeler bu planlarını oluştururken **piyasa fiyatlarını esas** almaktadır. Yani fiyatlar planları belirlemektedir. Ancak söz konusu planların uygulama aşamasında **planlar, fiyatları belirlemektedir**. Böylece mal ve faktör piyasalarındaki etkileşim **fiyat → plan → fiyat** olarak gerçekleşmektedir. (**fiyat → plan → fiyat**) sürecinin zaman içinde işleyişi ve özel karar birimlerinin sürekli olarak bu ilişki içinde planlarını yenileyip; karşılıklı planların birbirine uyum göstermesi piyasa sisteminin koordinasyon boyutunu oluşturur. Çünkü bu süreç hiç kesilmeden işler ve piyasalarda bireysel planlara dayalı olarak gerçekleşen koordinasyon (uyum) süreci; sürekli işleyen dinamik bir süreçtir.

ÇİZİM 14 : KOORDİNASYON MEKANİZMASI

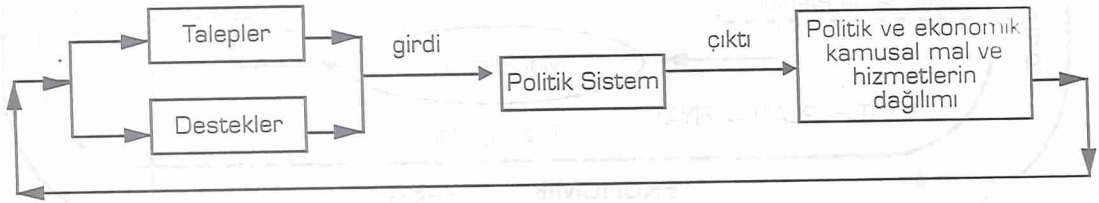
Yukarıda ifade edilen süreçte ortaya çıkan ilişkiler, toplumlarda çoğu kez devlet anayasasında, yasalarda ve yönetmeliklerde, belli hukuk kuralları ve normları olarak toplanmaktadır. Bu şekilde, bir toplumda ekonomik alan için önemli olan; ekonomik birim ve kurumların karar, davranış ve faaliyet alanlarını belirleyen hukuk, norm ve kurallar bütünü **ekonomik anayasa** olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, devlet tarafından konulmuş kural ve normlardır. Bir de bunlar dışında, spontan düzenler içinde zamanla kendiliğinden oluşup yerleşmiş gelenek ve sosyal normlar oluşmaktadır. Bunlar da ekonomik düzenin oluşmasında aynı derecede etkili olmaktadır. Ekonomik birimlerin "**meslek ahlakı**" olarak uydukları geleneksel kurallar bu türdendir. Ayrıca belli hukuksal düzenlemelerin devlet tarafından geliştirilmemesi veya yetersizlik ya da boşluk bulunması durumunda da kendiliğinden oluşan kurallar gelişmektedir. Devlet, bir anlamda ekonomik sürecin çerçevesini belirler. Eğer devlet piyasa mekanizmasının fiyat oluşum sürecine müdahale ediyorsa bu, doğrudan müdahaledir ve sistemin işleyişini aksatır.

Ülkemizde devlet esas işlevi olan ekonomik anayasayı belirleme yani, yasal/kurumsal düzenlemeleri yapma görevini etkin olarak yerine getirmemektedir. Bu nedenle devletin yönlendirme alanında kurallar ve kurumlar yerine kargaşa egemendir.

Bunlardan daha önemli bir sorun ülkemizde yaklaşık son 20 yıldır yaşanan enflasyon olgusudur. Zira, fiyatların malların mutlak ve göreceli kıtlığını yansıtmaz özelliği enflasyonu nedeniyle ortadan kalkmıştır. Bu durumda da **fiyat → plan → fiyat** şeklindeki süreç etkin olarak işlememektedir. Dolayısıyla koordinasyon mekanizmasında enflasyon nedeniyle önemli bir boşluk bulunmaktadır.

Diğer taraftan kamusal mallara ilişkin koordinasyon sistemi, özel mallara ilişkin koordinasyon sisteminden farklılık göstermektedir. Bu alandaki koordinasyonu aşağıdaki gibi şematize etmek mümkündür.

ÇIZIM 15 : KAMUSAL MALLARA İLİŞKİN KOORDİNASYON MEKANİZMASI

Bu şekilde talepler, toplumdaki belli çıkar gruplarının, yetkili politik organlara yönelik istek ve ihtiyaçlardır. Söz konusu çıkar grupları, bu taleplerinin gerçekleşmesi için maddi (parasal), oy ve benzeri destekler sağlamaktadır. Politik organların görevi ise, politik çıkar ve ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan kamusal mal ve hizmetleri üretip sunmaktır. Belli çıkar ve isteklerin karşılanmaması veya yetersiz karşılanması, desteğin geri çekilmesine yol açmaktadır. Bu da politikacıların, politikacı olarak varlığını sürdürmesini tehlikeye düşürmektedir. Politikacı burada belirtilen görevleri üstlenmektedir. Buradaki kamusal ekonomik mal ve hizmetler, kullanım ve yararlanımı toplumda herkese açık olan (kimsenin dışlanmadığı), teknik ve finansal açıdan bölünemeyen ve bu nedenlerden dolayı da piyasa fiyatı olmayıp, devlet tarafından üretilip sunulan mal ve hizmetlerdir. Politik kamusal hizmetler ise, devlet sınırları içindeki vatandaşların herbirinin kişisel ve maddi güvenliğini, devlet gücüyle garantilemeye yönelik faaliyetlerden oluşmaktadır. Bunlar kişinin, diğer kişiler ve devlet karşısında hak ve yetkilerini korumaya yöneliktir. Geniş anlamda kişinin özgürlük ve güvenlik hakları, haberleşme ve düşünce özgürlüğü, birlik kurma veya organize olma özgürlüğü (parti, dernek, sendika kurma ve toplantı özgürlüğü); hukuk güvenliği ve sosyal güvenlik hakları; özgür, gizli ve genel olarak seçme ve seçilme hakkı gibi, temel hak ve özgürlüklerin güvenlik altına alınıp gerçekleştirilmesi, devletin sunduğu politik kamusal hizmetlerdir. Bu alanda ekonomik-politik birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumlar oluşturulamadığı için üreticilerin devleti ve bürokrasiyi doğrudan etkileme çabaları yoğunudur.

2.3.2. KONTROL MEKANİZMASI

Piyasa ekonomilerinde özel mallara ilişkin karar sürecini fiyat mekanizması oluşturur. Fiyat mekanizmasının etkin bir şekilde işlerlik kazanması ise rekabet süreci içinde gerçekleşir. Başka bir deyişle, piyasaların bulunduğu ortamın, bir sisteme dönüşmesi; rekabet yarışı içindeki bağımsız planların birbirine uyum sağlaması şeklinde gerçekleşir. Piyasaları bir sisteme dönüştüren unsur rekabettir. Bu nedenle **piyasaların, başarı yarışı şeklindeki rekabetle düzenlenmesi durumunda piyasa ekonomisinin kontrol mekanizması devreye girmektedir**. Çünkü, rekabet sürecinde üreticiler daha kaliteli ürünü daha ucuza sunma yarışındadır. Tüketici de bu sayede harcamasının tam karşılığı olan ürünü alma şansına sahip olmaktadır.

Ancak, rekabetin başarı rekabeti biçiminde işleyebilmesi ve kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için, toplumda rekabet özgürlüğünün olması; piyasa yapılarının rekabetçi olması, yani birbiriyle anlaşamayacak sayıda çok birimin bulunması, rekabeti düzenleyen yasal kurumsal düzenlemelerin bulunması, rekabet kültürü ve motivasyonunun bulunması gerekir. Bu önkoşullar varsa, rekabet yaşama geçirilebilir. Rekabetin yasal düzenlenmesinde haksız ve yıkıcı rekabetin, yani rekabeti engelleyen durumların yasaklandığı ve denetlendiği bir politika oluşturulmalıdır. Ancak bu düzenlemeler sayesinde ekonomik birimler yenilikçiliğe ve yaratıcılığa yönlendirilir.

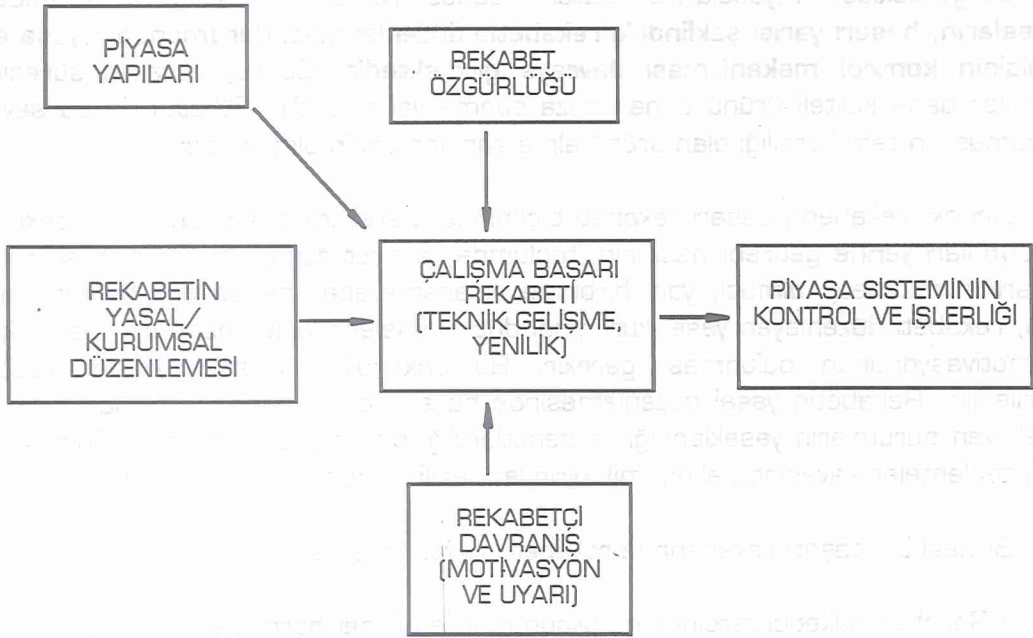
Böylesi bir başarı rekabetinde rekabet, şu fonksiyonları yerine getirir.

- Rekabet, tüketici tercihlerine uygun mal ve hizmet gerçekleşmesini sağlar ve böylece piyasayı yönlendirir.
- Malların kıtlık derecesinin doğru yansıtılmasını sağlar.
- Başarısız birimleri ayıklar; başarılı olanları yenilik kârıyla ödüllendirir.
- Kaynak dağılımının etkin olmasını sağlar.
- Yenilik ve teknik gelişmeyi sağlar.
- Ekonomik birimlerin değişik koşullara hızlı uyum esnekliği kazanmasını sağlar.
- Gelirin daha adil dağılmasını sağlar.
- Piyasada ekonomik gücün sınırlanmasını ve kontrolünü sağlar.

Bu işlevlerin yerine gelmesi durumunda rekabet, piyasa sisteminin motoru ve merkezi unsuru olarak ona işlerlik kazandırır. Ayrıca, bu işlevleri yerine getiren rekabet, fonksiyonel, (işlevsel); yani etkin rekabettir. Rekabetin etkin düzenlenmesi için; rekabet yarışını düzenleyip kontrol eden **Rekabet Kurumu** ve politikaların oluşturulması

gerekir. Rekabet yasası, futboldaki oyunun kuralları; rekabetin kurallarını denetleyen rekabet kurumu, futboldaki hakem gibidir. Dolayısıyla özel kesimin etkinlik alanı olan piyasa mekanizmasında, faaliyetlerin kontrolü açısından, rekabet önemli bir işleve sahiptir. Aşağıdaki çizimde rekabetçi kontrol mekanizması gösterilmiştir.

ÇİZİM 16 : REKABETÇİ KONTROL MEKANİZMASI

Ülkemizde rekabetin yasal düzenlemesi Aralık 1994'de yapılmış, ancak 1995 yılının sonunda henüz kurumların oluşturulması ve kuruma işlerlik kazandırılması sağlanamamıştır. Gümrük Birliği sözleşmesinin ön koşulu olan bu anlaşma şeklen yerine getirilmiş, ancak fiilen yaşama geçirilememiştir.

Başarı bazlı rekabetçi davranış (birey, kurum ve örgüt düzeyinde) yetersizdir. Zira rekabet isteğini uyandıracak motivasyon ve yönlendirici politikalar yoktur. Bu da, kültürel alanın özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de rekabetçi, yenilikçi motivasyonlar değil; sosyal bağımlılığa dayalı ilişki motivasyonu egemendir.

Rekabetçi düşünce ve rekabet kültürü yetersiz olduğu gibi, bu yönde destekleyici ve geliştirici politikalar da yoktur. Aksine rekabetin sağlayacağı avantajlar farklı yollarla daha kolay elde edilmektedir. Akrabalık, sosyal bağımlılık, politik yandaşlık ve son yıllarda fırsatçı-çıkar ilişkileri şeklindeki menfaat birliği ve rüşvet, rekabetten daha etkili rant olanakları yaratmaktadır.

Ayrıca, piyasa yapıları rekabetçi değildir. Rekabetçi olmayan ortamda, devletten destek alan, sınırlı sayıda ekonomik birimin varlığı rekabetçi piyasa yapılarının oluşmasına fırsat vermemektedir.

Rekabetin kuralları, sınırları ve işleyişi belirlenmemiş, rekabet kanunu ve rekabet kurulu işletilememektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de rekabetin önkoşulları yeterli biçimde oluşturulamamıştır. Bu nedenle rekabet etkin bir şekilde işlememektedir. Dolayısıyla rekabetin fonksiyonları yerine gelmemekte ve bu nedenle de Türkiye'de piyasa sistemi işlememektedir.

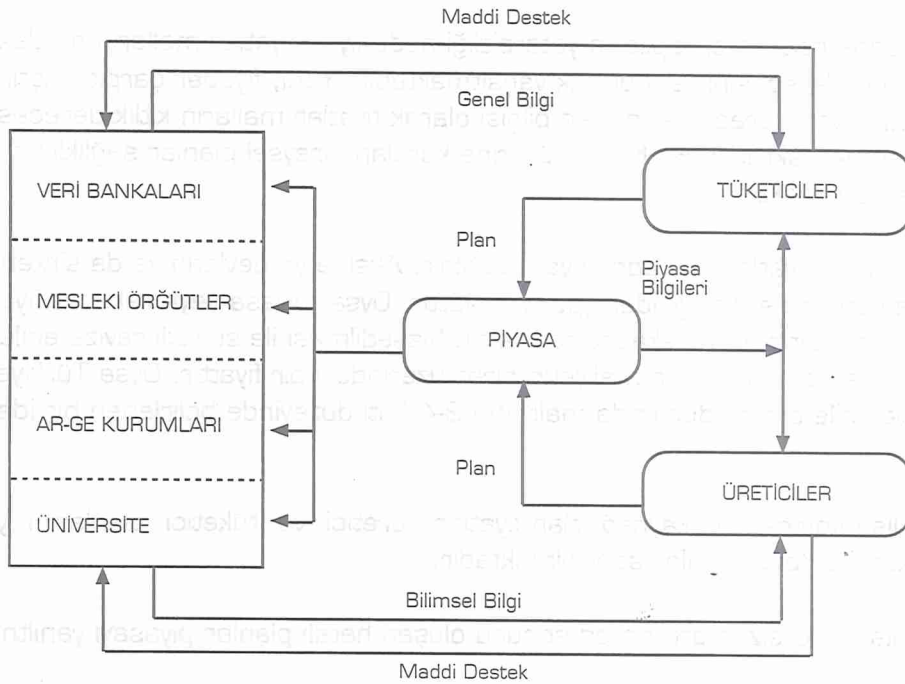
2.3.3. INFORMASYON MEKANİZMASI

Daha önce de vurgulandığı gibi piyasa sisteminin işleyişi açısından informasyonun önemi, ekonomik birimler arasında koordinasyonu sağlama işlevi görmesidir. Ekonomik birimlerin bireysel düzeyde plan yapabilmesi bu planlara ilişkin verilerin elde edilmesine bağlıdır. Sağlıklı bir informasyon akımının olduğu ekonomilerde bireylerin yaptığı planlar gerçekçi olacak, buna karşılık bilgi akımı sorunlu olduğunda yapılan planlar gerçeğe uygun olmayacaktır. Yeterli bilgi bu nedenle piyasa sisteminin etkin işlenmesini sağlarken yetersiz, eksik veya yanlış bilgilendirme piyasa sisteminin işleyişini aksatacaktır.

Piyasa ekonomisinde bireysel planların yapılmasında temel bilgi ve gösterge, fiyatlardır. Bu nedenle, bu bilgilere dayalı olarak yapılan özel planlar; fiyatlar, malların görelî ve mutlak kıtlık derecesini doğru yansıttığı ölçüde gerçekçidir.

Informasyonun bu önemi nedeniyle, bilgi üretim ve kullanım süreci aşağıdaki çizimde gösterilmiştir.

ÇİZİM 17 : INFORMASYON ÜRETİM VE KULLANIM SÜRECİ

Yukarıdaki çizimde de görüldüğü gibi bilgi üretim ve bilgi kullanım süreçlerinden oluşmaktadır. Bilgi üretim sürecinde yer alan kurumlar arasında veri bankaları, mesleki örgütler, Ar-Ge kuruluşları ve üniversiteler yer almaktadır. Bu kurumlar, bilimsel bilgiden piyasa için kullanılabilir pratik bilgilere kadar çok çeşitli informasyonları üretmektedir. Bu kurumlar söz konusu bilgileri, bilgi kullanım sürecine yani, piyasaya yansıtırken, bu bilgileri kullanan kurumlardan maddi destek almaktadır.

Informasyonun kullanım sürecinde aktarılan bilgiler piyasa bilgileridir. Mekanizmanın bu aşamasında üretici ve tüketiciler esas unsurdur. Bunlar arasında fiyat olarak aktarılan bilgiler, daha önce belirtilen fiyat → plan → fiyat sürecini işletmektedir.

Informasyon üretim ve kullanım süreci ekonomik alan unsurlarının yanında sosyal, kültürel alandaki oluşumların yansımada da önemli bir unsurdur.

Türkiye'de bilgi üretim sürecinde;

- Teknoloji ve maddi kaynak yetersizliği vardır.
- Bilgi üreticisi kurumlar sayıca yeterli olmadığı gibi, personel ve kurumsal altyapı eksikliği de oldukça fazladır.
- Bilgiyi kullanacak kurumlardan yeterli bilgi talebi yoktur. Bu nedenle söz konusu kurumlardan bilgi üreticilerine maddi destek akımı da yeterli değildir.

Türkiye'de bilgi kullanım sürecinde;

- Piyasada rekabetçi yapıların yetersizliği nedeniyle, fiyatlar malların mutlak ve göreceli kıtlık derecesini tam olarak yansıtmamaktadır. Yani, fiyatlar çarpıtılmıştır. 20 yıllık enflasyon sürecinde, piyasa bilgisi olarak fiyatlar malların kıtlık derecesini doğru yansıtmamaktadır. Bu bilgiler üzerine kurulan bireysel planlar sağlıklı ve gerçekçi olmaktan uzaktır.
- Türkiye'de fiyatlar, **rekabet fiyatı** değildir. Aksine ya devletin ya da şirketlerin idari organlarının belirlediği idari (politik) fiyattır. Oysa, piyasa veya rekabet fiyatı, diğer ekonomik birimlerin rekabet baskısının hissedilmesi ile sürekli revize edilerek ulaşılmış ve bu nedenle maliyetin biraz üzerindeki bir fiyattır. Oysa Türkiye'de özel fiyatlar bile birçok durumda maliyetin 3-4 katı düzeyinde belirlenen bir idari fiyattır.
- Yanlış informasyon kaynağı olan fiyatlar, üretici ve tüketici planlarını yönlendirmektedir. Yani, planlar saptırılmaktadır.
- Yanlış/yetersiz informasyon sonucu oluşan hatalı planlar piyasayı yanıltmaktadır.

2.3.4. MOTİVASYON SİSTEMİ

Motivasyon ekonomik faaliyetlerde; bireyleri, örgütleri ve kurumları belli davranışlar sergilemeye yönelten güdülerdir. Çağdaş piyasa ekonomilerinde temel motivasyon unsuru, kâr ve gelir elde etmeye yönelik olarak, **çalışma-başarı rekabetidir**. Piyasa içinde birimlerin faaliyet sonuçlarından tam sorumlu olmaları durumunda, yani piyasalar eleme fonksiyonlarını yerine getirdiğinde, başarılı olan ekonomik girişimler devam edecek, başarısız olanlar elenecektir. Ancak, çalışma ve başarı rekabetinin olmadığı ekonomilerde bu mekanizma işlemeyeceğinden, piyasa sistemi fonksiyonel işlerliğe kavuşamayacaktır. Başarılı ile başarısızın ayırt edilmediği bir sistemin başarı şansı yoktur. Piyasa sisteminin ayakta kalması ve ekonomik dinamizmi sürdürme şansı çalışma ve başarı rekabetini ve bunun kültürünü bireylere kazandırmaktan geçer. Ancak bu sayede ekonomik birimler yeniliğe ve yaratıcılığa yönelebilirler.

Toplumsal gelişme aşamalarının farklı evrelerinde farklı motivasyon sistemleri gündeme gelmiştir. aşağıdaki tabloda bu farklı evrelere ilişkin motivasyon unsurları gösterilmiştir.

TABLO 26 : TOPLUMSAL GELİŞME AŞAMALARINA GÖRE MOTİVASYON UNSURLARI

TOPLUMSAL GELİŞME AŞAMASI	TEMEL MOTİVASYON UNSURLARI
İLKEİ	FİZYOLOJİK İHTİYAÇLARIN KARŞILANMASI
TARIM	METAFİZİK DEĞERLER
SANAYİ	ÇALIŞMA/BAŞARI REKABETİ
BİLGİ TOPLUMU	KENDİNİ KANITLAMA/AŞMA

Ülkemiz bugünkü, gelişme aşamasında tarım toplumunun izlerinin hala sürdüğü ve bu arada sanayi toplumuna özgü bazı nitelikler yanında, bilgi toplumuna özgü bazı niteliklerin de görüldüğü bir geçiş toplumu özelliği göstermektedir. Ancak tarım toplumunun özellikleri hala baskın unsurdur. Diğer özellikler ise marjinal önemde kalmaktadır. Bu nedenle çalışma-başarı rekabetinin yerine **"ilişki ilkesi"** egemendir.

Aşağıdaki tabloda toplumumuzun tarihsel gelişimi sürecinde baskın olan motivasyon unsurları verilmiştir. Ancak özellikle vurgulamak gerekir ki, toplumsal gelişmenin evrelerini çok kesin sınırlarla birbirinden ayırmak neredeyse olanaksızdır. Bu nedenle aşağıda verilen unsurlar, ilgili dönemin baskın unsuru olmakla birlikte, aynı dönemde, önceki ve sonraki evrelerin etkileri de varlığını korumaktadır.

TABLO 27 : TÜRKİYE'DE TARİHSEL GELİŞME SÜRECİNDE TEMEL MOTİVASYONLAR

DÖNEMLER	MOTİVASYON UNSURLARI	DOĞA-TEKNOLOJİ İLİŞKİLERİ
OSMANLI ÖNCESİ	DİN, İDEOLOJİ, BAŞARI	DOĞAYA UYUM
OSMANLI DÖNEMİ :		
KURULUŞ VE YÜKSELİŞ	DİN, İDEOLOJİ, BAŞARI	DOĞAYA UYUM
YÜKSELİŞ SONRASI	DİN, İDEOLOJİ, BAŞARI	DOĞAYA UYUM
CUMHURİYET DÖNEMİ :		
1923-21930	BAŞARI MOTİFİ, LIBERAL DÜŞÜNCE, BATILAŞMA İDEOLOJİSİ, CUMHURİYET İDEOLOJİSİ	TEKNOLOJİ İTHALATI
1930-1950	SOSYAL-LIBERAL SENTEZ: DEVLETÇİLİK, BAŞARI MOTİFİ, BATILILAŞMA İDEOLOJİSİ (CUMHURİYET İDEOLOJİSİ)	TEKNOLOJİ İTHALATI
1950-1965	ÖZEL SEKTÖR (LIBERAL İDEOLOJİ)	TEKNOLOJİ İTHALATI
1965-1980	ÇEŞİTLİ POLİTİK İDEOLOJİLER	TEKNOLOJİ İTHALATI
1980 SONRASINDA	ÇIKAR İDEOLOJİLERİ, İLİŞKİ SİSTEMİ	TEKNOLOJİ İTHALATI

- Türk toplumunda temel motivasyon unsuru, genellikle moral-ahlaki değerlerdir.
- Maddî değerlerin motivasyon unsuru olarak öne çıkmaması, (bireysel, örgütsel, toplumsal düzeylerde) rekabetçi düşünce yapısının gelişmesini engellemiştir.

2.3.5. ÜLKEMİZDE PİYASA SİSTEMİNİN İŞLERLİĞİ

Piyasa sisteminin unsurlarına yönelik olarak yapılan yukarıdaki açıklamaların ışığında ülkemizde piyasa sisteminin işlerliğinin sorgulanmasında yarar bulunmaktadır. Bunun için de Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne ekonomik sistemde ortaya çıkan gelişmelerin değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yılları olan 1923-30 arası, literatürde genellikle liberal dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu yıllarda, devletin bizzat kendisinin yoğun yatırım ve girişimlere başvurmamış olması ve ekonomiyi yönlendirmede çok aktif rol oynamamış olması bu değerlendirmelere neden olmaktadır. 1924 Anayasası ve Medeni Kanunun getirdiği temel hak ve özgürlükler, piyasa ekonomisinin ön koşulları olarak önemli adımlardır. Ancak ekonominin gelişme düzeyi, sahip olduğu altyapı ve piyasaların bütünleşme derecesi piyasa sisteminin oluşmasını sağlayacak boyutlardan çok uzaktır. Yine bu dönemde, Ticaret ve Sanayi Odalarının, İstatistik Umum

olarak önemli adımlardır. Fakat maddi, personel ve kurumsal altyapı donatımı oldukça yetersizdir. Aynı zamanda toplumun düşünce ve davranış yapısı geleneksel türdendir. Bu koşullarda piyasa ekonomik sisteminin geçerli olduğundan sözedilemez. Devlet işletmecilik yapmamasına karşın, özel şirketlere "tekel" hakkı veren imtiyazlar tanıyarak, piyasa sistemi ve rekabete ters düşen uygulamalara gittiği görülmektedir.

1930-39 dönemi, "devletçi dönem" olarak bilinmektedir. Zira bu yıllar, kalkınmanın hızlandırılması yönünde devletin girişimci olarak ekonomik sürece etkin bir biçimde katıldığını görmekteyiz. Ayrıca devlet bu dönemde oldukça müdahaleci bir politika izlemiştir. 1930'da çıkarılan "Türk Parasının Kıymetini Koruma" ve "Ticarette Tahşişin Meni ve İhracatın Murakabesi" malların fiyatlarını belirlemeye yönelik düzenlemeler, piyasa sisteminden çok, merkezden yönetimli koordinasyonun ağır basmasına neden olmuştur. Fakat, sanayi sektöründe uygulanan sektör planlamalar başarılı sonuçlar vermiştir. Devletin ekonomik yaşama girişimci olarak etkin biçimde girmesi, devletçilik olarak gidilen politikanın anayasaya alınmasına yol açmıştır. Ancak bu sosyalist devletçilik değildir. Bu anlayış "özel girişimcinin yapamadığı işleri devletin yapması" şeklinde formüle edilmiştir. Fakat devletin artan fonksiyonları ile birlikte, piyasalara ve fiyat oluşumuna yoğun olarak karıştığı görülmektedir.

1940'lı yıllar, merkezden yönetimli bir koordinasyonun çok daha etkin bir biçimde uygulandığı "Harb Ekonomisi" dönemidir. Ancak savaş sonrası dönemde devletçi politikadan dönülerek özel girişimciliğe öncelik veren bir dönem başlamıştır. Demokrat Parti, daha liberal bir politikayı savunmuştur. Bununla birlikte, 1950-60 dönemi uygulamasında, "iktisadi hayata doğrudan devlet müdahalesinde bir azalma olduğu söylenemez". Bu dönemde de piyasa ekonomik sistemi varolmamıştır; ancak bu dönemde ulaşım altyapısı yatırımlarındaki gelişmeler, ekonominin ve piyasaların ileriki yıllardaki bütünleşmesinin önkoşullarını sağlama yönünde etkili olmuştur.

1961 Anayasası ekonomik düzenlemelere geniş yer vermiştir. Batılı toplumlarda olduğu gibi, temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmış; özel mülkiyet, sözleşme ve çalışma özgürlükleri ile girişimcilik serbestisi anayasal haklar olarak düzenlenmiştir. Ayrıca kalkınma bir makro plana bağlanmıştır. Bu plan, rasyonel kaynak kullanımını sağlamak için, sektörler arası tutarlılığı gözeterek; "**özel kesim için yol gösterici ve kamu kesimi için emredici**" olarak düşünülen bir planlama anlayışına dayanmaktadır. Bununla Türkiye Ekonomisinin bir "**karma ekonomik sistem**" olduğu kabullenilmiştir. Planlarda genellikle "fiyatların piyasada oluşması" ilkesi benimsenmiştir. Ancak, hiçbir planda piyasa sisteminin fonksiyonel işlerliğini sağlayacak politikalar oluşturulmamıştır. Ancak 1980 yılından sonra uygulanan politikalarda "karma ekonomi" kavramı geri plana itilerek, "serbest piyasa sistemi" kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bu yaklaşım da, özde eski geleneği sürdürmekte olup; özel sektörün önem ve payını artırma amacından öteye geçememektedir. Bu arada ülkenin ekonomik sistemine fonksiyonel işlerlik kazandırma çabaları artmıştır. Bu arada, 1982 anayasası, ekonomik konuları daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bununla beraber sistemin fonksiyonel işlerliği açısından merkezi konumda bulunan rekabetin düzenlenmesine ilişkin yasal düzenleme, ancak 1994 yılında yapılabilmektedir.

Bu gelişmelere rağmen, henüz fonksiyonel işlerliğe sahip bir piyasa sistemi oluşturulamamıştır. Getirilen şekli düzenlemelerin maddi içerik ve fonksiyonel işlerliği yeterli olmaktan uzak kalmıştır. Ayrıca, piyasa sistemi için temel ilke olan çalışma başarı ilkesi, ilişki ilkesi yerine ikame edilmiştir.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde piyasa sisteminin etkin olarak işleyebilmesi için gerekli ön koşulların ülkemizde ne ölçüde sağlandığı hakkındaki tespitlerimiz aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Rekabet hiç bir ülkede kendiliğinden var olmaz. Çünkü ekonomik birimler rekabetten kaçma eğilimi içindedir. Ülkemizde rekabete yönelik hiç bir yönlendirme bugüne kadar uygulamaya konulmadığı için rekabetçi ortam yeterli düzeyde değildir. Piyasa organizasyonundaki yetersizlikler ve rekabeti düzenleyici önkoşulların yetersizliği, ekonomik sistemin rekabete dayanmasını engellemektedir. Gerek özel birimlerin, gerekse devletin tutum ve davranışları rekabet yaratıcı olmaktan uzaktır. Ülkemizde rekabetçi davranışlar gelişmemiştir. Bu nedenle rekabet süreci işlememektedir. Rekabetin işlemediği piyasaların, ekonominin bütününe yönlendirmesi beklenemez. Bu nedenle **Türk ekonomisi, fonksiyonel işlerliğe sahip bir piyasa ekonomisi olmaktan uzaktır.**

Rekabetin olmadığı piyasalarda da tekeli eğilimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin DİE'nin 1991 yılı verilerine göre, Türkiye imalat sanayiinde dörtlü iktisadi faaliyet kollarının yüzde 10'unda 4 firma piyasanın tamamına egemendir. Faaliyet kollarının yaklaşık yüzde 30'unda 4 firmanın piyasa payları toplamı yüzde 75'in üzerindedir. Yine aynı verilere göre, faaliyet kollarının yaklaşık yüzde 60'ında 4 firmanın piyasa payları toplamı yüzde 50'nin üzerindedir. Bu verilerde gösterilmektedir ki, Türkiye'de genel olarak tekeli eğilimler oldukça yüksektir.

TABLO 28 : PIYASA SİSTEMİNİN İŞLERLİĞİ

ÖN KOŞULLAR	MEVCUT DURUM	NEDENLER	SONUÇLAR
REKABETÇİ ORTAM	YETERLİ DEĞİL	YASAL KURUMSAL DÜZENLEMELER İŞLEMİYOR, REKABETÇİ DÜŞÜNCE YOK	TEKELCI EĞİLİMLER
PIYASAYA GİRİŞ-ÇIKIŞ SERBESTLİĞİ	ŞEKLEN VAR	TEKELCI EĞİLİMLER	BAŞARI REKABETİ İŞLEMİYOR.
SÖZLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ	KISMEN VAR	PIYASA YAPILARI	KURALSIZLIK, KEYFİ UYGULAMALAR
FIYAT İSTIKRARI	YOK	MALI DENGESİZLİKLER	PIYASA VE REKABET SİSTEMİNİN İŞLEMESİ
EKONOMİK BİRİMLERİN FAALİYETLERİNİN SONUÇLARINDAN TAM SORUMLU OLMALARI	İŞLEMİYOR	SOSYALLIK ANLAYIŞI	DİNAMİK GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMEMESİ
EKONOMİ POLİTİKALARININ İSTIKRARI	YOK	KISA VADELİ BAKIŞ AÇISI	BELIRSIZLIK
ÜRETİM ARAÇLARINDA ÖZEL MÜLKİYET	VAR	YASAL DÜZENLEMELER	ÖZEL BİRİMLERE KARAR YETKİSİ TANINMIYOR.

Piyasa sisteminin etkin işlemlerini sağlayan bir başka unsur, piyasaya giriş çıkış serbestliğidir. Bu kriter açısından da ülkemizde piyasa sisteminin yeterli olmadığını belirtmek durumundayız. Yine 1991 yılı verileriyle yaptığımız bir değerlendirmede, imalat sanayinin dört rakamlı kodlamaya göre yapılan ayrımında iktisadi faaliyet kollarının yüzde 20'sinde 10'dan az sayıda firma bulunmaktadır. Bu değerlendirmede gösterilmektedir ki, ülkemizde şeklen piyasaya giriş çıkış serbestliği bulunmasına karşın; piyasaya giriş çıkışın etkin olarak işlemesine engel olan, girişimcilik anlayışının yeterince gelişmemesi, piyasaların yeni girişlere olanak verecek yapıda olmaması, ülkemizde sermaye birikiminin yetersizliği gibi bir çok neden bulunmaktadır.

Sözleşme özgürlüğü de, ülkemizde kısmen ve şeklen var olan bir unsurdur. Yasal olarak bu konuda herhangi bir kısıt olmamakla birlikte piyasa yapıları sözleşme özgürlüğü ilkesinin etkin olarak işlemesine engel olmaktadır.

Piyasa ekonomilerinin işleyişi açısından çok önemli bir başka ön koşul, ekonomide **fiyat istikrarının** sağlanmasıdır. Oysa bilindiği gibi ülkemizde son 20 yılda fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Fiyatlar ekonomik birimler tarafından plan verisi olarak kabul edilmekte ve bireyler faaliyetlerini bu verilere göre planlamaktadır. Fiyat istikrarının olmadığı bir ekonomide üretici ve tüketiciler bazında yapılan planların temel değişken olarak aldığı fiyatlar malların göreceli ve mutlak kıtlık derecesi doğru yansıtmamakta ve bu da sağlıksız planlamaya, çarpık karar alınmasına neden olmaktadır.

Ekonomik birimlerin faaliyetlerinin sonuçlarından **tam sorumlu olmaları**, piyasada dinamizmi sağlayan unsurdur. Ekonomik birimler piyasa koşullarına uygun olmayan bir faaliyette bulduklarından, bu faaliyetten uğrayacakları zararın kendileri tarafından üstlenilmesi gerekir. Kaldı ki, girişimcilik kar yanında zarar riskini de göze almayı gerektirmektedir. Ancak ülkemizde bir girişimin başarısız olması durumunda da sürdürüldüğüne ilişkin bir çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin bir çoğunda, devlet aygıtına yakınlık, ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda da **başarı rekabetinin** yaşaması olanaksızdır.

Ekonomi politikalarının istikrarı açısından değerlendirme yapıldığında, kısa vadeli bakış açısı nedeniyle istikrarın sağlanamadığı ve bunun sonucunda da, belirsizliklerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durum, ekonomik birimlerin faaliyetlerini yönlendirmek amacıyla plan yapmalarına engel olmakta ve sürekli kısa vadeli düşünülmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Sonuçta, üretken yatırımlardan çok spekülasyon yatırımlara ağırlık verilmektedir.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kriteri açısından bakıldığında, Anayasa-da ve yasal düzenlemelerde bu konunun güvence altına alındığını görmekteyiz. Bu güvencenin sonucu olarak özel birimlere karar yetkisi tanınmıştır.

2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'Sİ EKONOMİK ALAN ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne ekonomik alanın sistem, süreç ve yapı boyutlarında ortaya çıkan gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu analizde elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne, her alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, bu gelişmeler çağımızın gerekleri ölçüsünde sağlanamamış; ülkenin sahip olduğu potansiyeller yeterince etkin kullanılmamış ve kalkınmayla özleştirilen sanayileşme süreci tamamlanamamıştır. Bu ifadeler, gelişmelerin gözardı edilmesi değil, yetersiz bulunması anlamındadır. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında bizden geride olan Kore gibi ülkelerin bizi büyük oranda geride bırakmış olması bu savı güçlendirmektedir.

Öte yandan gelişmiş ülkelerin sanayi ötesi (Bilgi Toplumu) toplum çerçevesinde yeniden yapılanma çabalarına girdikleri ve bu gelişmelerin ekonomik alanda önemli yenilenmeler getirdiği dikkate alındığında, bu duruma uyum sağlamak açısından da ülkemizdeki gelişmelerin yeterli olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

Bununla birlikte, Cumhuriyet döneminde ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmeleri ve mevcut sorunları sistem, süreç, yapı boyutuyla değerlendirecek;

- Ekonomik sistem tercihinin 1923 yılında, günümüz egemen-çağdaş sistemi olan piyasa ekonomisi yönünde belirlemiş olması, son yıllarda atılan adımlarla bu sistemin yasal-kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olumlu; sisteme işlerlik kazandırılmaması (Rekabet Kanunu'nun hayata geçirilmemesi, slogan düzeyinde kalması gibi), sisteme uygun ekonomik birim (devlet, firma birey) tipi ve davranış özelliklerinin yeterince kazandırılmaması olumsuz gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Ekonomik yapıya çağdaş bir görünüm kazandırılmamış ve bu nedenle çoklu-çarpık (düalizmin ötesinde çeşitli boyutlarıyla çarpık) bir ekonomik yapı gerek **sektörel ve mekansal**, gerekse **teknolojik** yapı boyutlarında ortaya çıkmıştır. Bölgesel farklılaşma sağlıklı yönlendirilemediği gibi; sektörel yapılanma ile yeterli düzeyde desteklenememiştir.

Türkiye'de hem sistemin işlerliğini, hem de ekonomide yeniden yapılanmayı ilgilendiren bir konu **özelleştirme**dir. Özelleştirme mülkiyetin özel birimlere devri, mülkiyet, servet ve refahın yaygınlaşmasına katkı yapmaktadır. Ayrıca, özelleştirmeye sistem politikası açısından baktığımızda, yapılan özelleştirmenin piyasada **rekabet artırıcı nitelikte** olması temel amaç olarak ortaya konması gerekir. Bu amacın gerçekleşmesi **piyasa yapılarının** rekabeti artırıcı yönde **değişimi** ile mümkündür. Bu nedenle özelleştirmede, piyasadaki **yapısal değişimi** sağlayıcı nitelik üzerinde durulması gerekir.

Diğer yandan özelleştirme sürecinde, yasal kurumsal çerçevenin önceden oluşturulması ve ekonomide sistemin işleyişini, yani rekabetin nasıl etkileneceğinin ve piyasadaki yeniden yapılanmanın, temel amaçlar olarak ortaya konup kamuoyuna anlatılması gerekir. Halbuki Türkiye'de özelleştirme, bir bakıma ilkesiz, amaçsız, kuralsız bir biçimde devlet bütçesinin açıklarını kapatmak amacıyla kullanılmak istenilmiştir. Bu durum toplumun bir kesiminin olaya olumsuz bakmasına yol açmıştır. Zira özelleştirmenin ekonomik sistem ve ekonomik yapılanma açısından mantığı topluma yeterli düzeyde açıklanmamıştır.

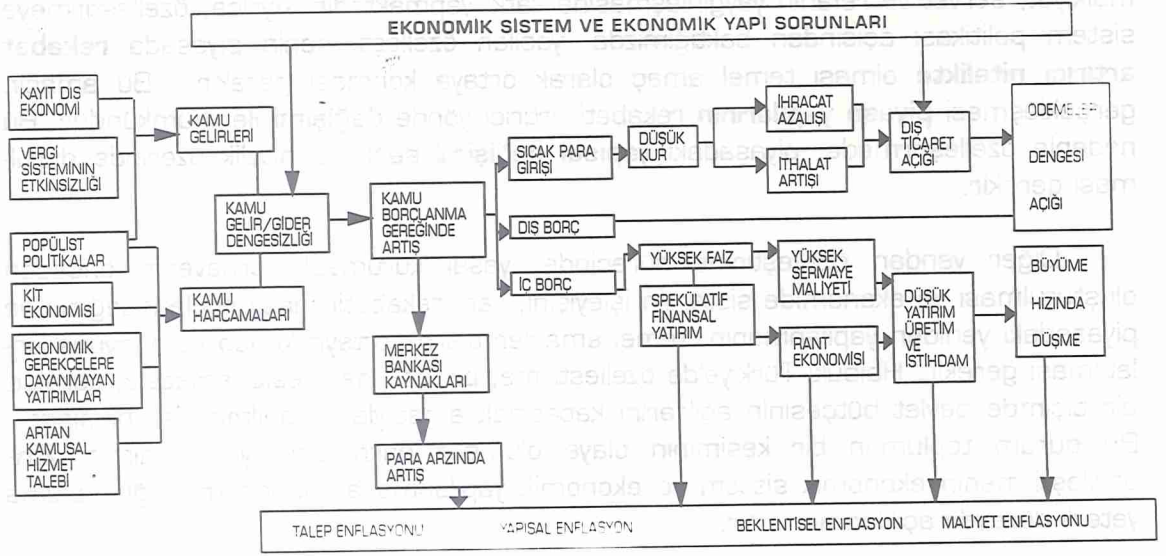
Ayrıca özelleştirilmek istenilen kurumlardaki politik çıkarlar ve güç yoğunlaşması özelleştirmeyi engelleyen bir diğer unsurdur. Bu tür güç odaklarının aşılabilmesi; rekabet kültürünün kavranmasıyla mümkündür.

Kısacası Türkiye'de özelleştirme; piyasa sistemi ve rekabet politikasının yaratılmasına yönelik bir yeniden yapılanma politikası olarak oluşturulamadığı için başarısızlığa uğramıştır.

Bugünkü şekli ile özelleştirme, bir çözümsüzlük örneği olarak durmaktadır.

Sonuçta yeterince etkin işlemeyen ekonomik sistem ve çoklu-çarpık ekonomik yapı, istikrarsız bir ekonomik süreç ortaya çıkarmıştır. Bu ilişki aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

CIZIM 18 : TÜRKİYE'DE EKONOMİK SÜRECİN İSTIKRARSIZLIĞI

Kaynak: Y. UYSAL, I. MAZGİT, M.ÇETİNKAYA

Sistem, yapı ve süreçteki çarpıklık ve yetersizlikler ekonomik alanın sağlıklı kurumlaşmasını engellemiştir. Bu nedenle ekonomik alanda ihtiyaç duyulan;

Verimlilik, Etkinlik, Kalite, Katılım-Dayanışma, Rekabet, Esneklik, Küreselleşme ve Bilişim teknolojilerine geçiş gibi yeni anlayış ve yapılara yönelim sağlanamamıştır.

Üstelik 1980 sonrasındaki kısmi yenilenme; yetersiz kaldığı gibi, ekonomik sistemdeki boşluklar, ekonomik yapıdaki çarpıklıklar, ekonomik süreçteki istikrarsızlık ve iç dinamiğin yetersizliği nedeniyle gelişme stratejisinde bir yenilenmeyi getiremedi.

1960 ve 1970'li yıllarda ön plana çıkan yatırım güdümlü gelişme sürecini; yenilik güdümlü gelişme sürecine dönüştürmek yerine; ancak geçmişin gelişme düzeyinin nimetleriyle dışa açılmaya çalışan refah güdümlü; yani durağan gelişme sürecine girilmesine yol açmıştır. Bu durum ekonomide üretimi geri plana iterken; paylaşım kavgasını ve çıkar çatışmalarını ön plana çıkarmıştır. İhracata dayalı gelişme stratejisi ancak geçmişte sağlanan kazanım ve gelişme düzeyinin sonuçlarıyla kısmen gerçekleştirilebilmektedir. Oysa ki, ekonomide yenilikçi stratejiye dayalı istikrar içinde bir gelişme süreci ile Türk ekonomisinin önü açılabilir.

3. GEÇMİŞTEN BUGÜNE EKONOMİK ALAN ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇ

İkinci bölümde Eski Türklerden başlayarak, bugüne getirdiğimiz ekonomik alanın analizinde elde edilen genel sonuçlar ve saptamalar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- 1858'e kadar üretim araçlarında özel mülkiyet değil; **merkezi (kamu) mülkiyeti** yaygındır.
- Sosyal alandaki **kişi egemenliği**, politik ve ekonomik alanlara da aynen yansımıştır.
- Ekonomide **çalışma ve başarı ilkesi** yerine **ilişki ilkesi geçerli** olmuştur.
- **Yönetim sisteminin** temel yapısal özellikleri yani merkezden yönetimli yapısı ve bu alandaki sorunlar, ekonomik alana yoğun biçimde yansımıştır. Türk ekonomik sisteminin, **merkezden yönetimli karakteri** önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir.
- **Kamu mülkiyetinin** her dönemde yaygın olması, **karar mekanizmalarında devletin ve bürokrasinin** egemen olması sonucunu doğurmuştur. Bir başka deyişle **merkezi yönetim** devletin ekonomik alanda da sürekli etkin olmasına neden olmuştur. Nitekim tarım toplumunda toprağın, sanayileşme sürecinde önemli sanayi kuruluşlarının (KIT'ler) devletin elinde olması bu durumu güçlendirmiştir. Böylece firmalar devlete iş yaparak gelişirken, halk devletten iş beklemiş ve devlet "baba" konumunda olmuştur. Bu nedenle devlet bir taraftan işadamlarını büyütürken diğer taraftan da gizli işsizler yuvasına dönüşmüştür.
- Türk toplum geleneğine; doğayı değiştirmeye ve ona egemen olmaya yönelik **teknoloji geliştirme** anlayışı değil; varolan **doğadan yararlanma** anlayışı önplanda yer almıştır.
- Doğadan yararlanma, fırsatçılık ve rant ekonomisi anlayışını gündeme getirmiştir.
- Temel öncelik ilkesinin **bireysellik** yerine daha çok **sosyallik içermesi**, bireysel inisiyatif kullanımının gelişmesini engellemiştir.
- Ekonomik kurumlaşmanın **yetersizliği**, küçük ölçekli ve öztüketimin yoğun bulunduğu ekonomik sürecin geçerliliğini korumasına yol açmıştır.

- Üretilen mallar ve üretim tekniği konusunda muhafazakar bir yapı mevcuttur. Bu nedenle yeni malların üretimi ve yeni tekniklerin kullanılmasında gecikme ortaya çıkmaktadır. Bu durum doğayı ve çevreyi değiştirmek yerine kabullenmek şeklindeki dünya görüşünden kaynaklanmaktadır. Bunun bir diğer boyutu olan yenilik ve teknoloji üretememek de bu sonucun doğmasına yol açmaktadır.
- İçeriği değişse de tarım ağırlıklı ekonomik yapı belirgindir. Nitekim GSMH içinde tarımın payının azalmasına rağmen istihdam içindeki yerini koruyarak olması bunun tipik göstergesidir.
- Kişi egemenliğinin yoğun olması ve bunun yarattığı bağımlı kişilik yapısı ekonomik alana, rekabetçi davranışlardan çok, rekabetçi olmayan davranışlar ve dolayısıyla tekelci piyasa oluşumları şeklinde yansımıştır. Bu nedenle ülkemizde bir çok piyasada tekelci veya oligopolistik yapılar hakimdir.
- Türk toplumunun yakın geçmişine kadar, Batılı anlamda ekonomik içerikli sınıflı yapı oluşmamıştır. Üretim faktörlerinin sahipliğinde özel mülkiyetin olmaması ve merkezci yapı, sosyal tabakaların ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu nedenle devletin temelinde belli ekonomik bazlı sınıflar değil, askeri ve bürokratik sınıf varolmuştur. Kişi egemenliğinin devamlılığını sağlayan merkezci olarak örgütlenmiş askeri ve bürokratik yapılanma vardır. Dolayısıyla sosyal sınıflara dayalı ekonomik yapılanma ve sistemleşme Batıdan farklı özellikler göstermektedir.
- Kişi egemenliği ekonomide de kurumsallaşmanın yetersiz kalmasına yol açmış ve kişi egemenliğinin yaygınlığı, her dönemde kişisel-keyfi kararlara ortam hazırlamıştır. Bu durum ayrıca piyasalarda ancak şahıs ve aile şirketleri düzeyinde bir kurumsallaşmaya neden olmuştur.
- Her dönemde coğrafyanın sağladığı avantajlar olmuş ancak bunlar etkin bir biçimde kullanılamamış; elde edilen rant merkezde paylaşılarak halka yaygın biçimde yansıtılamamıştır.
- 1980'li yıllar geleneksel dayanışmacı-sosyal öncelikli yaklaşımın büyük ölçüde çözümlenmesine ve Klasik liberalizmin ilk dönemindeki ilkel bireyci yaklaşımın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ancak bireysellik ve sosyalliğin yeni ve çağdaş içerikleriyle birlikte yeni sentezi uygulamada henüz yakalanamamıştır.
- Ekonomide bürokrat hakimiyeti varolagelmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi dörtlü karar mekanizması içinde bürokrasi, karar mekanizması olma özelliğini sürdürülmüştür. Bu nedenle, bugün bile, piyasalarda rekabetten çok merkezi yönetim ve bürokrasinin önemi büyüktür.

Bugün gelinen noktada sorunların çok yoğun, karmaşık ve aşılmasının güç olmasına rağmen, henüz geç kalınmış değildir. Ancak, ekonomik alanda yaşanan sorunlar özde ekonomik içerikli olmakla beraber politik, sosyal ve kültürel alanda etkileşimin yarattığı etkiler de gerek ekonomik sistemin işleyiş ve yapılanmasında gerekse süreçte etkili olabilmektedir. Bu nedenle çalışmamızın temel tezi ve yaklaşımı olan "entegre yaklaşım" çerçevesinde, bu alanda mevcut sorunların çözümünü için diğer alanlarla (politik, sosyal, kültürel) olan etkileşimin ve bulguların da dikkate alınması gereği bulunmaktadır. Dolayısıyla çözüm önerilerinin gerçekçi ve uygulanabilir olması için, diğer alanların da incelenmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle önerilerin çalışmamızın son bölümünde ortaya konulması çalışmamızın yaklaşımı açısından kaçınılmaz olmaktadır.

KAYNAKLAR

-, (1987); **Türkiye Tarihi**, (Ed. S. Akşin), İstanbul.
-, (1992), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt: II, (Ed. R. Mantran), İstanbul.
-, (1980); **Kitabi Dede Korkut**, Ankara.
- Akdağ, M., (1975); **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları**, Ankara.
- Akdağ, M. (1979); **Türkiye'nin İktisadi ve İltisamai Tarihi**, Cilt: II, Ankara.
- Aron. R., (1975); **Sanayi Toplumu**, İstanbul.
- Anıkan, Z., vd., (1993); **Tariş Tarihi**, İzmir.
- Anıkan, Z., Yetkin, S., (1993); **"Milli Aydın Bankasının Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri"**,
Tariş Tarihi, İzmir.
- Atalay, B., (1983); **Sanayileşme ve Sosyal Değişme**, Ankara.
- Avcioğlu, D., (1987); **Türkiye'nin Düzeni**, Cilt: 1, Ankara.
- Barkan, Ö.L. (1937); **"Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü"**, Ülkü, Sayı: 9 (50).
- Barkan, Ö.L. (1940); **"Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Arazi Kanunnamesi"**, Tanzimat, İstanbul.
- Barkan, Ö.Y., (1984); **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul.
- Barkan, Ö.L., (1943); **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kanunlar**, Cilt: 1, İstanbul.
- Berkes, N., (.....); **İki Yüzyıllar Niçin Bocalıyoruz**, İstanbul (Ts).
- Berkes, N., (1969); **Türkiye'nin İktisadi Tarihi**, İstanbul.
- Berkes, N., (1969); **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul.
- Blaisdell, DC., (1979); **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi ve Düyun-u Umumiye**, İstanbul
- Braudell, F., (1989); **II. Filip Döneminde Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası**, İstanbul.
- Bulutoğlu, K., (1983); **100 Soruda Yabancı Sermaye**, Ankara.
- Cahen, C., (1979); **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul.
- Çavdar, T., (1970); **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul.
- Cem, İ., (1984); **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul.
- Cezar, Y., (1986); **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim**, İstanbul.
- Demir, A., (1984); **Türk Tarihine Giriş**, (Ege Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Ders Notları), İzmir.
- Demirkent, İ., (1974); **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, İstanbul.
- Divitçioğlu, S., (1987); **Kök Türkler**, İstanbul.
- Dobb, M., (1992); **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, İstanbul.
- Eberhand, W., (1947); **Çin Tarihi**, Ankara.
- Eldem, V., (1970); **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara.
- Faroghi, S., (1993); **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, İstanbul.
- Erkan H., (1987); **Sosyo Ekonomik Bölgesel Gelişme**, Dokuz Eylül Üniversitesi İIBF Yayınları, İzmir. (1)

- Erkan, H., (1987); **Sosyal Piyasa Ekonomisi-Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması**, K.A. Vakfı Yayını, İzmir. (2)
- Erkan, H., (1990); **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 2. Baskı, Aydın Yayınevi, İzmir. (3)
- Erkan, H., (1994); **Bilgi Toplumu**, (Türkiye İş Bankası 1992 Toplum ve İnsan Bilimleri Büyük Ödülü) 2. Baskı, Ankara (4)
- Erkan, H., vd., (1993); **Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi**, İzmir.
- Erkan, H., (1995); **Ekonomi Sosyolojisi**, 3. Baskı, İzmir. (6)
- Genç, M., (1975); **"Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi"**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara.
- Genç, M., (1990); **"Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi"**, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara.
- Güvenç, B., (1993); **Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara.
- Hayd, W., (1975); **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, Ankara.
- Inalcık, H., (1990); **"Köy, Köylü ve İmparatorluk"**, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara.
- Kasaba, R., (1993); **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul.
- Kazgan, H., (.....); **"Düyun-u Umumiye"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: II.
- Kaşgarlı Mahmut, (1939-41); **Divan-ı Lügat-it Türk**, Ankara.
- Keyder, Ç., (.....); **"Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi"**, T.C.T.A., Cilt: III.
- Koloğlu, Ç., (1982); **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul.
- Kömürcüyan, K., (1948); **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi**, İstanbul.
- Kongar, E., (1985); **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Cilt: I-II, İstanbul.
- Köprülü, F., (1957); **Ziraat İktisadı: Zirai İşletmecilik**, Ankara.
- Köprülü, F., (1959); **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara.
- Köprülü, F., (1987); **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara.
- Köymen, M.A., (1963); **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara.
- Kurmuş, O., (1974); **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul.
- Kıray, E., (1993); **Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul.
- Mantran, R., (1986); **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, İstanbul.
- Mardin, Ş., (.....); **"Tazminattan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişimi"**, T.C.T.A., Cilt: III.
- Nebioğlu, O., (1986); **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Ankara.
- Noviçev, A.D., (1977); **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Ankara.
- Ögel, B., (1987); **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1987); **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul.
- Ostrogorsky, G., (1982); **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara.
- Özbaran, S., (1971); **"XVI. Yüzyılda Basra Körfezinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyinin Kuruluşu"**, Tarih Dergisi, Sayı: 25.

- Özbaran, S., (Ed) (1995); **Tarih Öğrenimi ve Ders Kitapları - Buca, 1994**
Semposyumu İstanbul
- Pamuk, Ş., (1984); **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1918)**,
Ankara.
- Pamuk, Ş., (1990); **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1911)**,
İstanbul.
- Parvus Efendi, (1977); **Türkiye'nin Mli Tutsaklığı**, İstanbul.
- Quartaert, D., (1987); **Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**
(1881-1908), Ankara.
- Sakaoğlu, N., (1984); **Köse Paşa Hanedanı**, Ankara.
- Sayar, N., (1977); **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, İstanbul.
- Saybaşı, K., (1992); **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul.
- Sezer B., (1979); **Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul.
- Shaw, S., (1982); **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: III, İstanbul.
- Shaw, S., (1992); **"Tanzimattan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi"**, T.C.T.A. Cilt:IV.
- Sümer, F., (1967); **Oğuzlar**, Ankara.
- Suula, R.Ş., (1940); **"Tanzimat Devrinde İstikrar"**, Tanzimat I, İstanbul.
- Tabakoğlu, A., (1986); **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul.
- Tezel, Y.S., (1994/3); **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul.
- Thobie, J., (.....); **"Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye"**, T.C.T.A.,
Cilt: III.
- Thobie, J., (1977); **Interest et Imperialisme Français Dans L'Empire Ottoman**
(1885-1914), Paris.
- Timur, T., (1986); **Osmanlı Kimliği**, İstanbul.
- Timur, T., (1989); **Osmanlı Çalışmaları**, İstanbul.
- Timur, T., (1994); **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara.
- Togan, Z.V., (1950); **Tarihte Usul**, İstanbul.
- Togan, Z.V., (1970); **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.
- Toprak, Z., (1982); **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara.
- Toprak, Z., (1995); **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul.
- Toprak, Z., (1995); **Milli İktisat-Milli Burjuva**, İstanbul.
- Turan, O., (.....); **"İkta"**, İslam Ansiklopedisi, Cilt: V.
- Turan, O., (1965); **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul.
- Turan, O., (1984); **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul.
- Turan, Ş., (1990); **Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)**,
Cilt, 1, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1984); **Osmanlı Tarihi**, Cilt: III, Ankara.
- Yeniay, İ.H., (1984); **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul.
- Yerasimos, S., (1987); **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, İstanbul.
- Yetkin, S., (1993); **"Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığının**
Doğuşu ve Kooperatifçiliğe Geçiş", Tarih Tarihi, İzmir.
- Şanda, H.A., (1932); **Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi**, İstanbul.
- Şanda, H.A., (1970); **Reaya ve Köylü**, İstanbul.

